

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1959

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>V. J. Brøndegaard: Sevenbom som abortivum</i>	5
<i>C. C. Matthiessen: Et oldengelsk Middel mod Mavepine</i>	32
<i>Holger Friis Johansen: Et nyt stykke af den gammeldanske Birgitta-oversættelse</i>	48
<i>Gustav Henningsen: Vedel og Syv og bogtrykkerne</i>	53
<i>Kjeld Galster: Johannes Ewald – Frederik Moltke – Christian Molbech</i>	85
<i>Ove K. Nordstrand: Med Rasmus Rask på Ceylon</i>	91
<i>L. L. Hammerich: Gudmund Schütte</i>	107

MINDRE BIDRAG

<i>Gudmund Schütte: Sproglige Avlejringer langs Teutoners og Kimbrers Vandringsrute</i>	115
<i>Gerd Wellejus: De stærke verbers omlydte præsensformer i de sjællandske love</i>	117
<i>Harry Andersen: Thøger Larsens »Maaneskin«</i>	122
<i>Lethal (hos Johannes V. Jensen)</i>	125

ANMELDELSER

<i>Iørn Piø: Erik Wahlgren: The Kensington Stone</i>	127
<i>Erik Dal: Danske folkesagn – Folkeeventyr fra Vendsyssel – Folke-minder – Bibliografi over dansk folkekultur</i>	133
<i>Helge Toldberg: Danmarks gamle Folkeviser X, 1</i>	135
<i>Karl-Ivar Hildeman: Medeltid på vers</i>	142
<i>Erik Dal: Historical ballads of Denmark</i>	145
<i>Iørn Piø: Skillingsviserne om Christiansborg slots brand 1884</i>	146
<i>Karl Clausen: Dansk folkesang gennem 150 år</i>	146
<i>Norsk folkedikting. Stev</i>	150
<i>Johannes Künzig: Ehe sie verklingen</i>	151
<i>Iivar Kemppinen: Lunastettava neito</i>	151
<i>Archer Taylor: The Shanghai Gesture</i>	152
<i>Mesteren fra Møre</i>	153
<i>Per Krarup: Mogens Brøndsted: Digtning og skæbne</i>	154

Sevenbom som abortivum

Af V. J. BRØNDEGAARD

I. Indledning.

SEVENBOM (*Juniperus sabina*) hører til nåletræerne (cypresfamilien) og er en nedliggende eller opret, stærkt grenet busk (sjældnere et lille træ) med først nåleformede, siden skældannede og modsatte blade. Bærkoglerne mørkeblå, næsten sorte. Planten er udbredt fra Spanien til Centralasien, vildtvoksende i Sydeuropa og Kaukasus og karaktervækst over store bjergstrækninger i Østrig og Svejts. Sevenbom findes ikke vildtvoksende i Danmark, men ses af og til indplantet i haver og på kirkegårde. Det første sikre vidnesbyrd om artens dyrkning herhjemme synes at være omtalen i C. F. Wegener's Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard (1885), bd. II s. 12, hvorefter den skal have været dyrket på Jægerspris fra år 1680.¹ På grund af ligheden med den nært beslægtede lægeplante enebær (*Juniperus communis*) kan den være ført nordpå af munke og missionærer,² jnf. s. 12 *Juniperus sabina* står opført i de fleste nutidige planteskole-kataloger, ofte med prædikatet 'værdifuld' – hvilket dog skal forstås hortikulturelt.

Folkloristisk har sevenbom nemlig et meget ilde ry . . . berømt og berygtet som middel til at forhindre svangerskab og provokere abort. Den fandtes (findes?) gerne i en afsides krog af bondehaven, hvor dens dystert mørkegrønne, nedbøjede grene – »lig en forbryder, som skyer dagens lys«³ – kan vække et vist uhyggeligt indtryk. Gnides bladene mellem fingrene, spores en ubehagelig lugt (*Stinkholz*, *Stinkwacholder*). »Sevenboms brug efter almuepars lønlige hyrdetimer turde siden give sig synligt udtryk i mangt et for tidligt visnet ansigt, mangel en forhenstående landsbyskønheds totalt ødelagte organisme«.⁴

En professor i Göttingen skriver (slutningen af 1700-tallet): »Når jeg rejste omkring på landet i Schwaben og kom forbi en landsbyhave, hvori jeg så en sevenbom-busk, så vidste jeg fra mange tilfælde, hvor min formodning blev bekræftet, allerede, at haven tilhørte landsbyens barber eller jordemoder. I hvilken god hensigt planter man vel så omhyggeligt sevenbom? Betragter man disse buske eller træer nøjere, så er deres krone som regel forkrøblet, fordi der så ofte plukkes – og stjæles – af dem«⁵ (se videre s. 16).

Den officielle forklaring på plantens tilstedeværelse i husets og gård-

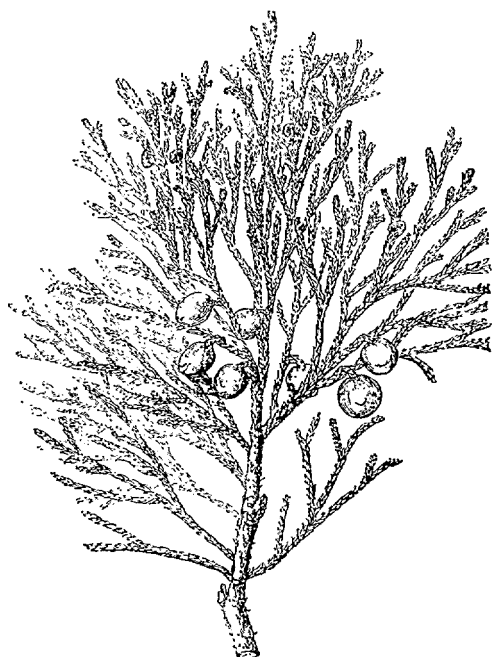
ens have var gerne, at de unge piger brugte et udtræk af »lægeplanten« til at stimulere mangelfuld eller udeblevet menses. En forfatter skriver 1842 i et værk om folkemedicinen i Pfalz, at når en ung pige hos lægen »røber«, at hun allerede har drukket sevenbom-the, så kan han være sikker på, at hun kun simulerer en sygdom, for at han skal give hende et abortivum.⁶ En anden eufemistisk forklaring i Sydtyskland er denne, at man har sevenbom i haven for deraf at bryde kviste til de »Palm-buschen« (buketter af grønne grene og vårbloster), som de katolske præster indvier i kirkerne palmesøndag. Folkeetymologien *Segenbaum* får her en dobbelt betydning.⁷

Det er både ejendommeligt og pudsigt at se, hvorledes nutidige botaniske forfattere viger uden om dette prekære og dog højst karakteristiske træk af sevenboms folkløse. Frygten for plantens misbrug er åbenbart stadig levende. Heinrich Marzell's ellers meget udførlige *Neues Illustriertes Kräuterbuch* 1935 såvel som J. Niessen's store 2-bindsværk *Rheinische Volksbotanik* 1936–37 nævner ikke med ét ord, at sevenbom er blevet brugt som abortivum. Det samme gælder sidste (16.) udgave af det store leksikon Brockhaus bd. 10, 1956. Mentz & Ostenfeld omtaler sevenboms abortive anvendelse i *Planteverdenen i Menneskets Tjeneste* 1906, medens planten overhovedet ikke nævnes i værkets sidste udgave: *Nytteplanter* 1937. Og skønt sevenbom har været flittigt benyttet som abortivum i sønderjysk folkemedicin (se s. 19), fortæller Axel Lange & Chr. Seeberg intet herom i deres bog om *Nogle Sønderjydske Planter, deres Navne og Stilling i Folkloren* (1927). Som vi siden skal se, anslår også mange urtebogsforfattere en diplomatisk tone under omtalen af sevenbom (s. 14 f.).

II. Illegale aborter, historisk belyst.

Fosterfordrivelsen kan som led i menneskets stræben efter kontrol over børneantallet føres tilbage til de ældste kulturtrin. Men da brugen af abortprovokerende droger forudsætter et ret nøje kendskab til kønsorganernes bygning og giftstofferne virkning, er det sandsynligt, at den ældste metode var barnemordet og rent mekaniske indgreb. Den mere præservative børnebegrænsnings-teknik tilhører en nyere tid og nu befinder den vestlige verden sig i en brydningstid mellem abortivmidler og præservativ-teknik.

Uagtet der ikke findes et abortivum, som absolut sikkert og uden

Sevenbom (*Juniperus sabina*)

Gren med bærkogler. Ca. $\frac{3}{4}$

Klicheen er fra A. Mentz:

Veterinærplanter, 1935.

og venligst udlånt af Gyldendal.

sundhedsfare uddriver fosteret, har næsten hvert land og hvert folk haft specielle abortivmidler, hvoraf de fleste blev hentet fra den hjemlige flora. Prof. dr. L. Lewin nævner i sit værk *Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andere Mittel* (³1922) ikke færre end cirka 380 vegetabiliske abortiva. Skønt overtro og forkerte kausale jævnføringer forhen i rigt mål foranledigede brugen af ret harmløse »midler«, kan der ikke være tvivl om, at sikre praktiske erfaringer ligger til grund for mange abortivmidlers anvendelse. Selv hos meget »primitive« folkeslag kender man droger, som fremkalder abort. Som regel er det dog kun medicinmanden og nogle få andre indviede, som kender metoderne. Den ældste kendte beskrivelse af fosterfordrivelse foreligger i Kinas og måske verdens første medicinske urtebog *Pen tsao*, der er dateret til omkring år 2700 f. Kr. Arabiske skrifter fra 900-tallet nævner en lang række midler.⁸ Som følge af den nære kontakt mellem Hellas–Rom og Orienten falder størsteparten af den nyere europæiske folkemedicins abortivmidler sammen med skolemedicinens i antiken.

Fosterfordrivelse synes ikke at have været ukendt i nordisk sagatid,⁹ men vi véd ikke, hvordan man dengang provokerede aborter. Seven-

boms anvendelse som abortivum kan ganske vist følges gennem mindst 2000 års europæisk historie, men der vides intet sikkert om plantens lyssky brug allerede i den tidlige nordiske middelalder, da den nåede til Skandinavien. Derimod berømmes den for mange andre sygdomme: kighoste, astma, miltilidelser, sygdomme i leveren o. m. a.¹⁰ (jnf. s. 27).

Sevenboms »renæssance« falder rimeligvis sammen med en vis højnelse af levestandarden og de sociale vilkår. Det ufødte barn blev ikke alene uønsket af rent praktiske årsager (bolignød, ernæringsproblemer etc.) – det var en stor skam og tort at føde et »uægte« barn. Dertil kom, at sådanne børn som oftest gik en sørgelig barndomstid i møde. Der gaves ingen social forsorg, og hele livet nærede man en vis uvilje og fordom mod dem. »Hvad den ægteviiede fader hilser med et glædes-skrig, det afpresser forføreren angerens suk og ruelsens bitre tårer« (Karl Gjellerup 1891). Var en pige kommet »galt afsted«, blev derfor ingen midler ladet uforsøgt – så livsfarlige de end kunne være.

III. Etymologi.

Sevenboms slægts- og artsnavn har været genstand for en række tildels modstridende tydningsforsøg:

1. Af *juvenis* 'ung, ungdommelig' og *pario* 'føde, frembringe' – fordi enebær-slægten hele tiden skyder nye kviste og altid har et (ungdommeligt) grønt udseende; fordi unge grønne bærkogler viser sig endnu mens de gamle blåsorte findes på busken; *juvenis* har her betydningen 'ugift' og *pario* i denne sammenhæng 'fødselsgivende, -virkende' – altså en forblommet hentydning til anvendelsen som abortivum: '(for) tidligt-fødende', 'jomfru-jordemoder'.¹¹ Navnet *Juniperus* skulle først være tillagt *J. sabina*. Andre forfattere fører *Juniperus* tilbage på *iunx* 'ko' og *parere* 'føde' – for at lette kælvningen fik køer indgivet denne plante.¹²

2. Af *juveni-perus* 'barnavlende' ved berøring med livskvisten, romernes frugtbarhedssymbol, der siden i det kristne Sydeuropa blev erstattet med rosmarin; jnf. ty. (Elsass) *Queckholder* (qīqa 'levende, kvik'), angelsaks. *quicbeam* og det ty. knæsatte navn *Wacholder*.¹³

3. Forbindes med græsk *pyr* 'ild', fordi den pyramideformede vækst ligner en ildsøjle, eller fordi enebærtræ længe nærer ilden.¹⁴

4. Af keltisk *jenepirus* 'stiv, grov, tornet' (bladene!)¹⁵ måske også i betydningen 'bitter' (frugternes smag!). Den græske benævnelse

arkeuthos araios synes at berettigge etymonet 'forbandet busk' på grund af de stikkende blade og det dystre udseende.¹⁶

5. Det latinske artsnavn og førlinnéiske slægtsnavn *Sabina* sigter utvivlsomt til forekomsten på de italienske Sabinerbjerge; adskillige gamle plantenavne skyldes et mere og mindre tilfældigt voksested. Dioskurides (1. årh. e. Kr.) nævner blandt flere synonymer det romerske *erba sabina*, hvilket viser, at romerne allerede dengang kendte planten som »sabinsk urt«; på den anden side findes navnet ikke hos romerske forfattere. At det italienske folkeslag sabinerne skal have brugt denne vækst som abortivum, hvilket flere forfattere hævder, foreligger der ingen sikre beviser for i den klassiske litteratur. C. G. Wittstein mener (*Handwörterbuch d. Pharmakogn. d. Pflanzenreiches* 1882, s. 705), at *Sabina* stammer fra græsk *sebastos* 'ærværdig' og skyldtes sevenboms lægekraft. Sabinerne blev på grund af deres fromhed og hellige sæder også kaldt *seviner-*, *sebinerne*.¹⁷

De folkeetymologiske manipulationer med *sabina*-motivet har over hele Europa skabt en lang række temmelig enslydende navne: oldhøjty. *sevina*, oldfr. *savine* (fr. *sabine*), eng. *savine*, ældre da. (*Harpestræng*) *sauinæ*, *sewenbom* (ca. 1450), *senenbom* (1557), *sevenboem* (1721). Suffixet -bom fra platty. *bom*, ty. *Baum* 'træ'. Pritzel & Jessen's *Die deutschen Volksnamen der Pflanzen* (1882) har ikke færre end 46 variationer af motivet.

IV. Drogen – farmakologisk, toksikologisk og medicinsk.

De tørrede blade og grenspidser (*herba*, *ramulus* eller *summitates sabinæ*) indeholder foruden garvestof, sukker, klorofyl, harpiks og kalksalte 3–5 pct. af en æterisk olie, hvoraf sabinol og dens ester sabinolacetat (tilsammen 50 pct.) udgør den specifikke, virksomme bestanddel (sabinol er identisk med thujol, tanacetol og salviol). Den af de friske grenspidser og ved destillation vundne *oleum sabinæ* er en farveløs eller gullig vædske med en karakteristisk ubehagelig lugt og bitter-aromatisk smag. Det grønne pulver af grenspidserne har en ækel smag og lugt, og dets giftvirkninger skal være endnu større end de friske skuds. Drogen er menses- og urindrivende, benyttes desuden som orme-middel og i parfumerier.¹⁸

Indtages større kvanta, f. eks. som et kraftigt dekokt på sevenbomkviste, optræder der først mave- og tarmsmerter med (undertiden blo-

dig) opkastning og stærk pirring af nyrer og blære. Så følger anfald af dyspnoe, hastig pulsrytme og krampelignende forgiftningssymptomer. Tragediens sidste akt er en ind i døden førende bevidstløshed. Næsten halvdelen af kendte sevenbom-forgiftninger krævede dødsopfre.

Drogen regnes sædvanligvis for et specifikt abortivum, men det er stadig et omstridt spørgsmål, om sevenbom virkelig øver en særlig effekt på uterus. Mange svangre kvinder drak (ca. 1700) et stærkt dekokt i ugevis uden nogensomhelst virkning,¹⁹ i andre tilfælde blev såvel det ufødte foster som moderen dræbt. Den æteriske olies giftstof sabinol har som mange andre æteriske olier en irriterende virkning på blodrige væv. Den således forvoldte kolossale blodtilstrømning til bækkenorganerne og uterus (måske tillige en betændelsesagtig forstyrrelse) fremkalder da – via det autonome nervesystem – reflektoriske sammen-trækninger, som evt. udstøder føtus.²⁰ Anvendelsen som emmenagoga kan derfor få katastrofale følger og er som følge heraf opgivet af den moderne medicin.

Drogen er som *Folia Juniperi Sabinæ* anført i *Pharmacopoca Danica* 1772, s. 47 og fandt under forskellige benævnelser optagelse i følgende landes farmakopéer:²¹

Herba sabinæ: Chile, Finland, Grækenland, Holland, Meksiko, Svejts, Østrig;

Frondes sabinæ: Ungarn;

Ramuli sabinæ: Danmark;

Summitates sabinæ: Belgien, Rumænien, Venezuela;

Sabine: Frankrig;

Poa brathyos: Grækenland;

Oleum sabinæ er officinel i: Amerika, Belgien, England, Japan, Svejts.

I den moderne skolemedicin har sevenbom-drogen kun sjældent indvortes brug (ved uterusblødninger, leukorroe, amenorrhoe, sterilitet, vattersot); udvortes bruges den mest som et pulver med allun, kobbersulfat o. a. til at strø på kondylomer. De fleste sabinol-præparater står under recepttvang, og anskaffelsen ad omveje er strafbar; det samme gælder *Juniperus virginiana*, der også anvendes som abortivum (jnf. s. 24f.). Under adskillige folkelige synonymer og med lønlig bagtanke er *summitates sabinæ* blevet forlangt på tyske apoteker lige til nutiden; når menses udeblev, hvilket ofte skyldtes fejltrin, tog letfærdige piger

safran og sevenbom.²² Drogens hudirriterende virkning gjorde den i 1700-tallet populær ved fontanelle-behandlingen af sår; apotekerne fremstillede og solgte store mængder ceratum, emplastrum, lanolinatum og unguentum sabinæ.²³

V. Oldtid, middelalder, nyere tid.

Den oldægyptiske medicinske receptsamling Papyrus Ebers og Bibelen nævner ikke sevenbom. Hippokrates og Theofrastos synes heller ikke at have kendt denne plante. Cato (234–149 f. Kr.) er den første oldtidsforfatter, som omtaler sevenbom – det sker i kap. 70 af værket *De re rustica*, hvor *herba sabinæ* er et veterinært lægemiddel. Men først hos Dioskurides (ca. 50 e. Kr.) træffer vi nærmere oplysninger om planten, som han bl. a. kalder *brathyos*, *herba sabina* (*De materia medica* 1, cap. 7, 6, 104). Han skelner mellem to typer, og bladene af begge skal lægges på bylder, betændelser etc. Drukket med vin uddriver planten blod med urinen [nephritis?] og tillige føtus; anbragt i vagina eller brugt som røgelse har den samme virkning: *Sabina et partus opposita extrahit, et suffitu idem praestat*.

Hans angivelser gentages, som det kunne ventes, af Plinius (23–79 e. Kr.) i 23. bogs 11. kap. af *Naturalis historiae*: *Partus emortuos extrahit et suffito*. Galenos (131–201 e. Kr.) har sikkert i sin lilleasiatiske hjemegn og endnu mere i Rom haft rig anledning til at behandle patienter med giftvirkninger af datidens mange forskellige ekbolika og måtte rimeligvis selv ordinere den slags midler. I sin *De simplicium medicamentorum facultatibus* fremhæver han under omtalen af sevenbom navnlig dens abortive virkning: *Sabina foetum viventium interficit et mortuum educit*. Marcellus Empiricus (ca. 300 e. Kr.) anbefaler i *De medicamentis* 26. og 36. kap. *herba sabina* som salve mod nyrelidelser, og drogen nævnes blandt andre ingredienser i et mensesdrivende middel. Paulus fra Aegina (7. årh.) har sevenbom i et råd for sterilitet.

Som et »ekko« fra Dioskurides, Plinius og Galenos anføres sevenbom som abortivum eller mensesdrivende af den arabiske læge Avicenna (980–1037), perseren Abû Mansûr (10. årh.), Ibn Gazla (11. årh.), Ibn Beithar (d. 1248 i Damascus); hos sidstnævnte støder vi første gang på en applikation mod hæmorrider; videre Salernoskolens elever Constantin Africanus (ca. 1075) og Nicolaus Praepositus Esdra, som skriver, at drogen anvendes meget ved svære fødsler. Pseudonymet

Macer Floridus (ca. 1175) samler de klassiske forfatters oplysninger om sevenbom i latinske hexametre.

Aëtus af Amida, som medio 500-tallet levede ved det byzantinske hof, nævner en hel række vegetabiliske ekbolika, men han synes særlig vel at have kendt virkningen af sevenboms indvortes brug, hvilken han anfører ikke alene som fosterdræbende og -udstødende, men også som årsag til nyreblødninger: *Savina menses potenter ducit, perque urinas sanguineum citat, vivos foetus interficit, mortuos extrudit*. Ebn Baithar, en af de sidste store arabiske læger, samler i sin *Collectio magna* datidens lægemidler, og om sevenbom hedder det, at »dette middel driver på grund af sine flygtige bestanddele månedsfloden stærkere end noget andet, forårsager blodig urin, dræber det levende foster og ud-driver det døde«.

I Tyskland nævnes vor plante (*sawina*, *savinam*) første gang i *Capitulare de villis* – mellem de 73 lægevækster, som var eller skulle være til rådighed for Karl den Stores gods *Asuapium*. Denne fortegnelse blev udsendt omkring år 795 og har utvivlsomt bidraget til plantevalget også i de ældste tyske privathaver. Meget tyder på, at planten af munke på Karl den Stores tid blev ført fra Italien og Alpeområdet til Syd- og Mellemtyskland.²⁴ At sevenbom var andet og mere end blot en sirbusk, fremgår bl. a. af dens medicinske anvendelse i *Codex Sangallensis* (9. årh.). Men iøvrigt savner vi sikre holdepunkter for, at sevenbom i det 9. til 11. århundrede, altså i tidlig middelalder, blev brugt til lyssky formål. Den hellige Hildegard (d. 1179) nævner *Sybenbaum*, *Syvenboum*, som lægeplante, men ikke dens brug som abortivum, det gør derimod Rufinus i slutningen af 1200-tallet: *provocat etiam menstrua et fetum mortuum educit* (*The Herbal of Rufinus*, ed. Lynn Thorndike; Chicago 1946, s. 285). På Ludvig den Elfte tid (1423–1483) blev et dekokt af planten brugt til fosterfordrivelse.²⁵

I sin *Dissertatio de Sabina* (Jena 1707) sammenfatter Wedel Georg Wolfgang til slut sevenboms »dyder« i ti punkter; det fremgår heraf bl. a., at der da i Europa (d. v. s. Tyskland) næppe fandtes en by, et gau, en have, som ikke var smykket med dette »overordentlig nyttige træ«. Han indrømmer dog, at drogen uforsigtigt benyttet også kan anrette legemsbeskadigelser: *Sique vel maxime noxa aliquando ab eius usu exorta, cautelis ubique opus est; prudentia decet medicum, temeraria omnia noxia*.

At den rette erkendelse af sevenboms virkning som abortivum også

blev forvansket til ren overtro, viser en sygehistorie hos den iøvrigt fremragende svejtsiske læge Johannes von Muralt 1715²⁰: En kvinde, som havde ni lykkelige fødsler bag sig, spadserede mod slutningen af sit 10. svangerskab i haven, knælede ned foran en sevenbom og brød nogle kviste af. I det samme følte hun, at fosteret sank ned i underlivet, og hun kunne ikke rejse sig. Veeerne bragte dog ingen nedkomst. 67 uger efter undfangelsen blev det døde foster udstødt gennem navlen. Fire år efter blev endnu et svangerskab afbrudt på denne mystiske måde. Muralt mener, at hendes knælen foran sevenbommen i sig selv var nok til at åbne hendes genitalia og drive føtus ud. Den uheldede nutidslæser skimter derimod en mere naturlig forklaring på »fænomenet« . . .

VI. Urtebøgerne.

Såvel tyske som danske urtebogforfatters medicinske oplysninger om sevenbom er hovedsageligt hentet fra antike skribenter og bringer derfor ikke meget egentligt nyt. Deres omtale af den kriminelle vækst giver derimod gode bidrag til billedet af den vurdering, som planten var genstand for hos almue, læger og gejstlighed.

Hieronymus Brunswigk (1450–1539) skriver i sin *Destillierbuch der rechten Kunst* . . . (1502. cap. CLXII) bl. a.: »Das wasser auf zwey lot getruncken / bringt den Frawen jr zeit / aber Frawen die mit Kindern gehn schadt es sehr. Das Wasser in solcher mass getruncken / bringt den lust zur Natur«.

Hieron. Bock's *New Kreuter Buch* (Strassburg 1551, 403 r) fortæller, at »Die Messpfaffen und alte huren geniessen des Seuenbaums am besten . . . Zulezt so verführen sie die jungen huren, geben jnen Seurenpalmen gepülvert oder darüber zu trinken, dadurch vil kinder verderbt werden. Zu solchem handel gehört ein scharpffen Inquisitor und meister . . .«

Også den »høj lærde Herr D. Petri Andrea Matthioli« ivrer i sin *Kreutterbuch* (tysk udg. 1563, 35 B) mod den onde trafik med sevenbom: »Die alten Hexen und Wettermacherin üben damit vil zauberey und abenthewer, verführen darmit die jungen huren / geben inen Sevenbaumschüssling gepulvert / oder heissens darüber trincken / dadurch vil kinder verderbt werden. Sind erger dann Herodes. Zum solchem Handel gehörete eine strenge Einsehung der Obrigkeit, die sollte den

Apoteckern verbieten / darmit sie den Sevenbaum / und andere sorgliche Spezereien losen Leuten nicht so liederlich verkaufften«.

Misbruget omtales også i Adamus Lonicerus' (1528–86) Vollständiges Kräuterbuch (udg. 1703, s. 73): »allzuunverschämten und unzüchtigen Weiber« bruger denne urt for at forhindre undfangelse. »Da aber solcher Brauch gottlos ist, wollen wir ihn lieber werschweigen«. Efter hans opfattelse er sevenbom et af de bedste og mest pålidelige emmenagoga.

Jacob Theod. Tabernaemontanus (Neu und vollkommen Kräuterbuch, Basel 1588 ff.) skelner mellem to køn: Savina mas (Sevenbaum-Männlein) og Savina femina (S.-Weiblein).²⁷ Vor busk nævnes med 10 andre planter med tilskreven emmenagogisk virkning plus ammoniak i en »god sirup til åbning af tilstoppet moder og genbringelse af ophørt månedsflod«. Blandingen har sikkert haft en drastisk effekt!

Hvornår sevenbom nåede til Danmark, er vanskeligt at sige, men da den jævnligt nævnes i middelalderen, tør man vel gå ud fra, at den allerede på et ret tidligt tidspunkt har været plantet i haverne. At Harpestræng (d. 1244) omtaler planten, siger intet om dens forekomst herhjemme; hvad han skriver om den, svarer stort set til hans vigtigste kildeskrift *De viribus herbarum* af »Macer Floridus« (ca. 1175). Som *sauina*, *sauinæ* – altså uden danske navne – anbefaler han den med honning som sårlægende, i hvidvin som hudrensende, bundet på tindingen for hovedpine; drikket ofte med vin eller lagt som et plaster på svangre kvinders mave »draghær thæt ut forworthæt barn føthælsæ« – bevirkes abort.²⁸ I en af P. Hauberg udgivet Harpestræng-afskrift nævnes *sewenbom* derimod kun i et råd mod gift (sammen med rude, salvie og tykbladet ærenpris).²⁹

Christiern Pedersens *En nøttelig Legebog ffaar ffattige och Rige* (Malmø 1533) har en lang række midler til stimulering af menses, lettelse af fødsel og efterbyrdens eller dødt fosters uddreven, men nævner ikke sevenbom; som sidste råd »faar pine effter Fødzæl« anbefaler han derimod at drikke et vanddekokt af enebærbark og -blade plus honning.

Een skøn loestig ny vrtegaardt af den anden navnkundige Malmøborger Henrik Smid (1546 ff.) kender ikke sevenbom, men interesserer sig i det hele også kun for urterne. Niels Michelsen Aalborg's *Medicin Eller Læge-Boog* (1633–38) anbefaler pulveriserede laurbær og enebær i øl eller vin »om Quindernes Tid er forstoppet« og mynte + enebærvand at drikke for at uddrive fosteret »enten det er lefuendes eller

dødt«. Sammen med enebær og 6 andre vegetabilia ordinerer han dog også sevenbom til samme formål, men man sporer hos ham som de tre førstnævnte urtebogforfattere en vis usikkerhed overfor sevenbom, hvad enten det nu skyldes hensynet til plantens farlige giftvirkninger, eller at almuen ikke skønnedes at kende denne vækst.

Den sidste formodning synes dog gendrevet af Simon Paulli, som i sin *Flora Danica* det er: *Dansk Vrtebog* (1648, s. 341, nr. 191, C-E) skriver:

Sevenbom blifuer udi Hafverne megit dyrcket / fordi det (som sagt er) staar grønt baade Vinter oc Sommer / oc megit herligen zirer oc pryder Korterene.

Den kongelige livlæge synes ikke at have næret høje tanker om moralen bag datidens tykke klostermure. Under omtalen af rude (*Ruta graveolens*), et gammelt antafrodisiakum hvorom Harpestræng skriver, at nydelsen formindsker »lustæ til quinnæ« og Paulli, at den ædes af klosterbrødrene »som ville lefue kyskelig oc høveligen sig forpligte at holde Reenlighed«, tilføjer sidstnævnte: Huad Aarsagen der til er, kand jeg icke vide / vil oc intet tale der om: Icke heller huor til de bruge Sevenbom . . .

Videre hedder det:

Udi Lande / huor Muncke oc Nunner hafue deris skiønne Klostere oc Lyst-Hafver / skal mand vel neppelig finde en Vrte-Hafve / som denne Sevenbom jo visseligen groer udi. Men Aarsagen / huorfore de den saa megit elske / oc saa flittligen dyrcke / der om veed jeg paa denne sted icke at tale. Ellers saa pleyer den gemeene Mand udi Tydskland / om denne Vrt / oc Møer (eller som holde sig for at være Møer / oc dog hafue mist deris Mødom) som ere wkyske / oc med wtilbørlig Kierligheds Brynde ere befengde / til deris største Vanære saaledis at skiempte:

De Sigron [Singrøn, *Vinca*] ock de Sevenboom /
Maken so veele Jungffren schoon.

Det er paa Danske sagt saaledis:

Sevenbom end oc Singrøn
gjør saa mangen Pige skiøn.

Efter de mange diplomatiske omsvøb fortsætter han:

Men vi ville gaa dette forbi / oc ickun gifue os til at tale om Træit

udi sig selff . . . oc det bruger mand allerofftist til at drifue Tiderne / oc uddrifue det døde Foster . . .

Frederik den Fjerdes livlæge Johannes de Buchwald skriver i sin *Specimen Medico-Practico-Botanicum* 1720, s. 242: Inter emmenagoga haud sane ultimum merentur locum; menses etenum, lochia, fætum ac secundinas potenter, pellunt, tam in forma decocti quam infusi exhibita . . .

VII. Misbrug og forbud.

At lægfolk efterstræbte sevenbom til kriminelle formål, fremgår allerede af de tyske urtebøger i midten af 1500-tallet (her s. 13f.). Og denne særlige interesse for »midlet« har holdt sig lige til nutiden. Heinrich Marzell, Europas etnobotaniker par excellence, skriver 1935, at sevenbom stadig anvendes som abortivmiddel; »det er også årsagen til, at dens indplantning i offentlige anlæg sine steder blev forbudt, eller at busken måtte fjernes. De botaniske havers gartnere véd at fortælle herom, og jeg kender botaniske haver [München og Zürich; mdt. medd. 1958], hvor sevenbom måtte beskyttes mod publikum af et gitter. Ja, i bønderhaverne viser hækken ved det sted, hvor busken står, en for-dægtig åbning«. ³⁰

Forskellige tyske landsregeringer så sig tvunget til at fjerne sevenbom-eksemplarerne i offentlige anlæg. På grund af gæsternes åbenlyse interesse blev nogle gamle sevenbomtræer fældet i Berlins Tiergarten. ³¹ Om eksemplaret i Odense klosterhave fortalte en odenseaner mig (1946), at det altid var stærkt forrebet, og ifølge en meddelelse til Dansk Folkemindesamling (1917) skal der i Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have have stået en sevenbom, hvis forkrøblede vækst bar tydelige spor af, at der blev stjålet af grenene. »På Landbohøjskolen hed det, at det var umuligt at bevare træet på friland, uden at det blev skamferet«. ³² Hvis oplysningen står til troende, må det sidenhen være gået stærkt tilbage med interessen, thi det meget store eksemplar, som nu står i Landbohøjskolens have, er ganske uberørt. Botanisk Haves sevenbom synes heller ikke at blive antastet. ³³

Thomas af Brabrant (f. 1201) er den første, som advarer mod ufor-sigtig brug af sevenbom som mensesdrivende middel. Men først flere århundreder efter synes anvendelsen at have taget faretruende omfang. Theodor Zwinger (1658–1724), en kendt og søgt læge i Basel, professor i græsk sprog og moral, senere også i medicin, oplyser i sit værk »Von

den Baum- und Staud-Gewächsen« (1744, s. 97), at træet er en yndet prydvækst, men bruges af »Weibern« som abortivum, hvorfor øvrigheden skulle forbyde dyrkningen. Mod slutningen af 1700-tallet førte et hyppigt misbrug i den tyske provins Franken til offentlige advarsler mod det farlige træ,³⁴ i andre egne til totalt og strengt forbud mod dyrkning og salg (f. eks. i Østrig).³⁵ Alligevel sås det ofte i haverne – som »sirtræ« og under foregivende af, at man kun brugte det til husråd mod forskellige udslet og husdyrsygdomme, hvilket langtfra altid var tilfældet.³⁶

Hovorka & Kronfeld citerer i »Vergleichende Volksmedizin« bd. I (1908), s. 366 f. en læge Chaumeton, der i begyndelsen af 1800-tallet skriver:

»Som værdige arvtagere af tidligere århundreders medicinske fejltagelser har »gute Frauen« bildt sig selv ind, at det er nok at lægge nogle af bladene i unge pigers sko for at fremkalde deres menstruation. Heldigvis indebærer denne forkerte praksis ingen fare; himlen give, at det samme var tilfældet hos en mængde frække jordemødre og dristige kvaksalvere, hvis samvittighed ikke afholder dem fra at bruge denne pirrende plante ud fra de mest letfærdige be væggrunde og ofte til stor skade for deres begærs og uvidenheds ulykkelige ofre. Sevenbom kan faktisk ikke blot fremkalde betændelser og frygtelige uterus-blødninger, men er også i stand til at bevirke føtus' uddriven under omstændigheder, der bringer moderens liv i den største fare«.

Jul. Wilde fortæller 1923 (Die Pflanzennamen im Sprachschätze d. Pfälzer, s. 218), at dekokter af unge skud blandet med saften af taks ofte anvendes som abortivum. I en parentes fortsætter han: »Auf Grund eines bezirksärztlichen Gutachtens mussten in einem Amtsbezirke sämtliche Pflanzen dieser Art aus den Anlagen entfernt werden«.

Og for at gå helt frem til nutiden: Den svenske medicinalhistoriker Nils Hewe skriver 1949, at sevenbom dør som i Frankrig og Tyskland findes i de offentlige parker, men at man i begge sidstnævnte lande er begyndt at udrydde den – »och med all rätt, ty denne giftbuske har inte existensberättigande«.³⁷

Under indsamlingen af stoffet til denne afhandling har jeg talt med adskillige, som mente, at sevenbom ikke måtte dyrkes i haverne. Noget egentligt forbud har dog aldrig været nedlagt herhjemme, og Juniperus sabina falbydes (som nævnt i indledningen) i de fleste planteskoler. I og for sig var et lovfæstet forbud her lige så berettiget som tilfældet

er med *Berberis vulgaris* (lov af 27. marts 1903), idet sevenbom (og beslægtede arter) er mellemvært for pæretræets frygtede gitterrust (*Gymnosporangium sabinæ*) – et forhold, som blev opdaget 1864–65 af den danske naturforsker Anders Sandøe Ørsted.³⁸ Muligvis har den iagttagelse, at den blotte tilstedeværelse af en sevenbom (der forhindrede kvindens frugtbarhed) kunne ødelægge frugterne på havens pæretræer, yderligere befæstet plantens ry som abortivum.³⁹ I Lothringen hedder det, at hvor sevenbom dyrkes, dør et stykke kvæg.⁴⁰

VIII. Folkelige tilnavne.

At sevenbom ubestridt var (og er?) det hyppigst anvendte abortivmiddel i Europa, viser en række tildels meget gamle tilnavne og eufemismer. Nogle har dog sikkert kun haft en ret lokal udbredelse og enkelte er »bog-navne«:

Pigernes træ (Sydsjælland).⁴¹

ty.⁴² Kindermord (1673).

Kenderdoad }
Kenderschderba } (Schwaben 1915).
Mägdebaum (1714).

Verboddän Buhm (Siebenbürgen 1848).

Jungfernpalme

Jungfern-Rosmarin (Bayern; ironisk: Pigen, der bruger denne vækst, kan som »jomfru« stå brud smykket med rosmarin).

Glückskraut }
Lebensbaum } Eufemismer, egl. navne til enebær og thuja.

Segenbaum 'velsignelsestræ' (Bayern; Kärnten i Østrig – grene af busken vies i kirken palmesøndag, men dyrkes reelt til andre formål; navnet har altså dobbelt betydning for de indviede!)

Zepperbom – af *verzeppern* 'splitte, abortere' (Nösnerland [ty. sprogø i Ungarn, nu rumænsk Transsylvanien]).

holl. hoereboom.⁴³

eng. cover-shame.

bastard-killer.⁴⁴

fr. cyprès des magiciens.⁴⁵

plante damnée.

it. cipresso di maghe.

pianta dannata 'forbandet plante' (Bologna).⁴⁶

pers. dīwdâr 'djævelens træ'.⁴⁷

IX. Illegal anvendelse i Danmark.

Så vidt man kan skønne, blev dette abortivmiddel næsten udelukkende brugt af ugifte kvinder. Om en gift kone på Fyn, som fødte i dølgsmål efter at have indtaget denne droge, sagde folk: »Det grueligste jeg véd om sådan noget, var dog i en have – jeg vil ikke engang sige, enten det var hist eller her. Men om en gift kone var det: så længe hun levede, sagde folk, hun fødte i dølgsmål. – Den stakkel, hun har sagtens ikke troet, at Vorherre aldrig skaber munde uden brød. Den gang hun døde og blev begravet, stod hun hver nat nede i haven ved sibbenbomtræet, jamrede sig og sagde: O, sibbenbomtræ! O, sibbenbomtræ! Du forrådte mig med syv sønner!«⁴⁸

Sevenboms evne til at provokere abort nævnes som kendt i alle landsdele – således fra Sønderjylland,⁴⁹ Nordsjælland,⁵⁰ Jylland,⁵¹ Holbæk amt⁵² (se endvidere nedenfor). Men planten synes langfra at have været almindelig i haverne og blev betragtet med både nysgerrighed og afsky. En the af bladene blev regnet for et ufejbarligt middel; den skulle trække natten over og om morgenen drikkes på fastende hjerte. En »klog« kone i Kliplev brugte dette hemmelige middel i tidsrummet 1850–60.⁵³ Den kloge Kjæn Krathus i Tvis hjalp unge piger med bl. a. en medicin brygget på barken af et træ, som groede på Holstebro kirkegård. I en vise, som lærer Hansen-Siir 1899 digtede til dr. Dethlefsen i Holstebro, hedder det herom:

Og Kjæn Krathus hjælper årlig
syge folk i hobetal,
pigebørn når de bliver dårlig,
– hvad ret ofte hændes skal –
tyer til hende, i en fart
hun fordriver ondet snart.

Det endte dog med, at hendes kvaksalveri blev opdaget, og 1891 idømtes hun – 69 år gammel – til 18 måneders forbedringshus i kvinde-fængslet på Christianshavn. Det farlige træ blev fjernet og tilintetgjort, mens hun var fraværende.⁶⁴

Den kloge mand Jens Damgaard i Estvad (Ringkøbing amt), som døde få år før sidste århundredskifte, havde midt i sin have med lægeplanter »en fordrivendes urt«; han brugte den dog aldrig og mente, at den forhen blev dyrket af munke og nonner.⁵⁵ Det kan næppe have været andet end en sevenbom. Om endnu en klog mand – i Revninge på Nordøstfyn – berettes, at han i sin have havde en sevenbom; »tit kom der folk til ham og ville have af dette træ til ondt brug, men de

kunne byde ham, hvad de ville derfor, de fik intet. En nat havde en pige listet sig ind i haven for således at få noget af træet, men da hun ville gå tilbage, kunne hun ikke komme af stedet, men måtte blive stående til om morgenen, da den kloge mand kom og løste hende«. ⁵⁶

I en variant af sagntypen »Forskrivning til fanden, som narres med stedsegrønt træ« hedder det om herremanden på Juulskov ved Nyborg, at han havde mange friller, og for at de ikke skulle få børn, akkorderede han med Fanden, at denne skulle skaffe ham og plante et sevenbomtræ i gårdens have; men så snart det visnede, skulle Fanden have hans sjæl. Herremanden gjorde derfor alt for at holde træet i live, og da Juulskov engang brændte, og det nær var gået tabt, brød man en del af hovedbygningen ned for at redde træet. I et par andre versioner nævnes dog et takstræ og intet om frillerne. ⁵⁷

En mand (f. 1857) har til A. Rønnekilde Nielsen fortalt fra sit fødesogn Beldringe (Præstø amt): »Ved skoven ligger Bellevuegaarden, og i dens have var der et træ, kaldet »Pigernes træ«. Hvad pigerne skulle med det træ, véd jeg ikke, men ved hjælp af det kunne de blive hjulpet, så de kunne bruge karlene, så meget de ville, uden at få børn«. ⁵⁸

Lefærdige kvinder tyggede blade af sevenbom og frø af »vikketræ« (guldregn) for at sikre sig mod undfangelse, hedder det i en optegnelse fra Sydfyn. ⁵⁹

På Ørslevkloster kirkegård (øst for Skive) groede forhen et træ, kaldet *elverbom*, om hvis blade man fortalte, at de – rigtigt tilberedt – kunne fordrive fostre, og at det af munkene blev ført her til landet og brugtes af nonnerne. Det lokale rim om træet:

Du kære elverbom,
du gør den værste hore from ⁶⁰

er en variant af det rim, der allerede nævnes af Simon Paulli 1648 (se side 15, hans påstand, at det oprindeligt stammer fra Tyskland, har jeg ikke kunnet verificere), og som i andre varianter er noteret over det meste af Danmark:

Sevenbom og singrøn [Vincea]
gør mange piger skøn. (Moth's utrykte ordbog, ca. 1700)

Dyvelsdræk [Ferula asa-foetida] og sevenbom
gør så mangel hore from. (Nordsjælland) ⁶¹

Sevenbom
gør mangel pige horefrom. (Falster) ⁶²

Kvægsølv og sivenbom
det gør mangel hore from. (Midtsjælland)⁶³

Ærenpris [Veronica] og sevenbom,
de gør mangel jomfru tom. (Silkeborgegnen)⁶⁴

Kviksølv og sevenbom
gør mangel (gammel) hore (el. jomfru) from. (Jylland)⁶⁵

Sevenbom
gi'r slatten vom. (Lolland; fra nutiden?)⁶⁶

Sevenbom omtales også i flere af de »kloge« folks håndskrevne lægebøger og cyprianus'er – undertiden (af forsigtighedshensyn?) dog kun i emmenagoga.

»Om du vil have din vilje med kvindfolk, og de ikke skulle få børn, tag sebenbom og kog det i øl og giv hende at drikke, da får hun ikke børn« (36. kap. af Rasmus Rask's faders cyprianus, dateret Brøndekilde på Fyn 1761).⁶⁷

Mod månedstidens forstoppelse anbefaler Kjeld Bergs lægebog (Lemvigegnen) myrrha-, rav- og safranessens plus sevenbom-olie.⁶⁸ Samme råd er nedskrevet af Niels P. Husted i Brejning ved Ringkøbing – med tilføjelsen: »Er anvendelig i besværlighed af vandfarvede tider [leukorroé?].«⁶⁹ Sevenbomolie og fem andre ingredienser applikerer han for barnsnød.⁷⁰ Peder Hansen i Kolding anbefaler sevenbom i blanding med kamilleblomster, hvidkløver, skovmærker (bukar), følfod og bukkeblade [Menyanthes] i the for »at drive kvindens tid«.⁷¹

Omtalen af sevenbom i »Den kloge Søren« Christensen's »Homøopatisch Raadgiver« (Nyborg u. å., s. 125) er et godt bevis på sådanne trykte »lægebøger«s mangelfulde og vildledende oplysninger:

Sabina juniperus (Sevenbom), en Plante fra Antillerne i Mexico(!) . . . Kun Frøene anvendes til den homøopathiske Medicin. Hovedvirkninger: Præservativ imod(!) Abortus, navnlig i Svangerskabets 3. Maaned. De maanedlige Regler for tidligt og for stærkt(!). Blodstyrtning efter Nedkomsten. Fremhjælper Fødselen og driver Efterbyrden.

Andetsteds (s. 76) hedder det:

Bliver Blødningen (efter fødselen) meget stærk, og det truer med Forblødning, tages Sabina.

At »Den kloge Søren« også anbefaler sine lægebogskunder ukontrolleret brug af aconitum, belladonna, bryonia o. a. stærke plantegifte, kan herefter ikke undre.

Det er naturligvis umuligt at sige noget sikkert om sevenboms evt. anvendelse som illegalt abortivum efter år 1900, men en gennemgang af Index medicus Danicus og Oscar Preisler's Bibliotheca medica Danica gav ingen omtale heraf. Bibliotekar ved Universitetsbibliotekets 2. afd. S. Aksel Uhrenholt rådspurgte en af sine kolleger, der er læge, og »han anså det for udelukket, at en sådan anvendelse har fundet sted i vort århundrede« (brev 21.3.1958).

Bortset fra den medicinske og folkloristiske litteratur har vor plante kun meget få gange været omtalt af danske forfattere. Bibliotekar Jul. Clausen giver i sin bog »Den danske Tartuffe« (Kbh. 1916) en tragikomisk skildring af et ægteskabsbrud på Fyn 1773, hvor professor, dr. theol. Jac. Chr. Pingel, sognepræst ved St. Knuds menighed i Odense, forfører og gør stiftsprokurator C. G. Schiødt's hustru frugtsommelig. I sin svare pine forsøger Pingel med allehånde midler at afvende det uundgåelige. Blandt de abortivmidler, han anbefaler hende at indtage (rosmarinolie, en the på kamilleblomster og karse), er også sevenbom, hvoraf han sender hende nogle kviste indpakket i et stykke papir. På en flugtagtig rejse til København afleverer Pingel en pakke med sevenbom til sin kusk Hans og beder ham skaffe det af vejen. — Senere, da skilsmisseforhørene lagde alt for dagen, hævdede Pingel, at han kun havde givet Schiødt's hustru medikamenterne for at vække hendes menses, hvilken plejede at udeblive 6—8 uger. En omstændelig afhøring af flere gartnere om, hvorvidt der fandtes sevenbom i Schiødt's have, gav intet resultat. Tilsyneladende fulgte Pingels elskerinde ikke nogen af hans råd.

Karl Gjellerup er vistnok den eneste danske forfatter, som har benyttet sevenbom-motivet i dramatisk digtning. Det sker i sørgespillet »Herman Vandel« (1891, s. 36 ff.) i en scene af Første Handlings 6. optrin, hvor en ung pige hemmeligt (men beluret af rektordatteren Louise og broderen Emil) skærer sig en kvist af et sevenbomtræ i rektorboligens have. Det resulterer i en samtale:

Louise: Sevenbom? hvad er det?

Emil: Hvad for Noget? Du kjenner ikke det mærkeligste Træ i vor Have, der er ligervis som Kundskabens Træ i Eden?

Louise: Nei, det maa du fortælle mig om.

Emil: O, Eva-Datter! Sandelig siger jeg dig, du lever endnu i Havens Uskyldigheds-Stand . . . Til Bevis for min Agtelse vil jeg fortælle dig om dette mærkelige Træ eller Busk, det eneste i sin Art i Miles Omkreds.

Nu beretter Emil sagligt, at en the af barken bruges af unge piger, »som egentlig ikke længer er unge Piger, men gjerne vilde blive ved at være det« – og tilføjer en historie om en kone, der lod djævelen give sig en sevenbomdrik for at forhindre moderskabet. Det gik godt mange gange, men tilsidst blev hun brændt som heks på galgebakken.

Louise viser påfaldende stor interesse for hans oplysninger om busken. I sørgespillet 9. optrin fanges hun på fersk gerning . . . i hånden holder hun en afskåret sevenbomkvist!

X. Analogier i udlandet.

I Norge har sevenbom næppe været kendt og brugt de sidste halvandet hundrede år. Registeret til Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 1–49 (1920–1942) viser, at planten ikke nævnes af nogen forfatter, og I. Reichborn-Kjennerud's 5-bd. værk *Vår gamle trolldomsmedisin* (1928–1947) har kun omtalt den i en note (en opremsning af vegetabiliske ekbolika). Derimod optræder sevenbom i et par norske magiske recepter.⁷² Den ene stammer fra ca. 1790, den anden fra ca. 1815:

En skjønn Kunst for Kvindfolk, som ere med Børn og ikke ere 12 à 16 Uger borte med det: Tag Teglstensolje [oleum Benedictum] for 2 Skilling og Sevenbomolje for 2 Skilling og deriblandt Kornet Sevenbombark. Kog det i Vand, Øl eller Melk og drik eller søb noget af det; saa fordrives det strax.

At en Pige ei skal blive med Barn: Tag Sevenbom og Savegryn og lad hende bære paa sig Nat og Dag; saa er hun fri.

Endelig kendes det s. 20f. nævnte rim også i Norge: Sevenbom / har gjort så mangan pike (el. joinfru) from.⁷³

I Sverige indtages *sävenbom* ved fødsler.⁷⁴

I det nordlige Tyskland ses planten kun sjældent i haverne, men så meget mere almindelig er den i landets sydlige halvdel. Bayerske kvinder har drukket en the af sevenboms grenspidser og bærkogler for rettidigt at provokere menses⁷⁵; i de bayersk-frankiske bønderhaver var alle eksemplarer – efter hvad dr. F. Freiherr von Oefe 1898 fandt frem til⁷⁶ – plantet af et kvindeligt familiemedlem, hvilket røber et almindeligt kendskab til buskens eller træets anvendelse og virkning. Anderledes i Niederbayern. Skønt sevenbom også her fandtes i næsten alle haver, kendte man tilsyneladende ikke dens gynækologiske anvendelse og brugte den kun til at fordrive onde ånder (jnf. s. 23). For at

modvirke denne overtro lader den katolske kirke nu sevenbomkviste stænke med vievand palmesøndag, hvorefter de anbringes i hjemmene som værn mod uheld, sygdom etc.

I Østrig er benyttet mange forskellige abortivmidler, men oftest sevenbom.⁷⁷ Om forholdene i Steiermark skriver Viktor Fossel 1886, at det navnlig drejer sig om dekokter af rosmarin, meldrøje [*Secale cornutum*] og sevenbom. »Jordemødre med og uden diplom skal i de enkelte egne for penge og gode ord love dem hjælp og tavshed, som har noget at skjule for verden«.⁷⁸

Sevenbom synes at have været dyrket og anvendt som abortivum i England allerede før normannernes invasion.⁷⁹ En engelsk ballade fra midten af 1500-tallet viser, at man dengang brugte planten til forbryderiske formål; det hedder om den unge Mary Hamilton:⁸⁰

She is gane to the garden gay,
to pu' of the savin tree;
but for a' that she could say or do,
the babie it would not die.

Verset minder om den dulgte advarsel i en tysk folkevises:⁸¹

Ein Mädchen wollt' zum Tanze gehn,
sie war so schön gezieret.
Was traf sie an dem Wege stehn?
Ein Sadenbaum so grüne.

Som abortivum nævnes fra England foruden sevenbom også de beslægtede arter taks og enebær.⁸²

Den ukrainske befolkning i Bucovina og det østlige Galizien kender og anvender mange vegetabiliske ekbolika, men ikke sevenbom, fordi denne plante kun findes indplantet i nogle få herregårdshaver (1861).⁸³ De mongolske kalmuk-kvinder bruger et sevenbom-afkog for at undgå konception subs. provokere abort. Kendskabet til plantens gynækologiske effekt er noteret fra de forskellige egne af Rusland.⁸⁴

Iøvrigt haves underretning om sevenboms benyttelse som abortivum i Frankrig,⁸⁵ Flandern,⁸⁶ Letland,⁸⁷ Grækenland,⁸⁸ Jugoslavien,^{88a} Tyrkiet,⁸⁹ Algier,⁹⁰ Tunis,⁹¹ Abessinien⁹² (ved og harpiks), U. S. A. (*Juniperus sabina* og *J. virginiana*).⁹³

Den ældste (dog ikke helt pålidelige) iagttagelse af sevenbom-provokeret abort foreligger i 1600-tallet fra Frankrig⁹⁴; en kone nedkom for tidligt, fordi hun havde trådt (!) på en sevenbom i haven (sml. s. 13).

I en tysk landsby havde man (ca. 1800) længe haft mistanke til en ung pige, som trods en meget udsvævende levevis ikke blev svanger. Da et sevenbomtræ i haven blev fældet og fjernet, varede det imidlertid ikke længe, før hun blev gravid. En retslig efterforskning viste, at pigen før og under menstruationen altid havde drukket et dekokt af træets blade, og at hun efter træets omhugning endnu nogen tid forhindrede konception ved hjælp af et forråd af dets kviste. Hendes sundhed og potens blev ikke svækket. Da hun ophørte med at tage midlet, blev hun straks befrugtet af den samme mand, som hun hidtil havde haft samleje med.⁹⁵

Fra provinsen Hannover meldes (1930), at »Baum des Lebens« de første seks måneder af svangerskabet nydes rå, kogt eller som the for at uddrive fosteret, og at svangerskab forhindres med denne the drukket efter hver menses.^{95a}

XI. Beslægtede planter som abortivum.

Hvor sevenbom ikke findes, eller som surrogat (ligheden!), har man hjulpet sig med andre nærtbeslægtede nåletræer, hvis giftstoffer synes at have en tilsvarende indvirkning på blodrige væv og specielt livmodermuskulaturen.

Allerede Plinius anbefaler enebær (*Juniperus communis*) til gynækologisk brug.⁹⁶ Grønne enebær + kommen m. m. driver efterbyrden, hedder det i et dansk husråd.⁹⁷ »Som barn hørte jeg fortalt, at enebærolie brugtes til fosterfordrivelse«, oplyser en nordjysk meddelelse.⁹⁸ Fra England berettes, at »the berries were swallowed to produce abortion; and also in childbirth«. ⁹⁸ Iøvrigt henvises til L. Lewin: Die Frucht-abtreibung (³1922), s. 202 f, 223, 226, 376.

Grønlands eskimokvinder drikker rigelige mængder the af *Juniperus nana* for at provokere abort.⁹⁹

De erhvervsmæssige kvaksalvere blandt Amerikas hvide befolkning skal navnlig have brugt en droge af blyantræ (*Juniperus virginiana*)¹⁰⁰ – et i Nordamerika hjemmehørende, indtil 30 m højt træ, hvis udseende minder meget om sevenboms. I Bayern og Østrig blandes sevenbom gerne med kviste af *Thuja occidentalis*, *Cypressus sempervirens*, *Taxus baccata* og *Juniperus virginiana*.¹⁰¹ Flere nordamerikanske indianerstammer (således Tewa og Zuñi) bruger *Juniperus monosperma*; et dekokt drikkes af kvinderne før fødselen for at vække og stimulere

livmoderens muskelbevægelser, men det skal indtages umiddelbart før nedkomsten, ellers bliver barnet mørkhudet! Mest effektiv er the af en Juniperus-kvist med påsiddende mistelten. Efter fødselen bader barselkvinden sig i et dampende dekokt og drikker det tillige i små kvanta for at fremskynde efterbyrdens afgang.¹⁰²

Endelig fortæller Vance Randolph 1947 om det meget overtroiske Ozark-folk i Missouri og Arkansas (U. S. A.), med en avisnotits 1941 som kilde, at »no woman ever drank cedarberry [her Juniperus virginiana] tea without being 'talked about'. Men might take it for chills [forkølelse], but never women!«¹⁰³

XII. Apotropæum.

Som røgelsesmiddel brugte grækerne og romerne foruden (eller som substitut for) virak ofte enebærarterne Juniperus oxycedrus og J. sabina (Plinius, Hist. nat. 14, 11), der ligesom rosmarin, laurbær o. a. aromatiske vækster blev regnet for apotropæiske. Denne praksis kendes også fra den nyere tid. Asiatiske folkeslag, navnlig basjkirerne i det nordøstlige Rusland, samlede (1800-tallet) enebær-frugter, opbevarede dem i husene og mente, at de uddrev urene ånder og smitsomme sygdomme.¹⁰⁴ Manglende eller svigtende potens skyldtes onde magter; man lagde derfor »sevepalmen« i skoene og brugte planten til røgning mod dæmonerne (Baden).¹⁰⁵ Kirkeviede sevenbomkviste var virksomme mod forgørelse af kvæget (Tyrol).¹⁰⁶ Tilsvarende i Danmark (Bogø): Tager man et lille stykke sevenbomtræ og lidt kamfer og binder på hver ko om foråret, kan den ikke forhekkes, thi sevenboms kraft er så stor, at onde folk ikke kan overvinde den.¹⁰⁷ De stærktlugtende droger sevenbom, dyvelsdræk og bævergejl lagdes i kærnen for smørlykke (N.Sjæll.),¹⁰⁸ i pose på brystet som værn mod troldtøj og spøgeri og i flækket pind stukket i markens ene hjørne som beskyttelse mod køernes forgørelse og sygdomme (Møn).¹⁰⁹

Sevenboms anvendelse som apotropæum er analog med enebærs o. a. stinkende nåletræer. Det er en af folketroens mange inkonsekvenser, at samme plante, som tilskrives ondtafværgende kræfter, tillige benyttes af hekse nævne giftplanterne sevenbom og taks som ingredienser i deres trylledrikke.¹¹⁰ Kviste af sevenbom tjener af og til som »Lebensrute«¹¹¹ og opregnes blandt de vækster, der ansås for at være paradiset

livstræ og gav mennesket evig ungdom.¹¹² En interessant parallel: *Juniperus virginiana* er den nordamerikanske indianerstamme Omaha-Ponca's symbol for »livstræet«.¹¹³

XIII. Anden folkemedicinsk anvendelse.

Udover anvendelsen som abortivum og emmenagoga er vor plante af mellemeuropæisk almue blevet benyttet mod indvoldsorm, gigt og reumatisme, skurv og lus hos børn, på veneriske sår, som diureticum, på bylder o. l.¹¹⁴ En middelalderlig dansk Harpestræng-afskrift (ca. 1450) nævner *sewenbom*, *souenbom* i et gigråd.¹¹⁵ Fra Tang Kristensens kompilation »Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket« (1922, s. 106, 117, 177, 202, 313) er disse applikationer hentet:

Et plaster af pulveriseret sevenbom i smør eller fløde smøres på skurvede børnehoveder; »det læger fortræffelig, at man sig derover må forundre« (P. Grønning; Viborgeggen?). »For Bindelse og haardt Liv« anbefaler samme et vin- eller eddikedekokt på sevenbom injiceret i anus; omvendt ordinerede hans kollega Anders Madsen (håndskrift fra Tommerup på Fyn) at spise sevenbomolie og gammelt hvedebrød for at stille diarré. Pulveriserede sevenbomblade og bulmeurtfrø lagdes, indsyet i en linnedspose, ved smertende tænder (Christen Mose's lægebog, Bøvling v. Lemvig; Kjeld Bjerg's lægebog, Lomborg v. Lemvig),¹¹⁶ og en præst i Asminderød (N. Sjæll.) anbefalede mod tandpine et tyndt ølafkog på sevenbom, salvie og rosmarin. Endelig nævnes sevenbom i en recept til røgning af hævede ben [varicer?].

XIV. Veterinærmedicin.

Sabina skal allerede i det 11. århundrede være blevet brugt af engelske dyrlæger.¹¹⁷ Og veterinærmedicinen bruger endnu drogen i afkog, salver eller blandet med forskellige pulvere som uterusmiddel. Som meget virksom komponent i en abortivdrik spiller den en vigtig rolle som iværksætter af efterbyrdens afgang. I Veterinærfarmakopéen 1908, der var autoriseret indtil 1933, findes et *pulvis contra retentionem secundinarum* med sevenbom som den effektive ingrediens.¹¹⁸

Overdyrlæge Kr. Boers nævner sevenbom i en lang række danske veterinære husråd. Blandet med bukkeblad, meldrøje, ingefær, hvidløg m. m. kom sevenbom i køer, der ikke kunne kælte eller for at drive efterbyrden.¹¹⁹ Også i Sydtyskland og Østrig fik koen straks efter

kælvningen et afkog af sevenbom eller en kvist af planten indgivet »dass sie gesund bleibt« og efterbyrden hurtigere og lettere kvitteres.¹²⁰ På Nystedegnen blev sevenbom plukket på kirkegården, tørret og som et pulver presset i køer, der ikke ville blive brunstige.¹²¹ Et dekocht med egebark anvendes endnu mod »hvid flod« (leukorroe) hos køer,¹²² et afkog mod orm hos heste.¹²³ En dansk Heste-Lægebog (Kbh. 1703, s. 13) bringer dette råd: »Er Hestens Gemæch [præputium] hoven, efter at han er gildet, da tag Segelbom, syd [kog] det og lad den Dunst 3 Gange i en Dag opfare lige paa hans Gemæch«. ¹²⁴ Endelig nævnes sevenbom blandt 8 andre ingredienser i et sildelage-dekokt plus øl og hesteurin mod snivehoste (malleus) hos heste (Norge ca. 1780).¹²⁵

En undersøgelse af de legale og illegale midler til at provokere abort har såvel kulturhistorisk som medicinsk og statsretsligt en betydelig interesse. Vi lærer her ud fra, at de ikke – som ofte hævdet – er det afgørende bevis for degenererede sociale tilstande og mangelfuld moral. Fosterfordrivelserne kendtes fra de ældste tider, og såvel blandt højt civiliserede som de mest primitive folkeslag har man kendt og brugt mangfoldige abortivmidler.

At disse ukontrollerede, egenmægtige og tit livsfarlige indgreb i naturens orden må fordømmes, er kun langsomt blevet klart; først på et ret sent tidspunkt i vor kulturhistorie blev denne praksis imødegået af religiøse og politiske lovgivere. Men at alle forbud og trusler om straf endnu langtfra har udryddet de illegale svangerskabsafbrydelser, derom vidner de jævnligt afslørede kvaksalvere. Og om det nogen sinde vil lykkes, er et stort spørgsmål.

LITTERATURHENVISNINGER OG NOTER

Forkortelser: DFS = Dansk Folkemindesamling (kapsel- og topografi-nr.); *Hovorka-Kronfeld* = O. v. Hovorka & A. Kronfeld, Vergleichende Volksmedizin I-II (1908-09); *Lehmann* = Heinr. Lehmann, Beiträge zur Geschichte von Sambucus nigra, Juniperus communis und Juniperus Sabina (Zofingen 1935); *Lewin* = L. Lewin, Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andere Mittel (³1922); *Ploss* = H. Ploss, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde (1902).

I. 1. Skr. medd. af mag. scient. Johan Lange 1958. – 2. Aigremont (pseudonym), Volkserotik u. Pflanzenwelt I (1908), 49. K. Gjellerup i sørgespillet »Herman Vandel« (1891), 38: »Hvem veed – en eller anden korsfarer kan have taget en Stikling med«. Inf. czekk. *klasterni chvojka* 'kloster-enebær': V. Machek, Česká

a slovenská jména rostlin (1954), 39. – 3. Apoteker Ludwig Kroeber, Das neuzeitliche Kräuterbuch III (1949), 334. – 4. Lehmann 118. – 5. Lewin 328 f. – 6. Ploss I, 862. – 7. Heinrich Marzell, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch u. Volksglauben (1922), 18.

II. 8. Olof Johnsson, Fosterfödrivning (1945), 34 ff. – 9. I. Reichborn-Kjennerud, Vår gamle trolldomsmedisin II (1933), 71. – 10. Hermann Fischer, Mittelalterliche Pflanzenkunde (1929), 191, 249.

III. 11. Adolf Martin, Die Pflanzennamen d. deutsch. Flora (1851), 64 f. – 12. Lehmann 58. – 13. Max Höfler, Volksmedizinische Botanik der Germanen (1908), 49 f. – 14. Isodorus, Originum seu Etymologiae XVII, 7, 35, ed. W. M. Lindsay, Oxford 1890; sml. Rolf Nordhagen i Naturen (Bergen) 78 (1954), 94 f. Et græsk sagn, der hentyder til træets evne til at frembringe lld: J. Murr, Die Pflanzenwelt in d. griech. Myth. (1890), 126. – 15. L. Glaesser, Taschenwörterbuch für Botaniker (1890), 220. – 16. Fr. Kanngiesser, Etym. d. Phanerogamen-Nomenklatur (1908), 94; G. C. Wittstein, Etym.-botan. Handwörterbuch (1856), 481. – 17. Lehmann 112; s. 118 skriver han: Allerede skøgen Sabina [kejser Hadrians gemalinde] skal have brugt kvistene til forbryderiske formål.

IV. 18. Kroeber [note 3] 337; Meyer's Vareleksikon 1952, II, 377 f. Om kemi, forfalskninger m. v., se Gildemeister & Hoffmann, Die aetherischen Oele I (1910), 107, Archiv für Pharmaci og Chemi 1907, 85. – 19. Lewin 334. – 20. W. Ripperger, Grundlagen z. praktisch. Pflanzenheilkunde (1937), 295; Kroeber [note 3] 336. – 21. Lehmann 114. – 22. W. Zimmermann, Badische Volksheilkunde (1927), 56 f. – 23. Skr. medd. af apoteker, cand. pharm. Harald Nielsen 1958.

V. 24. Johann Hoops, Waldbäume u. Kulturpflanzen im germ. Altertum (1905), 271. – 25. L. Lewin, Die Gifte in der Weltgeschichte (1920), 282. – 26. Eydtgenössischen Lustgarten (1715), her efter O. Obschlager, Der Zürcher Stadtarzt Joh. v. Muralt (1926), 10.

VI. 27. Også i Sverige og Tyskland (Baden) mente man, at der af sevenbom fandtes både han- og huntræer: H. Aminson, Bidrag til Södermanlands äldra Kulturhistorie V (1880), 106; E. H. Meyer, Badisches Volksleben im 19ten Jahrhundert (1900), 394. – 28. Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger, udg. ved Marius Kristensen (1908–20), 73, 169 < Det Stockholmske Haandskrift K48 & Ny kgl. Saml. 66.8°. – 29. P. Hauberg, En middelalderlig dansk Lægebog (1927), 33.

VII. 30. Heinrich Marzell, Volksbotanik (1935), 180. – 31. Lehmann 113. – 32. DFS 1906/23:3. – 33. Skr. medd. af mag. scient. Johan Lange; »da jeg var derinde i 1937–38, gik der nok rygter om, at et par kvindelige havegæster havde spurgt efter planten, men derudover mærkede vi intet«. – Tidens Kvinder nr. 24, 1958, gengiver flg. læserbrev: »I Botanisk Have vokser der efter sigende et prydræ, hvis blade skal være velgnede til at fremkalde abort. Bortset fra, at det nu [?] med sine afribbede grene hverken er nogen »pryd« eller af nogen faktisk værdi for de unge studerende, så synes jeg, at det er i højeste grad uforvarsligt at plante et sådant træ her lige midt i storbyen, som i forvejen rummer tilstrækkeligt til at lede ubefæstede sjæle på afveje«. – 34. Fränk, Merkur 1796, 6; 1797, 17. – 35. Ferri, Sammlung alter Sanitätsverordnungen im Erzherzogtum Österreich (1807) > Lewin 328. Om studenterne i Leyden beretter Simon Paulli (Quadripartitum Botanicum... 1708, 561), at de brækker grene af dette træ i offentlige haver og citerer i denne forbindelse et rim [her s. 15]. – 36. Lehmann

144. – 37. Låkevåxternas sällsamma historia. I: Växter som verka på könsorganen (1949), 103. – 38. Bot. Notiser 1865, 105–07. – 39. Hovorka-Kronfeld I, 365 f. – 40. H. Marzell, Volksbotanik (1935), 181.

VIII. 41. A. Rønnekilde Nielsen i DFS 1906/23:604. – 42. Hotton, Thesaurus phytologicus 1695 > Lehmann 143; Aigremont l. c. [note 2] I, 49; R. Pieper, Volksbotanik (1897), 583; Zeitschr. f. österr. Volkskunde V (1899), 240; Friedrich Krauss, Nösnerländ. Pflanzennamen (1943), sp. 228; medd. fra prof. dr. Heinr. Marzell, Gunzenhausen (Bayern) 1954. – 43. H. Heukels, Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten (1907), 219. – 44. J. Britten & Rob. Holland, A Dictionary of English Plant-Names (1886), 121, 288. – 45. Lehmann 111. – 46. O. Penzig, Flora popolare italiana (1924) I, 251 < A. de Gubernatis, La Mythologie des Plantes I (1878), 113 f. – 47. Historische Studien aus dem Pharmakolog. Institute d. Kaiserl. Universität Dorpat III, 1893 (Halle a. S. 1893) 206 f., 219, sml. 371 f.

IX. 48. Fynsk Hjemstavn I (1928), 62 (Gudbjerg). – 49. Johs. Tholle i Sønnerj. Maanedsskr. 31 (1955), 180 < DFS 1906/23: 3222 (Kliplev). – 50. Fra Frederiksborg Amt 1918, 107. – 51. E. Tang Kristensen, Gamle Folks Fortæll. om det jyske Almueliv, Tillægsbd. III (1902), 1824. – 52. DFS 1906/23:316 (Viskinge). – 53. DFS 1906/23:3222. – 54. H. P. Hansen, Kloge Folk. Folke-medicin og Overtro i Vestjylland I (1942), 135 f. – 55. Evald Tang Kristensens Æresbog (Danm.s Folkeminder nr. 28, 1923), 88. – 56. Jens Kamp, Danske Folkeminder, Æventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro (1877), 146. – 57. E. Tang Kristensen, Danske Sagn VI (1899), 26 f. – 58. DFS 1906/23:604; jnf. A. Rønnekilde Nielsen, Sjællandske Folkeminder, optegnet efter Folkemunde i Aarene 1933–40 (1943), 54 – navnet er her *Kvindernes Træ*. – 59. DFS 1906/23: 1035 (Egense sogn). – 60. Skr. medd. af fru Kirstine Nielsen, Vinderup J. 1950, 1956. – 61. Udvalg for Folkemaal saml., top. distr. 46. – 62. Livet i Klokke-gaarden [Systofte, Falster] = Danm.s Folkem. 2 (1908–09), 54; »(Træet) blev meget omtalt, men fandtes sjældent«. – 63. DFS 1906/23:361 (Sorø amt). – 64. DFS 1906/23:2224 (Taaning v. Silkeborg). – 65. H. F. Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål II (1894–1904), 344; E. Tang Kristensen, Jyske Folke-minder III, nr. 1824, VI, 375; DFS 1906/23:316 (Viskinge), 361 (Sorø amt), 2494 (Snebjerg v. Herning), 2564 (Borris v. Skern), 3222 (Kliplev) m. fl. – 66. Mdt. medd. af inspektør Gerner Nielsen, Arbejdsanstalten i Sakskøbing, 1951. – 67. Her efter Fynsk Hjemstavn 1936, 46 f. – 68. H. P. Hansen, Kloge Folk I, 204. – 69. E. Tang Kristensen, Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket (1922), 267; et andet sted bringer han en recept uden sevenbom »Til Barselsrens-ningens Standsning« (s. 261). – 70. Gamle Raad 261. – 71. Ibid. 204 (vistnok nedskrevet omkr. 1820).

X. 72. A. Chr. Bang, Norske Hexeformularer og Magiske Opskrifter. Vid. Selsk. Skr. II, Hist.-filosof. Klasse 1901, nr. 1, s. 316, 322. – 73. I. Reichborn-Kjennerud, Den gamle urtegård (1930), 18; F. C. Schübeler, Norges Væxtrige I (1886), 370. – 74. H. Gustavson, Gotländska växtnamn (Visby 1947), 19. – 75. G. Lammert, Volksmedizin u. Abergl. in Bayern u. d. angrenz. Bezirken (1869), 149. – 76. Antikonzeptionelle Arzneistoffe, Heilkunde (Wien 1898), her cit. efter Hovorka-Kronfeld I, 366. – 77. Zeitschrift f. österr. Volkskunde V (1899), 240; Tiroler Heimatblätter 26 (1951), 34 f. – 78. Viktor Fossel, Volks-medicin u. medicin. Abergl. in Steiermark (1886), 48; jvf. Maria Kundegraber, Der Bauerngarten der Steiermark (1951), 70 (manuskript). – 79. Lewin 328. – 80. Hovorka-Kronfeld I, 367 < Medicinalraad dr. Huber i Münchener med.

Wochenschrift 27.4.1906. – 81. H. Marzell, Volksbotanik (1935), 179 < Weckendstedt's Zeitschr. f. Vlkde II (1890), 429. – 82. Ploss I, 860 < Taylor, Medical Jurisprudence s. 782, 791; Gutch & Peacock, Examples of printed Folklore, concerning Lincolnshire (1908), 122. – 83. Verhandlungen d. k. k. zool.-botan. Gesellsch. in Wien XI (1861), 155. – 84. Historische Studien [note 47], I, 220; Ploss I, 861. – 85. Lewin 223; Henry Correvon, Plantes et santé (1922), 248. – 86. A. de Cock, Volksgeneeskunde in Vlaanderen (1891), 60. – 87. J. Alksnis i Historische Studien [note 47] IV (1894), 230. – 88. Ploss I, 861. – 88 a. Festschr. zum 80. Geburtstag Max Neuburgers (Wien 1938), 318. – 89. Bernhard Stern, Medizin, Aberglaube u. Geschlechtsleben in der Türkei II (1903), 270. – 90. Lewin 236. – 91. Ibid. – 92. Ploss I, 860 < R. Hartmann, Naturgeschichtl.-mediz. Skizze der Nilländer (1866), 357. – 93. Med. and surg. Reports of the Boston City Hospital 2 (1877), 270; Lewin 238. – 94. Capuron, La médecine légale (1821), 673. – 95. Klose, Journ. d. prakt. Heilkunde (1820), 5 > Lewin 331. – 95 a. Kurt Heckscher, Die Volkskunde d. Provinz Hannover I (1930), 116.

XI. 96. Max Höfler, Volksmedizinische Botanik der Germanen (1908), 50. – 97. I. S. Møller, Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering (= Danm.s Folkeminder nr. 48, 1940), 151. – 98. Geoffrey Grigson, The Englishman's Flora (1955), 24. – 99. Distriktslæge A. Bertelsen i Det grønsl. Selskabs Aarsskrift 1914, 56. – 100. Ploss I, 855, jnf. Lewin 238. – 101. Lewin 225, 227, 336; i Massoura (NØ.-Afrika) anvendes en art Thuja: Ploss I, 860 < Brehm, Reiseskizzen aus Nord-Ost-Afrika (1855). – 102. Robbins, Harrington & Freire-Marreco, Ethnobotany of the Tewa Indians (1916), 40; 30th. annual rep. of the Bureau of American Ethnology (1908-09), Washington 1915, 55. – 103. Vance Randolph, Ozark Superstitions (1947), 194.

XII. 104. J. H. Dierbach, Flora mythologica (1833), 204. – 105. Zimmermann I. c. [note 22], 58; Lehmann 118. – 106. J. N. Ritter v. Alpburg, Mythen und Sagen Tirols (1857), 396. Om Juniperus som apotropæum, se Marzell i Handwörterbuch d. deutsch. Abergl. VII (1935/36), sp. 868 f. – 107. Jens Kamp, Dansk Folketro (= Danm.s Folkeminder nr. 51, 1943), 71. – 108. Anders Uhrskov, Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tid (1918), 108; tilsvarende i Tyskl.: Marzell, Volksbotanik (1935), 182. – 109. DFS 1906/23:622. – 110. Nævnt som tryllemiddel i Elsass: Alemannia 1873, 197. – 111. Handwörterbuch d. deutsch. Abergl. VII (1935/36), sp. 870. – 112. Is. Teierlinck, Flora magica (Antw. 1930), 245 f. – 113. 33th annual rep. of the Bureau of American Ethnology (1911-12), Wash. 1919, 64.

XIII. 114. Lehmann 116 f.; Rud. Krebel, Volksmedizin u. Volksmittel verschiedener Völkerstämme Russlands (1858), 162 (dekot af sevenbom, enebær og St. Hansurt (Sedum telephium) mod vattersot). – 115. P. Hauberg, En middelalderlig dansk Lægebog (1927), 33, 68. – 116. H. P. Hansen, Kloge Folk I (1942), 179.

XIV. 117. F. A. Flückiger, Pharmakognosie d. Pflanzenreiches (1891), 743. – 118. Skr. medd. af apoteker, cand. pharm. Harald Nielsen. – 119. Dansk veterinær Folkemedicin (1939), 255, 257; mod retentio secundinam anv. også øldekot af thuja: ibid. 156. – 120. H. Marzell, Bayer. Volksbotanik (1925), 208; Tiroler Heimatblätter 1925, Hft. 8/9, s. 25. – 121. Maanedsskrift for Dyrleger 39 (1927/28), 400. – 122. A. Mentz, Veterinærplanter (1935), 26; Lehmann 116 f. – 123. A. Mentz I. c. 26. – 124. Her efter Kr. Boers, Dansk veterinær Folkemed. (1939), 144; jvf. fransk Schwyz *herbe de chevaux* (E. Rolland, Flore populaire XI) (1914), 245. – 125. A. Chr. Bang I. c. [note 72], 728.

Et oldengelsk Middel mod Mavepine

Af C. C. MATTHIESSEN

De oldengelske Trylleformlers Tydning synes forfulgt af en krank Skæbne. Siden *O. Cockayne's* banebrydende Tekstudgave¹ har det ikke manglet paa Tolkningsforslag saaledes af *F. Grendon* i 1909² og af *G. Storms* i 1948.³ Desværre lader disse flere Steder meget tilbage at ønske, og efter at den skønne Facsimileudgave af *Bald's Leechbook*, der indeholder det Afsnit, som nedenfor skal behandles, er udkommet i 1955, bliver Forskellen mellem Tekstudgave og Tolkning særlig grel.

Storms har saaledes endnu ikke forstaaet hans Formel Nr. 7 »wip dweorh« som en Koldfeberformel med Dværgen som Ridevætte,⁴ men forklarer den helt misvisende ud fra »a spider is hung on the patient's neck as a cure against the malady«.⁵ Ogsaa i Tydningen af Formel Nr. 29 »wip wambe wærce« har han arbejdet paa egen Haand uden Støtte af sammenlignende folkemedicinsk Materiale, og Resultatet er ligeledes her blevet derefter.

Selve Tekststykket kan læses og oversættes uden Tvivl:

Wip wambe wærce and rysel wærce. Þær þu geseo tordwifel on eorþan upweorfan, ymbfo hine mid twam handum mid his geweorpe. Wafa mid þinum handum swiþe and cweð þriwa:

Remedium facio ad ventris dolorem.

Weorþ þonne ofer bæc þone wifel on wege. Beheald þæt þu ne locige æfter.

Þonne monnes wambe wærce oððe rysle, ymbfoh mid þinum handum þa wambe. Him biþ sona sel. XII monaþ þu meaht swa don æfter þam wifele.

Mod Mave- og Underlivssmerter. Naar Du ser en Torbist kaste op paa Jorden, tag den i dine Hænder sammen med dens Dyng. Ælt det kraftigt med dine Hænder og sig tre Gange:

Remedium facio ad ventris dolorem.

Kast saa Torbisten bort over Ryggen. Pas paa, at Du ikke ser efter den.

Naar en Mand faar Mave- eller Underlivssmerter, fat Bugen mellem dine Hænder. Han vil snart blive bedre. I 12 Maaneder, efter at Du har taget Torbisten, kan Du gøre det.

Grendon kommenterer Formlen: »In the Anglo-Saxon charms for transferring disease, C2 provides for the transfer of abdominal pains to a beetle. The prescribed ritual of catching a beetle, waving it vigorously, and hurling it away while speaking talismanic words, must be performed, not by the patient, but by the exorcist, who, curiously enough, for twelve months thereafter has power to transfer the same illness from man to beetle by merely grasping the seat of the pain.« Yderligere tilføjes at »Grimm finds traces of a beetle-worship among the Teutons«.⁶

Storms konkluderer: »The idea underlying this prohibition to look round seems to be that by doing so a man establishes contact between himself and the disease-spirit, thus enabling the latter to enter the body of the victim through the eyes. In this instance the mound of earth thrown up by a beetle resembles a man's belly and the spirit is allured or forced to pass from the belly into the heap of earth. By waving about the beetle and the earth beforehand the magician had shown his power. He applies this power on the disease-spirit by catching the patient's belly between his two hands.«⁷

Formlen. Selv om Formlens fem Ord ikke hjælper os langt paa Forstaaelsens Vej, maa vi selvfølgelig ikke især i denne Forbindelse ringe-agte eller glemme »Ordets Magt«, ligesom de aabenbart viser ad hvilken Vej Formlen er kommet til England. *Plinius* fortæller nemlig fuldstændig tilsvarende i sin *Naturalis Historia* (Lib. XXX, Cap. 6): »Pecudis lien recens magicis praeceptis super dolentem lienem exentiditur dicente eo qui medeatur lienem se remedium facere«. Hermed mister ogsaa Storms' Spørgsmaal »what the subject is of facio, the doctor or the beetle« sin Betydning.

Skarnbassen i Folkemedicinen. Det bliver dog Ritus, som er det bærende, og her melder sig straks det Spørgsmaal, om Skarnbassen bruges mod tilsvarende Lidelser under andre og mere velkendte Dispenseringsformer, den oprindelige, reale Anvendelse befriet for Myte, Magi og Religion.

I Tilslutning til Grendons Hentydning til »a beetle-worship among the Teutons« skal lige erindres om, at Scarabæen (*Ateucus sacer*) kun er hellig i Ægypten,¹ og de egentlige Pillebiller findes ikke Nord for Alperne. Dernæst at Skarnbassen (Geotrupes) eller andre Gødnings-

biller ingen Forbindelse har med Guden Tor, selv om det endnu anføres af finske og danske Folkemindeforskere.² Første Led i Torbist, æd. thorthifil, sv. tordyvel, torbagge og vort œ. tordwifel svarer simpelt hen til œ. tord (eng. vulg. turd) Skarn, Lort.³

Som Tegn paa guddommelig Dyrkelse anfører *Grendon*: »Among the Scandinavians it was believed that the man who found a dungbeetle helpless on its back, atoned for seven sins if he set it on its feet.« Det er efter min Mening helt fejlagtigt. Vi er her inde paa Dyrefabernes Omraade med Moralen: »de gode Gerningers Løn«.⁴ Man kan ogsaa faa syv Synder forladt ved at frelse en Frø, som er ved at blive slugt af en Orm.^{4a}

I Västergötland »får man tur med sina kreatur, om en torbagge, som kommit på rygg, hjälpes på fötter igen«.⁵

I Tyskland befries man for Tandpine, naar man hjælper Skarnbasser paa Benene, en Forestilling født af Brugen af Skarnbasser og deres Larver mod Tandpine enten anbragt direkte paa den syge Tand, eller man knuser Billerne med en Finger og gnider med den paa Tanden.⁶

I Kärnten straffes man med Kolik (Bauchgrimme), hvis man ikke hjælper en saadan afvæltet Skarnbasse, fordi – som vi straks skal se – den baade kan fremkalde og helbrede Kolik, og skal ikke tydes »als ein Übertragung der Gewittererscheinung ins mikrokosmisch-menschliche«.⁷ Sidstnævnte Passus, der endog har fundet Optagelse i Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, anføres, fordi den viser, hvorledes ogsaa Forskere maa passe paa, at de stadig i deres Konklusioner staar med begge Ben paa Jorden.

Søges nu efter Skarnbassens Anvendelse i Folkemedicinen, er der især fra Norge,⁸ Finland⁹ og Tyskland¹⁰ mange Eksempler paa, at Skarnbasser er indgivet mod Forstoppelse hos Mennesker og Dyr. Med dens Navne og disses Udtryk for dens Levevis (f. Eks. da. Skarnbøddel: den der bødler (æltet) med Skarnet)¹¹ som Støtte, er det nærliggende, at Skarnbassens Brug ligger i, at den mentes at grave sig gennem og derved ophæve Forstoppelsen. Det angives virkelig fra Tyskland og selvfølgelig indgives levende Skarnbasser.¹² Samme Forestilling kendes iøvrigt fra Norge om Skaalormen (Skolopendren).¹³ Overført paa vor Formel kunde man da opfatte den opkastede Jord, der bliver æltet med, som Patientens Bug (smlgn. *Storms*) specielt det obstiperede, smertende Parti; men endnu oftere anvendes Skarnbasser mod heftige Tarmbetændelser, blodige Diarrhoer, Tarntyfus,¹⁴ altsaa ogsaa Lidelser

forbundet med udprægede Smerter, ligesom sammenlignende Materiale viser, at »Jorden« skal forklares paa anden Maade (se Afsnit: Jorden).

Det vil sikkert være rigtigt at erindre sig, at Skarnbassen nærtstaaende Arter som Oliebillerne (Meloë) og den spanske Fluebille (Lytta vesicatoria) har været kendt fra Oldtiden som indeholdende skarpe Stoffer, Cantharider, der indgivet kan fremkalde hæftige Tarm- og Nyrebetændelser. Dette kan, som Entomologen *Netolitzky* anfører,¹⁵ være erfaret ad ren empirisk Vej under Hungerperioder. Folkemedicinsk regnes Skarnbasser herhen, idet Skarnbasser eller Torbister destilleres i Solen i Bomolie, der indgnides ved Bovlamhed.¹⁶ I denne Forbindelse meget betydningsfuldt er ogsaa, at Oliebiller (Meloë proscarabeus) ligeledes bruges mod Kolik hos Kvæg.¹⁷ I den folkelige Entomologi bruges da ogsaa Navnet Skjælbase baade om Skarnbasser og Oliebiller.¹⁸

Skarnbassen mentes aabenbart at kunne forvolde Tarmbetændelse og lignende Lidelser saavel som helbrede samme, enten som en »Reiz-terapi«, en Kurmetode velkendt indtil nyeste Tid, eller opfattet som »simili similibus curantur«. Den irriterende og laxerende Virkning vil i alle Tilfælde ogsaa passe ved Obstipationer.

At Skarnbasser ogsaa anses for skadevoldende, fremgaar af en skaansk Formel mod »torbaggeetter«,¹⁹ vistnok forvoldende »onde«, daarligt helende Saar under Tærne, som i Danmark mentes opstaaet ved at træde paa en Skarnbase.²⁰

Morsomt er Raadet i den gammeldanske Lægebog »ad spinam extrahendam: Om thu wilt thorn ut fa. Tac en swort orm, thær hetær scarabeus, thæt ær thorthifil a danskæ (el.: Tag enn torbist man skarwebel kaller)²¹ oc giør hanum sma, oc writh hanum, oc læg hanum up a, thær thornen ær, oc thær meth komber thornen ut.«²² – Dioskurides anbefaler mod Splinter og andre Fremmedlegemer Hovedet af et Firben, saa det er vanskeligt at sige, om Skarnbassen bruges, fordi man troede, den kunde grave Tornen ud eller som »Trækplaster«, men Sønderdelingen før Brugen peger dog mest i Retning af sidstnævnte.

Den kraftfyldte Haand. Medens den af guddommelig Kraft fyldte Haand hos Konger, Præster og andre, der virker gennem Haandspaalæggelse, er omtalt ofte og indgaaende,¹ er nærværende interessante Form for Kraftoverføring inden for Zooterapien mig bekendt ikke tidligere gjort til Genstand for Oversigt og Materialet stillet i Relation

til vor oldengelske Formel. Nedenstaaende er samlet en Del Eksempler paa hvilke Dyrs »Kraft«, der mentes at kunne overføres til Exorcistens Haand og derfra til Patienten – thi der er her hverken Tale om at overføre Sygdommen til Dyret (*Grendon*) eller nogen Form for komparativ Magi (*Storms*).

Plinius. Hans *Naturalis Historia* er som bekendt et Samleværk indeholdende romersk (og etrusk), græsk og gallisk Folketro omkring vor Tidsregnings Begyndelse, men oftest uden Kildeangivelse. Herfra kan citeres: »*Gryllus infricatus* aut si quis manibus eum contrivit tonsillas attingat« og især »*Ignis sacro medetur oesypum cum pompholyge et rosaceo, ricini sanguis, vermes terrendi ex aceto inliti, gryllus contritus in manibus, quo genere praestat ut qui fecerit, antequam incipiat vitium, toto anno careat*, – oportet autem eum ferro cum terra cavernae suae tolli«.² – Om man ved *Gryllus* skal forstaa Markfaarekyllingen (*Gryllus campestris*) eller Jordkrebsen (*Gryllotalpa campestris*),³ har ingen Indflydelse paa vor Formels Tydning.

Italien. Fra Norditalien omtales i det 17. Aarh. at femten Larver eller endnu bløde Imagos af en Snudebilleart, som lever paa Tidsler, kan hindre Tandmerter i femten Minutter. Man knuser dem og berører den hule Tand med den fugtige Finger, ja denne Finger skulle beholde Kraften et Aar. – Hermed kan sammenlignes, at *Plinius* anbefaler at stikke Larver, der lever paa *Labrum veneris*, hvormed menes Kartebolle (*Dipsacus*), i Tanden (smlgn. Ungarn).⁴

Ungarn. Endnu den Dag i Dag gennemskærer ungarske Bønder Frugthovederne af Kartebolle (*Dipsacus fullonum*) og trykker de »Orme«, de finder deri, i Stykker med en Finger, som nu i et Aar kan helbrede smertende Tænder.⁵

Frankrig. Det franske Materiale er ikke gennemgaaet, men 1899 omtaler i hvert Fald *Tiffaud* i sin Doktorafhandling: »*L'exercice illegal de la medecine dans le Bas-Poitou. Les toucheurs et les guérisseurs*«, at en toucheur bliver understøttet i sit Arbejde af Hustruen, der hævder, at hun, mens hun endnu laa i Vugge, havde klemt en Muldvarp ihjel med Haanden.⁶ – Det specielle Udtryk »*main taupee*« tyder paa almindelig Udbredelse, men det siges, at den kun kan erhverves i visse Fuldmaanenetter, eller man skal have dræbt syv Muldvarpe.⁷

Tyskland. Det eneste Pattedyr, der omtales, er Muldvarpen. Til Gengæld er Optegnelserne overordentlig talrige, dækkende hele Landet og mange forskellige Lidelser. – Muldvarpen maa i alle Tilfælde holdes

i Haanden, til den dør. Undertiden anføres, at den skal fanges før Sct. Georgs Dag og med højre Haand.⁸ Haanden skal holdes op mod Solen, til Muldvarpen dør, hvorefter den beholder sin lægende Evne et Aar.⁹ Eller det skal ske, allerede mens vedkommende ligger i Vugge eller inden det syvende Leveaar.¹⁰ – Blandt Sygdomme, den kan helbrede, nævnes Panaritium, Kræftknuder før de bryder op, Tandsmerter, Skrofulose, Kolik, Koldfeber og hos Dyrene især Kolik.¹¹

Af Krybdyr nævnes Firbenet (Lacerta), idet Haanden, som har strøget Halsen paa et Firben, kan helbrede Halsbetændelse paa andre Mennesker ved den blotte Berøring af den daarlige Hals.¹²

Blandt Padderne nævnes Salamander og Frø (Skruptudse). – Landsalamandren skal man lade krybe tre Gange frem og tilbage mellem Tommel- og Pegefinger, saaledes at den strejfer Fingrene. Derefter slaaes med disse et Kors over den smertende Svulst.¹³ – Eller man lader dem krybe 3 Gange over et Strømpebaand, Halstørklæde eller Bælte, som derefter bindes paa den febersyge eller Høstfolk med Rygsmerter¹⁴ eller Folk og Fæ med Orm.¹⁵

Om den voksne Frø kender jeg kun beslægtede, klassiske Traditioner om Staven, der har skilt Padde fra Orm og derefter virker fødselsfremmende,¹⁶ og den ligeledes med den kraftfyldte Haand nært beslægtede »Lægedomstunge«. En Frø lægges under Tungen, hvorefter denne eller blot vedkommendes Aande kan helbrede Retentionscyster (Ranulae).¹⁷ – Til Gengæld er den gennem Berøring med Frøæg helbredende Haand lovprist i svulstige Toner, selv om det eneste reale vel er, at Slimmassen som alle andre slimede Midler har Betydning ved Hudlidelser, og da ogsaa tidlig har fundet Plads i Folkemedicinen. »Man suche am Karfreitag vor Sonnenaufgang Froschlaich und reibe damit ein Hand ein, so erhält man mit derselben die Kraft Blut zu stillen; man braucht mit dieser Hand nur die blutende Körperstelle zu bestreichen. Ein Arzneibuch des 16. Jhs. gebt das Gebet wieder, das gesprochen werden muss um diese »kostliche kunst vor geschwulst vnnd weetagen der menschen« zu erwerben. »Nachdem du (Gott) alle ding dem menschen vnnd Creaturen zu gutt mitz vnnd bestem wol geschaffen, So wil ich mit diesen Froschleichen meine hende reiben. Ich bitte dich mit hertzlicher andacht, gib dartzu deine Göttliche Benediction und Segen vnnd mir diese krafft welchen menschen ich mitt diesen meinen henden auf geschwollene wehe Tage der brust, wunden, geschwer vnnd weissen schaden werde greiffen, das denselben die schmerzen vnnd wehetagen

von stund an verlassen vnnd aufhören, auch demselben sein schaden wohl heile vnnd gesundtheitt seines Leibes erlange durch Jesum Christum, unsern Hern. Amenn.« »Dise kunst weret ein jar, vnnd wan das jar vmbkambtt, so mus man die hende reiben wie zuvor«. ¹⁸

Af Insekter nævnes Grille som ved *Plinius* mod hævede Mandler, idet man gnider Halsen med en Haand, som før har trykket en Grille ihjel. ¹⁹

I Pfalzburg kan Personer, som man før deres Daab har givet en Regnorm i Haanden og ladet raadne deri, helbrede (Indvolds-)Orm. ²⁰

Endelig skal lige nævnes, at en lignende Kraftoverføring sker ved at sætte et udøbt Barn paa en Hest. Barnet kan siden helbrede Kolik ved at ride paa den syge Hest. ²¹

Polen. Der anvendes Guldbiller (*Chrysomela*) og Sct. Hans Orm (*Lampyrus splendidula*) mod Tandpine og Rosen. De knuses med Fingrene eller nede i en Handske, og Fingre som Handske bevarer helbreddende Evne et Aar. ²²

Danmark. Af Henrik Kokborgs Cyprianus: »Mod Kræftknuder. Fang en levende Muldvarp, og omfat dets Midte med din bare højre Haand, og saa fast, at den maa døe i din Haand, saa faae din Haand derved fuldkommen Kraft til, at helbrede alleslags Kræftbylde inden de bryder ud, naar du blot 3 Gange stryger over dem . . . med Haanden«. ²³

»Angermusen (Spidsmusen) er der Lykke ved, derfor dræber man ikke dette lille Dyr. Kan en Mand faa fat paa en Angermus og et Øjeblik holde den i sin Haand, vil han altid siden have god Lykke til at fodre Kvæget, og det vil trives for ham, som for ingen anden«. ²⁴ – I »Efterretning om en Krydslamhed som Angelmusen skulde foraarsage hos Heste, Hornqvæg og Svin i Nørre-Jylland« ved Professor *E. Viborg* indberetter Hr. P. M.: »En saadan Lamhed kan kureres ved, at en Mand, som har dræbt en Angermus med et Slag af den bare Haand, slaaer det syge Dyr over Lænden«. ²⁵

I en Kunstbog fra 1785: »Dersom du kand finde en Hugorm eller en Snog, som haver en levende Mus udi sin Mund, saa sloer ham fra dend, saa kand du lege din Haand paa det, som er i Fødselsnød, saa det bliver forløst«. ²⁶

»Toe dine Hænder i Fasten med Frøe Leeg, og naar en Hest er skabet og ruet, saa leg din Haand paa det onde Sted, til hand bliver

varm, saa forgaar han Skabbet og Ruen«. ²⁷ – Hermed kan sammenlignes »har nogen fnatted hender hand samle paddeleg«. ²⁸

Endelig indeholder en dansk Oversættelse (1773) af *C. F. Boije: Förfarna Svenska Landhushållaren* (1756) Afsnittet om den røde Jordmide (se Sverige).

Norge. »Skaanormen« (Skolopendren og Tusindben) er omtalt foran sammen med Skarnbassen grundet paa dens formentlige Evne til at grave Kanaler i Vommen hos Køer med Trommesyge (kyllja). Den indgives ogsaa mod Diarrhoe (skot). ³⁰ Men den »skal ogsaa være en skadelig Forgift for Creaturene, som have slugt den i sig med Foret«. ³¹ »Naar det skeer, tager man en anden Orm af samme Slags, river Hovedet af og giver det syge Qvæg Kroppen ind stoppet i et Stykke Dejg«. ³² – Man troede, Rosenfeber (Urticaria) skyldtes »skaannaa« (Skolopendren), som krøb ind i Øret eller Næsen. ³³ – Og kommer Skaanormen til Hjernen, kan Kreaturet af Mangel paa Hjælp straks styrte. Man skal da »sveive« (dreje) den venstre Haands Lillefinger 3 Gange modsols i Kreaturets ene Næsebor. Dog maa man først have dræbt en anden Skaanorm med Lillefingeren ved at knuse den, mens man selv gik 3 Gange rundt mod Solen. ³⁴ – Men naar det uden videre anføres, at »ormstukne« Husdyr kan helbredes ved samme Kur, ^{34a} saa skal det sikkert ikke forstaas som hugormestukne, thi Sætesdølerne mente, hvis et Kreatur pludselig blev heftigt sygt: »Hu e vesst stungje av 'n Skanorne 'e. De va i Mulen an stakk«. ³⁵

Tarmmeteorismus hos Hesten forvoldt af Græsset »Diggreffinnen« (*Nardus stricta*) kaldtes i Byggland »Gròsi« eller »Diggra«. »Det var ikkje noko Ting so godt for den Sjuken som »Bruri« (en bette liden gloende rød Blodlus) – »de raue Troddi« me kallar i Byggland. Fyrst han gnika Bruri paa Handebaket tri Gonger rundt, andsøles, og han so gnika Hesten attpaa Lendi med Handebaket andsøles tri Gonger rundt, daa retta han seg«. ³⁶ – Hermed skal sammenlignes *Willes* Optegnelse fra Sillejord: »Roueluus (*Acarus holosericus*) som skal dræbe Creaturene, naar de faae den i sig; men derimod skal læge for samme Sygdom naar den itu gnidet bliver dem indgivet«. ³⁷

Gnider en Mand en Guldsmeds Vinger imellem sine Hænder, bliver han farlig for enhver Kvinde. ³⁸ Maaske er det Agrion-Gruppens velkendte Omflyven i parrende Tilstand som et ejendommeligt Dobbeltvæsen, der spiller ind som ønskværdigt Forbillede. – I Modsætning

hertil nævner gamle nordiske Lægebøger, at Sct. Hans Ormen (*Lampyrus nocticula*) hindrer Erektion.³⁹ Det kan dog skyldes et ved Oversættelse misforstaaet Præpositum, for tyske Optegnelser siger udtrykkeligt, at den anvendes som *Afrodisiacum* (og urindrivende og blæretækkende Middel).⁴⁰

Beslægtede Forestillinger er Brugen af en Stav, der har dræbt en Orm, ved Betsyge hos Kvæg,⁴¹ og det Strømpebaand, som en skreimakk (Larver af *Sciaria militensis*) er gledet over. Det hjælper i Barnsnød, mod Gigt og meget andet Ondt.⁴²

Sverige. Først en Opskrift fra Ångermanland: »Tandvärk botas genom att man tog »kraften« av en »gullsegel« ibland kallad »glansdoktor« (= en gullglänsande skallbagge) och överförde denna till den värkande tanden. Även om man med ett finger delade sönder ett »makske« (Scir. mil.), vilket också kallas »silverske« och ströck sedan med fingret på den värkande tanden, så gick värken bort». ⁴³ Fingren, der har rørt i Sølvskred, kan ogsaa »stä blod»,⁴⁴ og hvis man har skilt det med venstre Ringfinger faar man Forløsningsevne.⁴⁵

Som Forløser kan ogsaa den hjælpe, som har favnet et Træ (Røn), mens en Gøg eller to sad i det og kukkede. Vedkommende kan omfavne⁴⁶ eller knytte sit Strømpebaand omkring Kvinden,⁴⁷ ja faar i det hele taget Magt til at trolde.⁴⁸ – Ogsaa en »björnriven« Mand kan virke som »barnmorska«, enten ved at lægge sig paa den fødende Kvinde og kramme hende kraftigt⁴⁹ eller ved at røre ved Fostret. Saa fik Kvinden Kraft.⁵⁰

Den, som med den bare Haand har klemmt ihjel en »vattensork« (*Arvicola amphibius*), kan helbrede et Husdyr, der har faaet Frøynge i sig, saa det er blevet tykt, ved med Haanden at øse Vand i det syge Dyr,⁵¹ helbrede »flen« (Yverødem) ved at malke Koen,⁵² og »ryggvärk« ved at trampe paa en »gressla« (brødspade) lagt paa den syges Ryg.^{52a} – Den, som har klemmt ihjel en »svart sork« med Hænderne, kan siden klemme Bylder bort.⁵³

Linné fortæller i sin Ølandske Rejse, at Ladegaardspigen stryger »tomtormen« (Snogen) 3 Gange ud ad Ryggen med Haanden. Med den saaledes »lyckagjorda hand« stryges Kreaturerne, som derefter trives godt.⁵⁴

De svenske Lapper siger, at Frøen er et saadant Dyr, at den som tør tage den i Haanden, og Frøen saa lader sit Vand i Haanden, saa blev det Menneskes Haand en Lægedomshaand. Naar man med saa-

danne Hænder blot trykker paa det syge Sted, saa letter Smerten straks.⁵⁵

Fra Älvsborgs Len angives, at den første »gullpytta« (coccinella), som man traf paa, skulde gnides i Stykker i Haanden. Hvis et sygt Kreatur senere lugtede paa den Haand, saa blev det rask. Det virkede til næste Aar.⁵⁶

»Goda händer att bota hvarjehanda sjukdomar erhållas, om man tager en Vatten-Sork, kramar honom något litet och släpper honom lefvande«.⁵⁷ Men en kraftfyldt Haand kan ogsaa bruges til andet. »Den första daggmask man hittar om våren, tages i venstra handen och sönderkramas med lillfingret. Detta har den verkan att sedan altjemt, när man kör detta finger i någon bösspipa, blifver bössan skämd«.⁵⁸

Særlig Interesse knytter sig til Anvendelsen af den skarlagensrøde Jordmide, Fløjlsmiden (Acarus s. Trombidium holosericeum), der som bekendt ogsaa blev omtalt i det norske Materiale. Den ældste litterære Kilde er vistnok *Isaco Erics: Oeconomia* II (1686) i Afsnittet om Qwalster: »Thenna är een liiten rödh Mark swåra Förgifftig, af hwilken Boskapen upswäller när han kommer uthi theras Foder. Ett Slags röda Matkar stora som Loppor wåra på Gråas uthi ett liitet Boo tilseande såsom hwiit Dunn och kallas Blåfro, synes wara thet samma slaget som kallas Qwalster, tå Boskapen får thenna oförwarandes in, swulna the om Munnen, Tungan, och sedan öfwer heela Lifwet at the döö«. Efter at have omtalt forskellige Kure slutter Afsnittet: »Men wåra Qwinfolk taga up en sådan Matk, läggia henom i Handa Logan, och med Läkefingeren gnugga honom sönder. När tå något Nööt här aff siuknar, spotta the i them samma handen några Reesor och gifwa thet Nöthet in«.⁵⁹ Dette sidste Stykke er i hvert Fald ikke oversat efter Bogens Hovedkilde *Colerus: Oeconomia* (1648), muligt efter en anden Forfatter, men udelukket er det ikke, at *Isaco Erics*, der var Præst i Steneby, her virkelig øser af lokal Tradition. — *C. F. Boije* siger i *Förfarna Swenska Landthushållaren* . . . (1756), at her hjælper hverken Theriac eller Mitridat, men kun ovennævnte Kur og slutter: »oansedt man sedan twättar sig många hundrade resor, så behåller ändå denna handen altid sin läkande kraft hele året igenom. När nu et kreatur blifwer siukt af denna ohyrane, så tager man alenast en liten beta bröd, spottar litet midt uti handen, på samma ställe som lilla Spinnelen blef dödad, gnor omkring brodet tils handen blifwer torr, lagar sedan at det siuka kreaturet får brödbiten wäl uti sig, då det straxt blifwer

hulpit ifrån den hotande döden«. ⁶⁰ – Senest er Kuren optegnet fra Folkemunde og udgivet af *Eva Wigström*, ⁶¹ ligesom den findes i flere utrykte Optegnelser i Uppsala Folkeminnesarkiv. ⁶²

Finland. At det finske Materiale tillader, at man formelig kan boltre sig i Emnet, skyldes vel først og fremmest, at næsten hvert Sogn endnu har sin »omlagar« i Forbindelse med et meget intensivt Indsamlingsarbejde.

»Har man en »verksam«, »mäktig« eller »dyrbar« hand, kan man medelst blotta beröringen av den sjuka eller medelst »handpåläggning« bota sjukdomar. En »verksam hand« åstadkommes på följande sätt:

– Då en orm står i beråd att uppsluka en groda, tages grodan ur munnen på ormen utan att någon skada tillfogas varken ormen eller grodan. Beröringen med den sålunda räddade grodan skall förläna handen en botbringande kraft. – Den första grodan eller ödlan man ser om våren, bör man taga i högra handen och kasta över vänstra axeln. Bör upprepas varje vår. – Tager man i handen ett »silskred« (larver av härmyggan *Sciara Thomae*) får man en »verksam hand«. – Ser man ett »silskred« och rör sönder det med vänstra »namnlösfingre« (ringfingret), kan man trolla allt vad man vill genom att röra med nämnda finger vid det sjuka stället, eller att röra med det i brännvinet, som sedan tages in eller baddas med«. ^{62a}

Prøver vi at se, hvor stor Rolle disse Forestillinger spiller ved Behandling af en bestemt Sygdom som »torsk« (da. Trøske), Stomatomycosis, oplyser *Armas Ruotsalainen*, ⁶³ at Kraft kan hentes fra Dyr som Hærormen, Lysormen, ⁶⁴ Frøen, Bjørnen og Musen paa følgende Maader:

Om någon har fått tag på en härmask och smulat sönder den med sina händer, så övergår det en sådan trollkraft i hans händer att om han sätter mjölk i sin näve och rör om det med fingret och man med det »läkemedel«, som man därvid får, tar och tvättar barnet i munnen, så botas torsksjukdomen. Den trollkraft, som från härmasken övergått i människans händer, förblir där under hela livet. – I Kauhava har det ansetts tillräckligt om en människa, som någon gång med vänstra handens namnlösfinger hade petat sönder en härmask, med samma finger rörde vid det sjuka barnet, om också flera år hade förgått sedan han rörde vid härmasken.

I Keuru trott man, att lysmasken kunde ge trollkraft åt en människas händer. Man skulle taga nio lysmaskar i handen och hålla dem där tills de dogo. Därefter hällde man vatten i sin hand, kastade bort maskarna men höll vattnet i handen ännu en stund. Detta vatten hällde man sedan i en flaska och ger det åt den torsksjuka.

I Lappland skulle man ta i en groda med handen och sedan ge barnet mjölk ur samma hand. Där har man botat torsk även sålunda att man tidigt på våren, innan göken börjat gala, tog en groda i handen och sedan med samma hand tog vatten och smorde barnets munhåla därmed.

Om någon blivit riven på handen av en björn så kan han genom att med den handen hålla vatten i munnen på barn bota dem från torsk. »Jordens kraft har blivit kvar i handen och den läker» – heter det i uppteckningen. Der nämnes även vid namn de lappar, som i sina händer äga läkedomskraft, som de fått av björnar (Kittilä). – Om någon, då björnen just blivit skjuten och ligger i döds-ryckningarna, sticker sin näve in i dess strupe, Om en man, som flått en björn, Om någon med sin hand tagit omkring penis – eller på testiklarna på en levande björn – och med samma hand ger mjölk åt barnet så blir dette botat. Medan man ger mjölken åt barnet läser man: Jesus välsigne!

Omlagaren skulle ur ett musbo ta nio mössungar som ännu ej fått hår. Han skulle ta var och en av dem i handen, och till denna hand övergick då från mössungarna en läkande trolldomskraft. Utan att därförinnan tvätta handen skulle han hålla litet vatten i det sjuka barnets mun med den, eller också fick barnet dricka litet vatten ur denna hand.

Fra den veterinære Folkemedicins Omraade fortæller *Forsblom*⁶⁵ fra Österbotten:

Somliga »omlagare» kunna bota för maran enbart genom att stryka djuret utefter ryggen med blotta handen. Dessa omlagare sägas ha en »dyrbar hand», som de anse sig kunna förvärva på följande sätt: Då en orm står i beråd att uppsluka en groda, tages grodan ur munnen på ormen, utan att någon skada tillfogas vare sig ormen eller grodan. Beröringen med den sålunda räddade grodan skall förläna handen den botbringande kraften. – Den första grodan eller ödla man ser om våren bör man taga i högra handen och kasta över sin vänstra axel. Gör man så, får man en »mäktig hand» för året. – Då man om våren ser den första grodan på torra landet, bör man taga den och, bärande grodan innesluten i händerna, gå till närmaste vatten och säga: Hjälp me tå ja behöver, / Så ska ja hjälp te nu, varefter man låter grodan hoppa i vattnet. – Den första grodan man ser om våren skal man taga i vänstra handen och låta grodan hoppa över i den högra. Resultatet som i föregående. Bör upprepas varje vår.

Den dækkede Haand. I Forbindelse med den kraftfyldte Haand skal anføres den parallelt løbende Forestilling, at Dyr (Planter og Sten) ikke maa tages med den bare Haand, men med Handske, Klæde (f. Eks. Silketørklæde eller den romerske Tunica) eller Tang. Optegnelserne er overordentlig talrige og vidtspredte. Nogle angiver, at Haanden ellers vil lide Skade, men mange siger indirekte, at det er af Frygt for, at de nævnte Tings Trolddomskraft skal ledes over paa Haanden, derfor

det isolerende Lag.¹ Saaledes maa i hvert Fald forklares, at Frøen, som lægges i Myretuen for at udvinde »Giljekrogen«, ikke maa tages med bar Haand.² Ligesaa maa den Frø, som man slikker paa for at faa »Lægedomstunge«, tages med Haand med Vanter paa, saa varer Lægekraften et Aar.³ Og i Elverum, Norge, har de mod »hardt liv« brugt en levende »blankdivil«, *Scarabæus violaceus*, fanget med en Tang og lagt ned i Salt, uden at én har rørt ved den med Fingrene. En tager bare en lille Del af Dyret med en Tang og sluger det.⁴

Jorden. *Storms* identificerer, som nævnt, den opkastede Jord med Patientens Bug, opfatter i det hele taget denne Ritus som komparativ Magi. Som et Tankeskud er anført, at brugtes Skarnbasser alene mod Forstoppelse, kunde Jorddyngen repræsentere Forstoppelsen, men andre Eksempler viser, at Jorden og Dyret hører uløseligt sammen, dog saaledes at Jorden kan bruges alene, fordi den gennem den intime Kontakt med Dyret har suget noget af Dyrets Kraft til sig.

Vi erindrer, at *Gryllus* og Jorden omkring dens Rør skal æltes sammen mod Rosen, ligesom *Plinius* anfører mod Øresygdom: »gryllus cum sua terra effusus et inlitus« og mod Struma: »et gryllum inliere cum sua terra effosum suadent«.¹

Samtidig med en Trylleformel anvendtes alene »terra talparum« i Dylrægens Haand mod Hugormebid hos Hesten.² Paa samme Maade kan tales om »terra scarabeum« og »terra formicum«, idet *Plinius* anfører: »tauri vocantur scarabaei terrestres . . . ; ab his quoque terram egestam inlinunt strumis et similibus vitiis et podagris, triduo non abluunt. prodest haec medicina in annum, omniaque his adscribunt, quae nos in gryllis retullimus. quidam et a formicis terra egesta sic utuntur«.³ Taurus (*Scarab. terrest.*) er sikkert den hornede Møgbille (*Copris lunaris*), der maaske lige saa meget som den almindelige Skarnbasse (*Geotrupes*) er Forbillede for vor Formel.

Kaste over Ryg og ikke se tilbage. Denne Del af Ritus, som kan behandles under et, har *Storms* kommenteret som før nævnt: »The idea underlying this prohibition . . .« Kommentaren er, saa vidt jeg kan se, under Indflydelse af *E. Ferhle*, som i »Zauber und Segen« (S. 62) i noget lignende Forbindelse taler om Sygdomsdæmoner og deres »böse Blick«.

Men *Storms'* Sygdomsdæmoner er purt Opspind. Ritus tjener selvfølgelig alene til at forhindre, at den »Kraft«, som er ført fra Skarn-

bassen og Jorden over paa Hænderne, skal vende tilbage. *Feilberg* anfører mange Eksempler paa, at Trolddom mislykkes, hvis man ser sig tilbage under eller efter denne.¹ Forbudet kendes ogsaa fra det hedenske Offeritual. Grækerne maatte ikke se sig tilbage, naar de havde frembragt deres Offer.² Ritus kan følges videre til Babylonerne og overalt i Betydningen: fuldstændigt at ophæve og opløse enhver Forbindelse eller Kontakt.³ – At kaste Frø over venstre Skulder er, som det vil erindres, anført i det finske Materiale.

Gnidning af Bugen. Til Grund for denne Del af Ritus ligger formentlig Brugen af Skarnbasser knuste og gnedet paa Bugen mod Mave-Tarmsmerter. Hyppigst er ellers ved slige indvortes Lidelser at indgive Dyret per os., subsidiært knuse det i Haanden og senere indgive Brød, Vand, Mælk eller lignende, der har været i Berøring med Haanden. Men den »salvende Haand« kendes ogsaa. *Plinius* siger: at indgnide Bugen med Flagermuseblod frir for Kolik et Aar.¹ Fra Norge og Sverige er omtalt den røde Jordmide som foraarsagende Trommesyge og den gængse Behandling; men fra Gotland berettes: »När ett kräk fått »kvallster« skall man »grouma« sunder ett annat »kvallster« med »lekstafingre« (läkfingret) och därmed stryka på det sjuka kräket . . .«²

Eet Aars Varighed. Talrige Eksempler er allerede nævnt paa Haandens Evne til at bevare den helbredende Evne et helt Aar. Hermed kan sammenlignes, at det ofte angives, at en bestemt Kur frir for Sygdom et Aar (f. Eks. som lige nævnt at indgnide Bugen med Flagermuseblod frir for Kolik et Aar)¹ eller et Middel anvendt en bestemt Dag (f. Eks. Ulvekød indgivet Kvæg 1. Maj værner mod Ulve til næste Aars Majdag). Og det første af sin Art, man ser om Vaaren, hvad enten det er af Plante- eller Dyreriget, er særlig kraftfyldt, men ny Kraft skal hentes næste Foraar.³

Slutning. Det har ikke været muligt at finde engelsk¹ Materiale til Belysning af Formlen; men selv om det skulle lykkes, tyder noget – som nævnt – paa, at vor Formel er hentet fra klassiske Kilder.

At en Kilde som *Plinius* har flydt ud over Europa og betydet meget for Udbredelsen af Forestillingerne om den kraftfyldte Haand, er vel utvivlsomt; men *Plinius* har jo selv øst af gamle Kildevæld, og naar hans Værker naaede vore hjemlige Strande, mødtes de ofte med tilsvarende Forestillinger. Den mærkelige slaaende Overensstemmelse skyldes sikkert ofte Fællesskab i primitive Forestillinger, at disse var Fællesgods for store Folkestammer.²

Fra at være det nødvendige Mellemed ved Tilberedning og Application af Lægemidler, den »salvende« eller indgivende Haand, var Skridtet ikke langt til at anse Haanden for »mægtig« og kraftfyldt for ét Aar eller for Livstid; men netop dette lille Skridt gør selvfølgelig, at man maa sige som *Plinius* i lignende Forbindelse: — si verum est.

LITTERATURHENVISNINGER

1. Cockayne, O.: Wortcunning ... 1864-6. — 2. Grendon, F.: Anglo-Saxon Charms (Journal of American Folk-Lore, 1909). — 3. Storms, G.: Anglo-Saxon Magic, 1948. — 4. Matthiessen, C. C.: En oldengelsk Koldfeberformel (Dansk veterinærhistorisk Aarbog, 1956). — 5) Storms 51. — 6. Grendon 129, 230. — 7. Storms 263.

Skarnbassen i Folkemedicinen: 1. Trägardh, I.: Djur och myter (1924); Keller, O.: Die antike Tierwelt. — 2. Landtman, G.: Folketro och trolldom I, 6 (Finlands svenska folkdiktning VII). — Kamp, J.: Dansk Folketro (1943) 84 m. Note. — 3. Ordbog over det danske Sprog: Torbist. — 4. Feilberg, H. F.: Ordbog II 433 a. — 4. Uppsala Landsmåls- och Folkminnesarkiv (ULMA): Utrykt Optegnelse fra Småland. — 5. Heurgren, P.: Husdjuren i västsvensk folketro ... (1923) 216. — 6. Jühling, J.: Die Tiere in der deutschen Volksmedizin (1900) 90; smlgn. Koleopterologische Rundschau VII, 129. — 7. Neuphilologische Mitteilungen XXVI, 180. — 8. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin IV, 62. — 9. Forsblom, V. W.: Magisk Folkmedicin 275, 303, 479, 714 (Finlands svenska folkdiktning. VII. Folketro och trolldom 5). — 10. Jühling 90. — 11. Feilberg III, 232 a. — 12. Bächtold-Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (H. d. d. A.) IV, 908. — 13 Ms. i Norsk Folkminnesamling (NFS) Ryssdal, M., I, 69 (Nordfjord). — 14. Forsblom: o. c. — 15. Koleopt. Rundschau VII, 122-129, VIII, 1-19. — 16. Boers, K.: Dansk veterinær Folkemedicin (1939) 85. — Herhen hører ogsaa Mariehøns, *Coccinella septempunctata* (Backman, E. L.: Jungfru Maria nyckelpiga (1947) 10 f. — 17. H. d. d. A. V, 1556. — 18. Feilberg III, 273 a. — 19. Linderholm, E.: (Svenska) Signelser och besvärjelser (1917-40) nr. 429. — 20. Ms. i Udvalg for Folkemaal: Ærø. — 21. Sprog og Kultur IX, 53. — 22. Saaby, V.: Det arnamagnæanske Haandskrift Nr. 187 (1886) 69.

Den kraftfyldte Haand. 1. Barfoed, Chr.: Haandspaalæggelse (1914) m. Lith. — 2. Lib. XXX; smlgn. Plin. Valer. III, 34: Gryllus contritus ab eo qui non sit vitio illo apprehensus eum qui hoc fecerit in totum annum ab hoc malo liberat. — 3. Mål og Minne 1923, 86 f. — 4. Koleopt. Rundschau VIII, 48. — 5. K. R. VIII, 49. — 6. Rec. i Zeitsch. d. Ver. f. Volkskunde XI, 470. — 7. H. d. d. A. VI, 20. — 8. Hovarka u. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin II, 397 m. H. t. Teophasius Paracelsus 1541; Jühling 121. — 9. H. d. d. A. VI, 20. — 10. Jühling 122. — 11. H. d. d. A. VI, 20; III, 1393. — 12. H. d. d. A.: Eidechse. — 13. H. d. d. A. VI, 458. — 14. H. d. d. A. VI, 458. — 15. H. d. d. A. IX, 855; Bargheer, E.: Eingeweide (1932) 407. — 16. H. d. d. A. III, 132 smlgn. Plinius XXX, 44: baculum, quo angui rana excursa sit, parturientes adiuvat. — 17. Bargheer, E.: Eingeweide 258. — 18. Jühling 38, 282 f.; H. d. d. A. III, 140. — 19. Jühling 98. — 20. H. d. d. A. VII, 613. — 21. Bargheer, E.: Eingeweide 258 m. H.; ogsaa velkendt i Danmark og Sverige. — 22. Hist. Studien a. d. Pharmakol. Institut d. k. Univ. Dorpat IV (1894) 122. — 23. Hansen, H. P.: Kloge Folk I (1942) 43. — 24. Kamp, J.: Danske

Folkeminder (1877) 178. – 25. Physisk-oecon. Bibliotek f. Danmark og Norge V (1795) 246. – 26. Møller, J. S.: Moder og Barn (1940) 137. – 27. Boers, K.: Dansk veterinær Folkemedicin (1939) 124. – 28. Hesiodus, fordansket af Gerner (1670) 166. – 30. Lid, N.: Trolldom (1950) 32. – 31. Wille, H. J.: Beskrivelse over Sillegjord Præstegjeld (1786) 172. – 32. Pontoppidan, E.: Norges naturlige Historie II (1752) 67. – 33. Ms. NFS. Bergstøl, T.: II, 6 (Vigmostad). – 34. Lid, N.: Trolldom (1950) 33. – 34a. Reichborn-Kjennerud: Ormen (1924) 36, Note 77. – 35. Ms. NFS. Skar, J. XXX, 42: Skaan-orm. – 36. Skar, J.: Gamalt or Sætedalen IV, 164. – 37. Wille: Sillegjord 170. – 38. Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin II, 25. – 39. R.-Kj.: V. gl. T. II, 19 m. H. – 40. Koleopt. Rundschau VIII, 56. – 41. R.-Kj.: Ormen 12, 23. – 42. R.-Kj.: V. gl. T. I, 194; IV, 124. Norsk Folkeminnelags skrifter XVI, 54, 101. – 43. ULMA 2142, sml. ULMA 3042:2 og 7740 (begge fra Västerbotten). – 44. ULMA 101 (Ångermanland). – 45. ULMA 2889 (Medelpad). – 46. Hyllén-Cavallius: Wärend I (1864) 326. Feilberg: Ordbog Till. 28. H. d. d. A. V, 742. Olrik & Ellekilde: Nordens Gudeverden (1926–51) 191, 362. – 47. ULMA 2685:5. – 48. Heurgren, P.: Husdjuren i nordisk folktro (1925) 211. – 49. ULMA 2238 (Härjedalen). – 50. ULMA 4314 (Härjedalen). – 51. ULMA 9264 (Småland). – 52. Heurgren: Husdjuren (1925) 289 f; sml. ULMA 22:19 (Småland). – 52a. ULMA 92:40 (Småland). – 53. ULMA 2817:2 (Småland). – 54. Heurgren: Husdjuren (1925) 198. – 55. Turi, J.: Muiltallus Samid Berri. Dansk Overs. (1910) 188. – 56. Backman, E. L.: Jungfru Maria nyckelpiga (1947) 12. – 57. Rääf, L. F.: Svenska skrock och signerier (1957) nr. 2114, sml. 2115. – 58. Rääf nr. 384. – 59. Side 43. – 60. Side 389. – 61. Wigström, Eva: Folkdiktning (1880) 123. – 62. ULMA 20137 s. 8 (Småland). ULMA 4863 s. 20 (Södermanland). ULMA 929:1 s. 14 (Västergötland). ULMA 91:21 s. 7 (Småland). ULMA 5391 s. 22 (Öland). ULMA 42:9 s. 202 (Dalsland). – 62a. Forsblom, V. W.: Magisk folkmedicin 4. – 63. Arv V, 110 ff. Om Björn se ogsaa Forsblom: Magisk folkmedicin 470. – 64. = da. Sct. Hans' Orm = lat. Stella (Plinius XXX Cap. VII). – 65. Folkloristiska och etnografiska studier II (1917) 125 f.

Den dækkede Haand. 1. H. d. d. A. III, 1389. – 2. H. d. d. A. VIII, 1607. – 3. R.-Kj.: V. gl. T. V, 16. – 4. R.-Kj.: V. gl. T. IV, 62.

Jorden. 1. Plin. XXIX, 138 & XXX, 38. – 2. Keller, O.: Der antike Tierwelt 22 m. H. t. Pelagonius ed. Ihm § 283; sml. H. d. d. A. VII, 938. – 3. Plin. XXX, 12; sml. Koleopt. Rundschau VII, 51.

Kaste over Ryggen og ikke se tilbage. 1. Feilberg: Ordbog III, 173 b; sml. Forsblom: Mag. folkmedicin 350 og Ohrt, F.: Danmarks Trylleformler, Nr. 290. – 2. Schmidt, B.: Das Volksleben der Neugriechen (1871) 128. – 3. Se især Backman, E. L.: Älvablåst (1927) 62 ff. For Danske vil Ritus være velkendt fra Grundtvigs Salmelinie: »Har Haand Du lagt paa Herrens Plov saa se dig ej tilbage« med videre Forbindelse til Lots Hustru og Sodoma.

Gnidning af Bugen. 1. Plin. XXX, 64; sml. Marcel. Emp. XXVIII, 45. – 2. Gotlandsk ordbog v. H. Gustavson 486.

Eet Aars Varighed. 1. Plin. XXX, 64. – 2. Norsk Folkeminnelags skrifter XVI, 122 (Østerdalen). – 3. Sml. især det finske Materiale.

Slutning. 1. Arkivar Seán O. Suilleabhain, Irish Folklore Commission, har venligst meddelt, at han ikke kender tilsvarende fra Irland. – 2. Sml. især R.-Kj.: Ormen 29 f. – Lid, N.: Trolldom 151 f. – Wachsmuth, K.: Das alte Griechenland ins neuen (1864) 59. – Fossey: La magie assyrienne 8 (cit. e. Pradel: Griechische Gebete 133).

Et nyt stykke af den gammeldanske Birgitta-oversættelse

Af HOLGER FRIIS JOHANSEN

Den i det 16. og 17. århundrede meget udbredte praxis at anvende større eller mindre stykker – lige fra hele firesidede ark til afklippede stumper på et par centimeters længde og bredde – af middelalderlige pergamentshåndskrifter til indbinding af regnskaber, jordebøger og andre administrationsarkivalier har medført, at der i Rigsarkivet nu befinder sig et stort antal af disse fragmenter, dels fastsiddende på de pågældende arkivalier, dels løse. Registreringen af disse stykker, som begyndte i 1950 og efter nogle års stilstand nu atter er ved at komme i gang, har i tidens løb ført til flere interessante opdagelser, naturligt nok navnlig af latinskprogede tekster¹. Blandt de indtil nu registrerede stykker findes imidlertid en lille, ikke tidligere publiceret stump af et dansk håndskrift fra det 15. århundrede (foreløbig registraturbetegnelse: RA, E 338), som vist kan påregne så megen interesse blandt nordiske filologer, at den fortjener en selvstændig publikation.²

I Paul Diderichsen: *Fragmenter af gammeldanske Haandskrifter*, 1. hefte, København 1931, s. 77–121, er trykt stykker af formentlig fem forskellige håndskrifter indeholdende danske oversættelser af »Revelationes Sancte Birgitte«. De til det første af disse fem håndskrifter hørende fire³ fragmenter, af Diderichsen benævnt B. I. 1–2, som rummer stykker af Liber II, findes nu i fragmentsamlingen Cod. AM 1056 4to som fol. XXVI–XXVII, men stammer oprindeligt fra Vestervig Kloster Lens regnskaber og jordebog 1651–52. De hidrører fra to forskellige blade af håndskriftet; de to mindste stykker (fol. XXVII), som indeholder dele af Lib. II cap. 19 F–K (Diderichsen s. 85–88), omfatter tilsammen den inderste halvdel af en inderspalte, idet dog et antal linier på midten mangler helt. Til det nederste af disse to fragmenter, som omfatter 21 fuldt bevarede halvlinier, slutter sig nu på det nøjeste⁴ fragmentet E 338 i Rigsarkivet, som over 12 fuldt bevarede linier dels kompletterer den tidligere kun delvis kendte inderspalte (Lib. II cap. 19 G og I–K), dels giver hele yderspalten (cap. 19 H og H–I) samt det blanke stykke til bladets kant. Det er nærliggende at tænke sig, at fragmentet E 338 ligesom B. I.-fragmenterne stammer fra Vestervig Klosters lensregnskaber; dette er imidlertid ikke udtrykke-

B.I. 2r (a) (Diderichsen s. 86) E 338r¹ (Jvf. svensk ovs. s. 260, 21-30)

(6 bevarede linier)

7	schulde the boo meth th	[-----]
8	the them som gode w	[a]re øffuer modæ /
9	Thet annet ær at the	stædes at leffue
10	for there prøffuelsæ	som gode ære thi
11	at aff theres som on	dæ ære ondschap
12	prøffues there stadig	heet som gode
13	ære / aff thi at j mo	tgang / præffues
14	hwar hwor tholligh	han ær æn j
15	mætgang præffues	hwar hwor sta-
16	dugh oc modelich ha	n ær / Aff thi
17	nw at wdyghde of	te slyghe them
18	in uppa them som ræ	twyse ære oc
19	dyghde uphæffue o	fte them som them
20	haffue oc dyghdelige	ære swø stæ-
21	des ondæ at leffue	

Latinsk text (Lübeck 1492) II cap. 19 G: (infideles) cohabitantes eis nimium molestarent. Secundo tolerantur ad bonorum probationem. Ex malicia quippe malorum, probatur bonorum constantia. Nam in adversitate ostenditur quantum quisque patiens est. In prosperitate vero quantum quisque constans est et moderatus. Quia ergo vicia quandoque subrepunt iustis, et virtutes frequenter extollunt, ideo permittuntur mali vivere cum bonis. . .

7. De bevarede bogstavrester kan ikke sikkert tydes. – 13. Foran gang kun eet bogstav. De svage spor tyder på *t* snarere end *d*. – 16. Svage spor af *a* ved kanten af B. I. 2. – 20. Kun øverste halvdel af bogstaverne bevaret. Læsningen er usikker, navnlig i slutningen.

ligt bevidnet, idet der om fragmentets proveniens kun foreligger en blyantspårskrift med arkivar William Christensens let kendelige hånd på rectosidens blanke yderkantstykke: »Afleveret br. m. af Rigsarkivar Linvald 1934 12/3«. Ingen vil med billighed kunne vente – hvad der da heller ikke er tilfældet – at fhv. rigsarkivar Linvald efter næsten 25 år skulde have nogen erindring om, hvorvidt der i 1934 vidstes eller anedes mere om den lille pergamentstumps forhistorie.⁵

Idet jeg som inkompetent afholder mig fra enhver litterær og sproglig

E 338r²

(Jvf. svensk ovs. s. 261, 15–22)

7 g [-----]
 8 taler jek guth oc there gømere oc
 9 amynner them at the gømæ myne
 10 bye / Schodhe them gørlighe there
 11 wtflucht oc igenkomme / achte uppa
 12 grannelighe hwat the ære hælder
 13 siwghæ æller karssche / Kan swo hænde
 14 at the kunnæ theth icke schön uppa
 15 tha sighej jek them hwilkelund the
 16 sculle kennæ theth aff thrennæ thing /
 17 The bye ære wnyttelighe som ære
 18 seenæ oc ladhæ] there flucht / som
 19 wschibede ære [i] there time oc slappæ
 20 [-----]

Latinsk text (Lübeck 1492) II cap. 19 H: Ad bonos vero custodes loquor quibus et ego deus et custos eorum ammoneo, ut custodiant apes meas. Considerent enim exitum earum et ingressum. Attendant si fuerint infirme vel sane. Quod si forte discernere nesciunt, ecce tribus signis dico eis quomodo cognoscant. Hee apes inutiles sunt, que sunt segnes in volatu, indisposite tempore, vacue in apportatione dulcedinis.

7. De øvrige rester kan ikke tydes. – 20. De bevarede rester kan ikke tydes.

kommentar og for palæografiske detaljer henviser til Diderichsens beskrivelse af B. I.^o, indskrænker jeg mig til at hidsætte det nye fragments text sammen med den tilhørende halvspalte fra fragmentet B. I. 2. Af praktiske grunde bibeholder jeg Diderichsens linietælling. Den latinske originaltext er aftrykt efter Lübeckerudgaven af 1492 uden typografisk fremhævelse af opløste abbreviaturer. Det skal tilføjes, at medens fragmenterne Cod. AM 1056 4to fol. XXVI–XXVII alle er let læselige på begge sider, er skriften på fragmentet E 338's rectoside på sine steder temmelig utydelig som følge af slid og foldning. Usikkert læselige bogstaver er forsynet med prik under linien, medens bogstaver af hvilke intet spor nu kan ses er suppleret i skarpe parenteser. Der tilføjes henvisninger til den svenske oversættelse.⁷

E 338v¹

(Jvf. svensk ovs. s. 262, 7–14)

4 [------]
 5 cheet / oc æn tho at the gøre noghræ
 6 kærlicheets gernigæ / thoch øffuergiffue
 7 the ikke there eghen wylæ oc æy
 8 synden / The wyllæ oc swo haffue
 9 guth / at the thoch ikke wylle
 10 øffuergiffue werlden / Ikke wylle the
 11 oc tholæ noghen wanssche æller drøf-
 12 uelssæ / Thessæ som slighe ære the
 13 løbe meth tomæ oc slappæ føder i
 14 hwseth / thi at the løbe æn ubesche-
 15 delighe / the flyghe æn wden schibet
 16 kærlicheet / Oc for then sagh schuld
 17 N [-----]

Latinsk text (Lübeck 1492) II cap. 19 H: . . . ex timore supplicii. Qui licet opera quedam pietatis habent, non tamen reliquunt (sic) propriam voluntatem et peccatum. Qui sic habere volunt deum, ut tamen nec mundum reliquant (sic), nec aliquem defectum et turbationem patiantur. (I) Isti tales vacuis pedibus currunt in domum, quia currunt sed indiscrete, volant sed non caritate debita. Propterea cum autumnus venerit id est tempus separationis. . .

4. Kun få bevarede rester, som ikke kan tydes. – 9. Efter *thoch* et gennemstreget *w*. – 17. Rød gennemstregning i det første bogstav. Under *then* i l. 16 en forkortelsesstreg. De øvrige rester kan ikke tydes.

NOTER

1. En kort oversigt over registreringsarbejdet og dets resultater indtil oktober 1955 kan findes i *Meddelelser om Rigsarkivet for årene 1921–55*, København 1958, s. 117 f. Amanuensis, cand. mag. Jørgen Raasted leder stadig registreringen. – 2. For velvillig bistand i sproglige og palæografiske tvivlsspørgsmål takker jeg professor, dr. phil. Paul Diderichsen og overarkivar, dr. phil. Erik Kroman. – 3. B. I. 1 består af to sammenklæbede stykker, sml. Diderichsens planche s. 79 i det anførte værk. B. I. 2 er to løse stykker med en lakune imellem. – 4. Mellem de to fragmenter mangler dog ca. 1 mm af pergamentet, som formentlig er slidt af. – 5. Det skal dog tilføjes, at vort fragment i Rigsarkivets »Gavebog« sammen med et andet pergamentsykke er indført på datoen 1934 12/3 umiddelbart under 3 fra rådstuearkivar Villads Christensens efterladenskaber i Københavns Rådstuearkiv stammende sjællandske tingsvidner (daterede 1474, 1622, 1655), således at det nærmest ser ud som om de to pergamentsfragmenter også hidrørte fra Rådstuearkivet. Der er dog sikkert kun tale om en unøjagtig indførsel, hvorved to

E 338v*

B. I. 2v (b) (Diderichsen s. 88)

(Jvf. svensk ovs. s. 262, 27–263, 6)

(6 bevarede linier)	
4 [-----]	thet kunnæ wysæ mæn
5 wæl thiwdæ so	m there seder oc atthroo
6 kunnæ schodæ oc	achtæ // Sidhen talede
7 guts moder oc	saghde / til syn / søn
8 wælsighnet wæ	re thu søn myn / som
9 haffuer waret o	ç æst / oc scalt bliffue
10 ewerdelighe / thyn	misschund ær søth / oc
11 thin rætfærdich	æt ær stoor / Myn
12 kære søn at tal	ç weth lighnessæ tha
13 thykker mech	/ at nw ær meth thech
14 sammelund / som ç	en schye fore vp j hym-
15 melen / oc for th	en schye ginge eet
16 thynt oc lææt w	æder / æn i schyen siwn-
17 [-----]	dhet myrk / Æn een
18 [-----]	wden husæ sidhen han

Latinsk text (Lübeck 1492) II cap. 19 I: Quid autem ista significant sapientes sciunt exponere, qui mores earum attendunt et affectus. Qui vero nesciunt intelligere, timeant periculum, fugiant consortium earum et exempla. Alioquin addiscent experiendo, que non noverunt audiendo. (K) Deinde loquebatur mater. Benedictus sis tu fili mi, qui es et qui eras et eternaliter eris, misericordia tua dulcis est et iusticia tua magna. Michi videtur fili mi per similitudinem loquendo, quod nunc sic tecum est, quasi quod quedam nubes ascenderet in celum, hanc vero precederet lenis aer. In nube autem apparuit quasi quoddam tenebrosum, sed qui erat extra domum sentiens lenitatem aeris, elevavit oculos. . .

4. Kun få bevarede rester, som ikke kan tydes. – 6. Her er oversprunget et par linier i den latinske original; jvf. Diderichsen, hefte 2, s. 326 nederst. – 12. Spor af *e* ved kanten af B. I. 2. – 17. De bevarede rester kan ikke tydes; men det er nærliggende at supplere [tes mech som et li].

forskellige gaver, begge fra den nyligt tiltrådte rigsarkivar, ikke er blevet tilstrækkelig tydeligt adskilt fra hinanden. – 6. Anførte værk, hefte 2 (Kbh. 1936), s. 294–96. – Brugen af *y* og *ý* er inkonsekvent som i B. I.-fragmenterne; det runde *s* findes kun i ordslutning, hvor det er enerådende; rundt *r* er ikke påtruffet. – 7. *Heliga Birgittas Uppenbarelser I, Sv. Fornskr.sällsk. Skrifter XIV, I*, Stockholm 1857–58. (G. E. Klemming).

Vedel og Syv og bogtrykkerne

En bibliografisk undersøgelse af Hundredvisebogen.

Af GUSTAV HENNINGSEN

Indledning.

Man savner ofte en fortsættelse af Lauritz Nielsens Dansk Bibliografi 1482–1600 anlagt efter lignende principper, dvs. med en udgavebeskrivelse, der muliggør sikker bestemmelse af tryk, selv i tilfælde hvor eksemplaret mangler begyndelse og slutning. Men da bogtrykkernes produktion mangedobles og findes bevaret i større omfang, jo længere vi kommer ned i tiden, er det et problem, hvor bredt Lauritz Nielsens bibliografi kan videreføres. Løsningen må derfor i første omgang være specialbibliografier over særlig vanskelige og vigtige værker.

Det værk, som her er taget op til behandling, er Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog 1591. Til dens optryk i det 17. århundrede og til Peder Syvs fordoblede oplag 1695 ff. er knyttet en del uafklarede spørgsmål. Bogen har desuden en historie som forlagsartikel, der fortjener at fremstilles i sammenhæng. I betragtning af den betydning, værket har, kan man undre sig over, at disse spørgsmål ikke er klaret forlængst, men det hænger sikkert sammen med udgavernes sjældenhed.

Man kan selv dømme om graden af sjældenhed, når det for Vedel-eksemplarernes vedkommende oplyses, at der ved rundspørge til hovedbiblioteker over hele Norden, samt til en række privatsamlere, ialt kom 32 eksemplarer til veje, og at disse fordelte sig på 10 forskellige udgaver. Hertil kommer et mindre antal, som forfatteren kun er kendt med af omtale. Det sammenbragte materiale må anses for at udgøre hovedparten af, hvad der er bevaret. Dette tør derimod ikke siges for Syvs vedkommende. Her er problemerne langt færre, og kollationeringsmaterialet må blot opfattes som et udvalg. En gennemgang af de danske bogauktionspriser efter 1916 afspejler samme forskel i sjældenhed. Vedel har kun været under hammeren 3 gange: 1591-udgaven i 1934, 1643-udgaven i 1939 og andetoplaget af 1619 i 1958. Priserne var henholdsvis 525, 405 og 16 kr. (sidstnævnte ekspl. dog stærkt defekt). Syv har derimod været fremme ret hyppigt. Med forbehold over for eksemplarernes tilstand anføres højeste og laveste bud for de enkelte udgaver, idet det må erindres, at bud under 10 kr. ikke anføres i prisregistrarerne, men nu og da har været tilstrækkelige til at erhverve en Syv-udgave: 1695 (1.–3.

oplag) 6 gange (700 kr. i 1918, 20 kr. i 1950), 1739 8 gange (60 kr., 21 kr.), 1764 8 gange (30 kr., 10 kr.), 1787 mindst 15 gange (32 kr., 10 kr.). En undtagelse udgør muligvis tredje oplag af 1695 med det sorte titelblad, som kun kendes i 3 eksemplarer.

Hundredvisebogens bibliografering er naturligvis et emne, som flere bibliografer har været inde på. De første, der er nogenlunde på vej mod fuldstændighed, er Claus L. Fasting, se under B, og Rasmus Nyerup, som i *Udvalgte Danske Viser* bind V (1814) omtaler udgaverne 1591, 1632, 1643, 1664 og 1671 og antager Axel Tordsøns vise for indkommet i 1664. At han ikke nævner 1655 her (eller i Nyerup og *Krafts Litteratur-Lexicon* 1820) må skyldes en forglemmelse, eftersom han tidligere har været bekendt med denne udgave. I indledningen til mindebogen om J. B. Scavinius' i 1794 brændte bogsamling (jf. under K, ekspl. 7) har han anført den og udtrykkelig gjort opmærksom på tillægget. Svend Grundtvig er den næste, der sysler med emnet. Han er formodentlig den første, der er bekendt med de 3 oplag fra 1695. Det indbyrdes forhold mellem dem får han først rede på midt under trykningen af *Danmarks gamle Folkeviser*, bind I, 1853. Syv-teksterne er her for de første 14 arks vedkommende aftrykt efter faderens eksemplar (vor udgave O). Men ved skarpsindig benyttelse af Syvs trykfejlsliste (jf. nedenfor p. 74) beviser han, at Kgl. Biblioteks 2 eksemplarer er førsteudgaven (vor N). Denne lægges nu til grund ved trykningen af de følgende ark (jf. DgF I 428). Mellem Grundtvigs forarbejder til den planlagte kildebeskrivelse i registerbindet til DgF henligger en samling udførlige notater (DFS 54 D bl. 245-53), af hvilke det fremgår, at han har haft et anseligt antal eksemplarer til gennemsyn. Mellem disse har han opdaget ikke mindre end tre til da ukendte udgaver: 1609, 1619 (F) og fragmentet af vor D. Desuden er der hele 3 eksemplarer af den glemte 1655-udgave. Hos Ehrencron-Müller er endelig en tiende udgave anført, den problematiske 162*, hvoraf et defekt eksemplar o. 1920 kom i Det kgl. Biblioteks eje. Tidsfæstelsen til 1620'erne har bl. a. haft støtte i Sibberns anførelse af en udgave 1622.

Som det var venteligt, har det store opbud af eksemplarer budt på nye overraskelser. Nykøbing Katedralskoles eksemplar af 1591, som allerede ved sit samtidige, vinrøde fløjlsbind og sit næsten ubeskårne format tiltrækker sig opmærksomheden, adskiller sig fra de andre eksemplarer ved at være trykt på skrivepapir. På forpermens inderside findes følgende tilskrift, hensynsfuldt reddet fra den gamle forsats ved en ellers lidet hensynsfuld restaurering i vor tid og nu venligt læst af mag. Aage Roh-

mann: »A^o 1637 dend 4 junij | Bleff mig denne bog forered af | min gode
 ūen Ølgaard Pens til | Rubierregaard. | Karen Porss | Egen Hand.«
 Giveren må være identisk med den Ølgaard Hartvigsdatter Pentz (f. 1594
 på Warlitz, d. 1654), som i 1611 blev hoffrøken hos dronning Sophia,
 der efter Frederik II.s død sad på Nykøbing slot ivrigt optaget af for-
 valtningen af sit livgeding, krongodset på Lolland-Falster. 1620 blev hun
 gift med dronningens hofmester, den 57årige Joachim von Barnewitz,
 som i 1623 købte Rudbjerggaard i Tillitse sogn. 3 år efter blev Ølgaard
 enke, men 31.1.1635 giftede hun sig på ny i Bützow med en mecklenburgsk
 gehejmeråd Hartvig von Passow. Denne fik allerede samme år kongens
 tilladelse til at forvalte sin stedsøns gods. Modtageren er rimeligvis
 datter af landdommeren og forfatteren Claus Pors, ejer af Øllingsøgaard
 i nabosognet Græshave, men kan også være en broderdatter af samme.
 Den førstnævnte var ugift i 1633, den sidstnævnte ugift i 1631; begge
 blev senere på uvist tidspunkt gift. Man kan ikke lade være med at lade
 fantasien arbejde med et sådant exemplar. Har der kun været dette ene
 på skrivepapir, er det naturligvis dronning Sophias, vi har liggende for os.
 Hun døde 1631, og bogen kan meget vel være blevet hængende i hendes
 hofstab. Har dronningen derimod fået flere eksemplarer på særligt papir,
 er det vel Joachim von Barnewitz, der har fået dette eksemplar som gave.
 Han var i hendes tjeneste som kammerjunker fra 1594 og havde tidligere
 tjent Frederik II. Bogens originale friblad, titelblad etc. mangler des-
 værre og dermed evt. oplysninger om de ældste ejerforhold.

En anden overraskelse har været opdagelsen af, at titelblad tillige med
 tre andre blade i Stockholmseksemplaret af 1619 (F ekspl. 3) påviseligt
 stammer fra det ovenfor omtalte sent erhvervede eksemplar af »162*« i
 KB i København (F ekspl. 1). Det mest slående bevis herfor er, at der i titel-
 bladet er to mindre huller i papirranden, som på nøjagtig de samme steder
 genfindes i de første blade af F ekspl. 1. Endvidere er der overensstem-
 melse mellem bladformatet af F 1 og de i F 3 indsatte blade, medens dette
 eksemplars egentlige bladformat er lidt større. Åbenbart har det svenske
 bibliotek udført operationen og derefter udskilt det ringere ekspl., der iøv-
 rigt har tilhørt Richard Dybeck. Endelig har Uppsalaeksemplaret 1619
 ved nærmere eftersyn vist sig at være en selvstændig udgave E, der (som
 trykfejl viser) må antages at være udsendt forud for F. Den hidtidige
 betegnelse »162*« kan hermed annulleres. At F kan tænkes udsendt
 senere end titelbladet oplyser, vender vi senere tilbage til, p. 76.

Bibliografi.

Nedenstående bibliografi er udarbejdet ud fra Lauritz Nielsens principper på grundlag af en kollationering af det sammenbragte materiale. Fremgangsmåden er dog ikke helt den samme som i Dansk Bibliografi; en række oplysninger om skrifttyper, initialer, kustoder m. m. er således ikke medtaget, og en ensartet beskrivelse af Vedel og Syv er heller ikke tilstræbt, da det til vort formål ville være uhensigtsmæssigt.

Til indledning skal fremhæves et par ting, som ikke umiddelbart fremgår af beskrivelsens sammenhæng. Kolumnetitel og kustode medregnes ikke i linjetallet. Kolumnestørrelsen er, da en mindre variation kan gøre sig gældende, bestemt på følgende måde for alle udgavers vedkommende: Bredden er målt over prosainledningen til II. part nr. I og højden over versteksten på den følgende side. I et par tilfælde findes efter kolumnemålet et tredje tal i parentes, dette angiver satsbredden for verstekst (målt over de første strofer af II. I). Efter kolumnestørrelse oplyses, om strotellene står uden for eller inden for kolumnranden. Kolumnehøjden er målt fra underkanten af de korte bogstaver i nederste linje til overkanten af de store bogstaver i øverste linje.

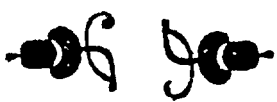
Vedeludgavernes ornamentering er beskrevet udførligt, overalt hvor den skæres af det tværsnit, vi har lagt gennem bogen. De ægte vignetter er så godt som alle afbildede (henvisning ved: »fig.«). For sammensatte røskeners vedkommende henvises til facsimiler i Lauritz Nielsens Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1551-1600, (1923), hvor de fleste her forekommende røskentyper findes afbildet med eksempler på elementernes kombinationsmuligheder (henvisning ved: »LN fig.«). Henvisningen »sml. fig.« tager det forbehold, at der kun er typologisk lighed med facsimilen.

I eksemplarfortegnelsen – for udg. A-M – står bekendte eksemplarer først (alfabetisk), dernæst følger (kronologisk) eksemplarer, som kun kendes af omtale. For de sidstnævnte tages det forbehold, at der kan være tale om identitet mellem dem indbyrdes eller mellem ét i den første og ét i den anden gruppe; samme eksemplar kan f. eks. findes i et ældre bogkatalog og siden være havnet i et bibliotek, eller kan være registreret hos flere ældre og nyere samlere uden nærmere proveniensangivelse. I den anden gruppe er der fortrinsvis anført eksemplarer, som må formodes at være bevaret. En systematisk læsning af ældre bogkataloger er ikke foretaget.

Eksemplarernes numre i Grundtvigs fortegnelse anføres med SvG »nr«. * betegner, at eksemplaret har været benyttet ved undersøgelsen. () bruges om pryinitialer og om majuskler brugt som initialer.

Forkortelser: DFS = Dansk Folkemindesamling, ETKr = Evald Tang Kristensen, KB = Kgl. Bibliotek, NRb = Udvalgte danske Viser 1812 ff., SB = Statsbibliotek, Siebm. = JSiebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch (OT von Hefners forøgede udg., Nürnberg 1856 ff.), UB = Universitetsbibliotek.

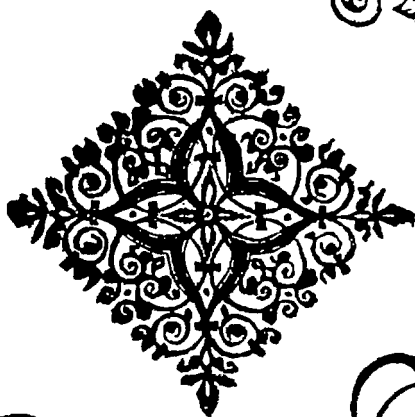
Vignetterne er nummereret i den orden de optræder første gang i udgaverne. 1-15 udgør omtrent den komplette bestand af vign. i Vedeltrykkene; mindre defekte ekspl. kan identificeres på grundlag af vign. alene. 16 og 17 (en paukeslager fra datidens hestgarde) er hentet fra Syv-tryk.

1

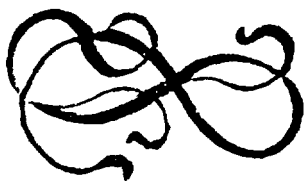
2

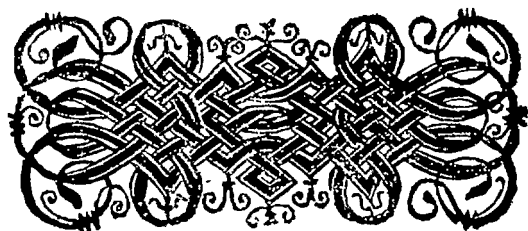
3

4

6

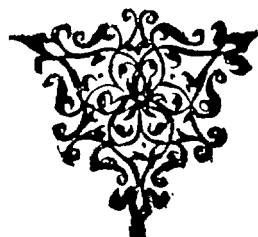
5

7

9

8

10

11

12

13

14

15

16

17

A. Ribe 1591. Hans Brun. 8°.

260 bl. Sign. A8-B4 A8-Z8 Aa8-Hh8. 29 l. Kolumnestørrelse 120×65 mm (strofetal ekskl.). Fejl i visernes nummerering (i I. part XII to gange, i II. part XLVII oversprunget).

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede | vduaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seld- | som Euentyr/ som sig | her vdi Riget/ | ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkundige | [sort:] Konger oc ellers forneme Perso- | ner begiffuet haffuer/ aff arilds | tid indtil denne neruæ- | rendis Dag. | ☞ ♀ | [Røskenvign., jf. LN fig. 99-100; derunder rødt:] Prentet vdi Ribe paa Lilie- | [sort:] bierget/ aff | Hans Brun. | ANNO | — | [rødt:] M.D.IXC. | [sort:] Cum Gratia & Priuilegio. [Alv tomt. A2r-5r: Dedikation til dronning Sophia. A5v-B4v: Fortale til læseren. A1r:] It Hundrede | Vduaalde Danske Viser/ | om gamle Kempers/ Kongers | oc ellers forneme Personers Be- | driff/ som sig her vdi Riget | begiffuet haffuer. | * | (E)fterdi her fremdrages vdi denne | [A2r, l. 26:] Discitq; virtute DEVM colere. | ☞ * ♀ | [A2v:] Den Første Part aff den- | [L4v, l. 24:] der bold/ det bliffuer min Morgen Gaffue. | Det v.h.r.r.e. | [Vign., fig. 1. L5r: Røsk enfrise, jf. LN fig. 99-100; derunder:] Den Anden Part aff den- | [Dd3v, l. 28:] AT leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. [Dd4r: Røsk enfrise, jf. LN fig. 98-100; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [Hh6r, l. 20:] Maria sed in omnibus. | FINIS. [Røskenvign., jf. LN fig. 99-100. Hh6v-8v, l. 27: Register; derunder:] | ☞ ♀ * ☞ ♀ | Prentet paa Liliebierget vdi | Ribe/ aff | Hans Brun. | — | ANNO M.D.IXC. | [Hh8v tomt.]

Eksemplarer: 1) Hamburg, Staats- u. Univ.bibl. 2) *Kbh., KB (mgl. A1-B8, Q3, 6, S6, Cc1-Dd2, 4-8, Ee3, 6-Hh8), i senere helpergament, købt på FSBangs auktion II 1890 for 31 kr. 3) *Kbh., KB, Hjelmstj. 1846 (SvG »3«) (mgl. A1, Aa8, Bb1, 8, Cc1, Dd1, Ee1, 8, H1-8) i senere helpergament. 4) *Kbh., UB (SvG »1«) (komplet), i samtidigt helpergament, omtalt i NRb V 29: »Det Exemplar, som vi har for os, kjøbtes paa den [Peter] Uldalske Auction [Kbh. 1803 d. 28.11 o.flg.], og bliver, ved dette Verks Tilendebriugelse, skjænket til Universitetsbiblioteket.« 5) *Nykøbing F., Katedralskolens bibl. (mgl. A1, 8, Hh1, 8) i samtidigt helbind af vinrødt fløjel og med permer af træ. 6) Oslo, UB, bortkommet. 7) *Stockh., KB (mgl. A1-3, 6-7, M4-5, X5, Hh8) i senere halvpergament. 8) Uppsala, UB har ikke været tilgængeligt. 9) har ifølge en optegnelse af Chr. Bruun (Ny kgl. Sml. 3680, 4°) tilhørt Otto Sperling, jun. (jf. også Lauritz Nielsen: Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne I, 1946, 226 ff). 10) nævnt i RNyerups »Mindesmærke af Scavenius's Bogsamling ... som brændte op den 26. Februar 1794« (Kbh. 1794) indl.: »It hundrede udvalde danske Viser. (Kjempeviserne). Ribe paa Liliebierget. 1591.« 11) SvG »2«: »fattes titel (A1), A8, Hh2, 7 og 8, George Stephens [tilføjet over l.:] solgt til P. G. Thorsen.« 12) SvG »4«: »ukplt. har tilhørt provst J. Paludan-Müller [f. 1833 d. 1899, jf. Da. biogr. Leks. XVII 624f] som har villet sælge det for 10 rfjgsdaler.« 13) omtalt i »Katalog over afd. Chefredaktør Chr. Gulmanns Bogsamling« (Kbh. 1934) 16, nr. 372: »Enkelte Blade tilskrevet. Titelblad i Facsimile. Nyt Helpergament ...«, solgtes på auktion hos Chr. Hee's Eft. d. 23.10.34 til L[evin] & M[unksgaard] for 525 kr. Om det af Sophus Larsen omtalte Kongsdaleksemplar se under M.

B. Kbh. 1595. Tabt.

Omtalt af Claus L. Fasting i »Forsøg til en Fortegnelse over de udi Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførelse til 1789 Aars Udgang udkomne Danske Skrifter« (Bergen 1793) 580: »100 Danske Kiempe-Viiser. Ribe 1591. Kh. 1595, 1632, 1643, 1671, forøget med 100 af Peder Syv. 1695, 1739. 8vo.«

Anm. Ifølge Sv. Grundtvig er Fastings fortegnelse »i det hele meget pålidelig«. En efterkontrol af Fastings oplysninger om Vedels øvrige trykte værker har heller ikke afsløret fejl, bortset fra et enkelt tilfælde, hvor 1569-udgaven af Paraphrasis psalmi CXXVII angives at være trykt i Ribe.

C. Helsingør 1609. Peder Hven. 8°.

272 bl. Sign. A8–Z8 Aa8–Ll8. 27 l. Kolumnestørrelse 126 × 71 (67) mm (strofetal inkl.). A's visenumre bibeholdt, dog er II.XI ikke nummereret.

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede | vduaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seld- | som Euentyr/ som sig | her vdi Riget | ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Nassnkun- | [sort:] dige Konger oc ellers forneme Per-|soner begiffuet haffuer/ aff arilds tid | indtil denne neruærendis | Dag. | | [Vign., fig. 2; derunder rødt:] Prentet i Helsingør/ Aff | [sort:] Peder Huæn. | — | [rødt:] M.DC.IX. [Alv tomt. A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den førstePart aff den- | [M6r, l. 12:] Morgen Gaffue. Det v. | h.r.r.e. | [Vign., fig. 3. M6v: Røskensfrise, jf. LN fig. 99–100; derunder:] Den Anden Part aff den- | [Ff7r, l. 18:] AT leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. | [Vign., fig. 4. Ff7v: Røskensfrise, jf. LN fig. 98–100; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [Ll5v, l. 10:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Vign., fig. 3. Ll6r–7v, l. 27: Register; derunder vign., fig. 2. Ll8r: Vign., fig. 4 (vendt); derunder:] (P)rentet i (H)el- | singør/ aff Peder Huan. | paa sin egen Bekaast- | ning. | — | ANNO M.DC.IX. | Oc findis hos hanem | til kiøbs. | [Vign., fig. 5. Ll8v tomt.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., KB (SvG »1«) (mgl. på en rand nær Gg7, der er tilskrevet) i samtidigt hægernment med rulle- og pladeblindtryk på siderne; permerne består af forskellig makulatur og manuskript. SvG oplyser, at det er »købt 1864 på [Gust. Anderssons] auktion i Lund for 410 rigsdaler dansk«, jf. også Carl Elberling: Breve fra en Bogelsker (Kbh. 1909) 93. 2) *Stockh., KB (SvG »2«) (mgl. A1 og N8) i samtidigt hellæder med bordure og midtornament i blindtryk på siderne, permer af træ og spænder; ryggen er fornyet. 3) *Uppsala, UB (mgl. A1–D1, D2, R8, V8–X1, Hh7–Ll8) i nyere halvlæder; bladene stærkt medtagne. Dette ekspl. er hidtil regnet for »Christiania 1664«, som det står at læse på ryggen i guldtryk. 4) *Aarhus, SB (mgl. A1–B5, B7, M6, Z7 og Kk7 begge på nær et hjørne, Ll8) stærkt beskåret i senere halvlæder.

D. 8 fragmenter af et tryk [fra tiden mellem 1609 og 1619].

Fragmenter af 16 blade er bevaret. Bev. sign. N1–2, 7–8, O1–8, P1–2, 7–8. Iflg. Grundtvig er fragmenterne fundet som makulatur i et bogbind og skænket ham af bibliotekar på KB CCBrosbøll (»Carit Etlar«) d. 22.11.1853. De findes nu i UB i Kbh.

E. Kbh. 1619. Henrik Waldkirch. 8°.

272 bl. Sign. A8–Z8 Aa8–L18. 27 l. Kolumnestørrelse 126 × 70 mm (strofetal ekskl.). A's visenumre bibeholdt, desuden følgende fejl: IV for III, X for XII [a] i I. part, XXXI for XXIX, XXXIX for XXXVIII, XLIII for XLIV i II. part.

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede | vduaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seld- | som Euentyr/ som sig / | her vdi Riget | ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkun- | dige Konger/ oc ellers forneme Per- | [sort:] soner begiffuet haffuer/ aff arilds tid | indtil denne neruæren- | dis Dag. | ☛; * ☛ | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100; derunder rødt:] Prentet i Kiøbenhaffn/ | [sort:] — | M.DC.XIX. | Paa Henrich Waldkirches Bekaastning/ | oc findis hos hannem til kiøbs. [A1v tomt. A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den Første Part aff den- | [M6r, l. 15:] Morgen gaffue. Det v. | h.r.r.e. | [Vign., fig. 1 plus et tredie agern i en trekant (stilkene frie, jf. udgaven F). M6v: Røsk enfrise, jf. LN fig. 98–100; derunder:] Den Anden Part aff den- | [Ff7r, l. 18:] AT leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. | [Vign., fig. 6. Ff7v: Røsk enfrise, jf. LN fig. 99–100; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [L15v, l. 10:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Vign., fig. 7. L16r–7v, l. 29: Register; derunder røskenvign., jf. LN fig. 99–100. L18r: Vign., fig. 4 (vendt); derunder:] (P)rentet i (K)iøben- | haffn/ | Anno Domini | 1619 | [Vign., sml. fig. 5. L18v tomt.]

Eksemplarer: 1) *Uppsala, UB (komplet, men enkelte blade beskadiget) i samtidigt, grønt helpergament, falsene senere primitivt forstærkede.

F. Kbh. 1619? Henrik Waldkirch. 8°.

[272 bl.], kun 271 bl. bevaret. Sign. A8–Z8 Aa8–L18. Siderne E7v og 8 r ombyttet. 271. Kolumnestørrelse 124 × 70 (69) mm (strofetal ekskl.). Fejl i visernes nummerering de samme som i E.

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede | vduaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seld- | som Euentyr som sig | her vdi Riget | ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkun- | dige Konger/ oc ellers fornemme Per- | [sort:] soner begiffuet haffuer/ aff arilds tid | indtil denne Neruæren- | dis Dag. | ☛; (:) ☛ | [Røskenvign., jf. LN fig. 98–100; derunder rødt:] Prentet i Kiøbenhaffn/ | [sort:] — | M.DC.XIX. | Paa Henrich Waldkirches Bekaastning/ | oc findis hos hannem til kiøbs. [A1v tomt. A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den Første Part aff den- | [M6r, l. 15:] Morgen gaffue. Det v. | h.r.r.e. | [Vign., fig. 1 plus et tredie agern i en trekant (nederste og venstre agern hænger sammen ved stilk, jf. udgaven E). M6v: Røsk enfrise, jf. LN fig. 98–100; derunder:] Den Anden Part aff den- | [Ff7r, l. 18:] AT leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. | [Vign., fig. 8. Ff7v: Røsk enfrise, jf. LN fig. 98–100; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [L15v, l. 10:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Vign., fig. 9. L16r–7v, l. 29: Register; derunder røskenvign., jf. LN fig. 98–100. L18 tabt, bladet har formodentlig båret en kolofon.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., KB (mgl. L18, desuden er A1 og Gg1–3 i nyere tid udtaget og indsat i eksemplar 3) i nyere slidt halvlæder. 2) *Kbh., DFS (ETKr's sml., DFS 1929/30 I, 80 og 82) hidtil regnet for flyvebladsfragmenter af hhv. DgF 50D og 166D. 3) *Stockh., KB (SvG»1«) (mgl. A1, Gg1–3, L18, heraf er A1 og Gg1–3

erstattet med blade fra eksemplar 1) i samtidigt helpergament, slidt, med bordure og midtornament i blindtryk på siderne, tidligere med spænder. 4) *har tilhørt ETKr. og er tilligemed flere senere nævnte udgaver venligst stillet til disposition af overbibliotekar Johannes Evald Tang Kristensen, Nørre Sundby (mgl. A1-E2, H1-K1, K8-N8, O1, 8, S1-U8, V3, X2-3, 7, Ff8-L18) i nyt halvpergament, bladene slidte. 5) *tilhører Erik Dal (mgl. A1-3, 6-8, C1, D2-7, G1, 4-5, H1-8, K1-N1, N8, P1-2, 7-8, S1, 8, T1-U8, Z2-7, Aa1-Bb8, Dd1-2, 7-8, Ll1, 7-8) i nyt helpergament, købt 1958 på auktion hos Chr. Hee's Eft. for 16 kr.

G. Kbh. 1622. Tabt.

Anført hos NPSibbern i »Bibliotheca historica dano-norvegica« (Hamb. & Leipz. 1714) 323: »Harum cantilenarum centuriam Hafniæ [!] 1591. 8vo vulgavit Andreas Severine Vellejus, quæ postea ibidem A. 1622. recusa est, quemadmodum testatur Catalogus Mullenianus p. 352.«

Anm. Sibberns oplysning om en 1622-udgave kan drages i tvivl. Desværre er hans kilde tabt. Det drejer sig muligvis om en forgænger til det bevarede katalog over »Pars Mulianæ Bibliothecæ ... Kilonii 1735«; det eneste Mule-katalog med paginering. Dets forgænger skal ganske vist have foreligget mere end 20 år tidligere for at Sibbern kan have benyttet det. Hvorledes det end forholder sig, så er katalog-opgivelser som bekendt noget, som må tages med varsomhed. Hertil kommer, at der er betænkelig mange trykfejl og unøjagtigheder på den pågældende side i Sibberns bibliografi.

H. Kbh. 1632. Henrik Waldkirchs arvinger. 8°.

272 bl. Sign. A8-Z8 Aa8-L18. Siderne E7v og 8r ombyttet. 27 l. Kolumne-størrelse 127 × 70 mm (strofetalt inkl.). Titelframme af røskener, jf. LN fig. 95. A's nummerering af viserne bibeholdt, desuden IV for III, X for XII [a] og XXII for XXIII i I. part, XXXIX for XXXVIII i II. part.

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede Vdvaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seld- | som Eventyr som sig her vdi | Riget ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Nafnkun- | [sort:] dige Konger/ oc ellers fornemme | Personer begiffuet haffuer/ aff arilds / tid indtil denne Nærværen- | dis Dag. | [Kors af røskener (jf. LN fig. 99-100) flankeret af to røde agern; derunder røskenefrise af modstillede agernpar; derunder rødt:] Prentet i Kiøbenhaffn/ Hos salige | [sort:] Henrich Waldkirchs Arffvinger/ | — | [rødt:] M.DC.XXXII. [A1v tomt. A2r: Røskenefrise, jf. LN fig. 95; derunder dedikation til dronning Sophie A2r-4v. A5r:] Den Første Part aff den- | [M6r, l. 15:] Morgen gaffue. Det v. | h.r.r.e. | [T-formet kors af røskener, jf. LN fig. 99-100. M6v: Røskenefrise, jf. LN fig. 98-100; derunder:] Den Anden Part aff den- | [Ff7r, l. 18:] AT Leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. | [Vign., fig. 10. Ff7v: Røskenefrise, jf. LN fig. 98-100; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [Ll5v, l. 10:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Vign., fig. 11. Ll6r: Røskenefrise (jf. LN fig. 104-5) flankeret af to agern. Ll6r-8r, l. 25: Register, derunder røskenvign., jf. LN fig. 99-100. Ll8v: Røskenefrise (jf. LN fig. 98-100 og 104-5) brudt af to spørgsmålstegn og afgrænset forneden ved streg; derunder:] (P)rentet i (K)iø- | benhaffn/ Hos S. Henrich | Waldkirchs Arffvin-

ger/ Aar effter | vor HERRis JESu CHristi | Naaderige Fødsel/ | — | M.DC.XXXII. | [Røskenvign., jf. LN fig. 102–3; derunder:] Paa deris egen Bekaast- | ning/ Oc findis hos den- | nem til kiøbs. | [Kors omgivet af to parentesbuer og tre agern.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., KB, Hjelmstj. 1847 (SvG »1«) (komplet) i 18. årh.s. halvlæder, guldornamenteret ryg. 2) *Odense, Landsarkivet, Karen Brahes Bibl. (komplet) i samtidigt helpergament. 3) *Oslo, UB (mgl. L11 og 8) i samtidigt helpergament med træpermer. 4) *Stockh., KB (komplet) i senere halvlæder. 5) omtalt af SvG som »meget medtaget og ukomplet i Georg Stephens eje«. Ekspl. 2 og 3 adskiller sig fra 1 og 4 ved at have omtrykt titelblad. Dette kan kendes fra det ovenfor beskrevne ved fejlen *Nafu* for *Nafn*.

J. Kbh. 1643. Peder Hake/Jorgen Holst. 8°.

[280 bl.] kun 278 bl. bevaret. Bcv. sign. A8–Z8 Aa8–Mm6. 27 l. Kolumnestørrelse 125 × 74 mm (strofetal inkl.). Visernes nummerering: fejlen fra A med to gange XII i I. part bibeholdt, derimod er overspringelsen af XLVII i II. part rettet.

[A1r (titelbl.) sort:] It Hundrede | vduaalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedrift/ oc anden seld- | som Euentyr/ som sig | her vdi Riget | Ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkun- | [sort:] dige Konger/ oc ellers forneme Per- | soner begiffuet haffuer/ aff arilds | tid indtil denne neruærendis | Dag. | [Et paragraftegn i parentes flankeret af to agern; derunder rødt:] Oc nu paa Ny igien oplagt | Kiøbenhaffn/ | [sort:] Prentet Aff Peter Haake. | Paa Jørgen Holsts Bogf. bekaastning/ | — | [rødt:] M.DC.XLIII. [A1v: Træsnit, det mecklenburgske våben (jf. Siebm. 1^a tb. 69). A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den Første Part aff denne | [M6r, l. 12:] gen Gaffue. Det v. h. | r.r.e. | | [Vign., fig. 12. M6v: Røsk enfrise (jf. LN fig. 99–100) brudt af fire paragraftegn; derunder:] Den Anden Part aff de- | [Ff7r, l. 18:] AT leffue i Himmerigs Rige. | FINIS. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100. Ff7v: Røsk enfrise (jf. LN fig. 98–100) brudt af to paragraftegn; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [L15v, l. 10:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | En lystig Vijse/ Om Suend | Felding/ etc. | I. | (S)Vend Felding hand sidder paa Hel- | [L18v, l. 25:] for Suend Feldinds Naffn/ hand er for | langen død. [Mm1r:] En smnck Vise. | Om een skalled Munck/ som kom i | kamp met Tolff Kemper/ Oc formedelst sin | Køllis hielp oc bistannd offuervant | dennem. | Oc kand siugis som den Vise: Suend | Felding hand sider/ etc. | Eller som den: | Aarle om Morgen i Rosens Lund. | I. | (D)Er ligger et Closter for offuen den | [Mm3v, l. 20:] En Abbed offuer dem alle. | [Røskener. Mm4r:] APPENDIX. | En kort Historiske Beretning | om de gamle Danske Kongers oc | Kæmpers tids Regimente oc Affgang; aff | vor Danske Historier vddragen oc | colligeret. | Aar effter Christi fødtzel 1643. | (S)Kal Dannemarckis Rigis be- | [Mm5r, l. 14:] oc høye baade i Dannemarck oc Nor- | ge end nu Vdviser. | Ydermere en kort Extract om | Kæmper oc deris Begraffuelse hos | oss Danske i gamle Dage. | (K)Æmper kaldedis fordom nogle | [Mm5v, l. 15:] oc bred Steen/ paa huilcken de off- | rede deris affguder. | Dette er om voris Kæmpe sæd/ | At du ey deris nauffn forgæt. | [Røskener. Mm6r–v, l. 36: Register over viserne til II.XXIX inkl.] [Mm7r–v har formodentlig været optaget af resten af registeret lige som i udgaverne K og L. Mm8 har nok været tomt (jf. udgaven K), men kan også have båret kolofon].

Eksemplarer: 1) *Kbh. KB, Hjelmstj. 1848 (SvG »1«) (mgl. I1, Mm7–8) i senere halvæder. 2) *Kbh. UB (SvG »2«) (mgl. A1–C1, C8, S4–5, T3–6, Bb1–8, Cc8, Hh1–2, 7–8, Kk1, 7–8) i nyere halvshirting. 3) omtalt i »Katalog over Einar Christiansens Bogsamling« (Kbh. 1939) I 23, nr. 142: »... Stilfuldt Hellæderbind med Guldornamenter, Blindtryk og Spænder. (Kyster) ...«, solgtes på auktion hos Chr. Hee's Eft. d. 27.11.39 til Th. Johansen for 405 kr.

K. Kbh. 1655. Peder Hake/Joachim Moltke. 8°.

284 bl. Sign. A8–Z8 Aa8–Nn4. 27 l. Kolumnestørrelse 128 × 70 mm (strofetal inkl.). R1r–Nn4 anvendes mindre skrift i versteksten, 29 l. og kolumnestørrelse 122 × 72 mm. Vise-mr. som i J, desuden fejlene VII for VI, XI for IX i II. part.

[A1r (titelbl.) rødt:] It Hundrede | [sort:] udvaalde | (D)[rødt:]anske [sort:] (V)[rødt:]jser/ | Om Allehaande Merckelige | [sort:] Krjgs Bedriff/ oc anden seldsom | Eventyr/ som sig her | udi Rjget | Ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkundi- | [sort:] ge Konger/ oc ellers fornemme Perso- | ner begiffvet haffver/ aff arilds Tjd | indtil denne nærværendis | Dag. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100; derunder rødt:] Oc nu paa Ny igien oplagt. | [sort:] — | Kiøbenhaffn/ | [rødt:] Prentet aff Peder Hake. | [sort:] Paa Joachim Moltkens Bogf. Bekaastning/ | M.DC.LV. [A1v: Træsnit, det mecklenburgske våben (jf. Siebm. I1 tb. 69). A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den Første Part aff den- | [M6r, l. 12:] gen Gaffve. Det v.h. | r.r.e. | ♀ ♀ | [Vign., fig. 12. M6v: Røskenfriese (jf. LN fig. 100) brudt af to paragraftegn; derunder:] Den Anden Part aff | [Ff1v, l. 7:] AT lefve i Himmerjgis Rjge. | FINIS. | [Vign., fig. 13. Ff2r: Røskenfriese, jf. LN fig. 99; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [Kk6r, l. 17:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100. Kk6v–8v: Den skallede Munk. Ll1r–2v: Appendiks (dateret 1643). Ll3r:] En meget deylig oc saare skøn | Historiske Vjse/ | Om | Axel Tordsøn/ oc Valbor- | rig Immers-Daatter/ | Vdi hvilcken Lyckens V-stadighed er | retteligen at see oc kiende. | Oc kand siungis under den Meledie som | en hver self best veed oc dennem got siunis. | (D)E legte Guldtafl ved bredden Bord/ | [Nn1v, l. 25:] Men Lycken hun vender sig ofte om. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100. Nn2r–3v, l. 33: Register; derunder:] ENDE. [Nn4 tomt.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., UB (SvG »1«) (mgl. Ll4–5, Mm8, Nn1–4) i nyere helpergament. 2) *Kbh., UB (SvG »3«) (kun Aa6–8) bærer påskriften: »P. G. Thorsen 1842«. 3) *Linköping, Stifts- o. Landsbibl. (mgl. D2–7 Q1–7) samtidigt helpergament. 4) *Stockh., KB (kompl.) i helpergament formentlig kort efter 1668, idet »16 viser trykt i Malmø 1666–68« har været indbundet sammen med bogen, disse er nu udtaget og opstillet for sig selv. 5) *Uppsala, UB (mgl. A1–8, M1–3, 6–8, N1–8, P1–8, Y1–8, Dd8, Gg4–5, Nn3–4) i samtidigt helpergament med blindtryk på siderne, disse senere overtrukket med papir. De manglende dele tilskrevet, i stedet for den originale titel findes en ny: »En Historisk (W)ISE-(B)OG [...]« frit komponeret over indledningerne til bogens tre parter. 6) anført i auktionskataloget over Peder Syvs bogsamling (Kbh. 1702) som nr. 647 8°: »100 Danske Kiempe Viiser. Kiøb. 1655«. 7) nævnt i indl. til RNyerups »Mindesmærke af Scavenius's Bogsamling... som brændte op den 26. Februar 1794«: »Samme Kjøbh. 1655 forøget med en Vise om en skalled Munk og Axel Tordsens Vise«, jf. p. 54 og under A, ekspl. 10. 8) SvG »2«: »Et ukplt. expl. Georg Stephens, overladt til PGThorsen«.

L. Kristiania 1664. Mikkel Thomesøn/Hans Hoff. 8°.

[280 bl.] kun 277 bl. bevaret. Bev. sign. [A4] B8–Z8 Aa8–L13, L16–Nn3, flere fejl i signaturen, siderne H7v og 8r ombyttet. 27 l. Kolumnestørrelse 128 × 71 mm (strofetal inkl.). R1r–Nn3 anvendes mindre skrift i versteksten, 29 l. og kolumnestørrelse 121 × 71 mm. Viserne nummereret som i J, desuden fejlene VII for VI, VIII for VII, LX for LV i II. part.

[A1r (titelbl.) rødt:] It Hundrede | [sort:] ndvaalde | (D)[rødt:]anske [sort:] (V)[rødt:]iser/ | Om allehaande Merckelige | [sort:] Krigs Bedriff/ oc anden seldsom | Eventyr/ som sig her | udi Riget | Ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkundi- | [sort:] ge Konger/ oc eller fornemme Perso- | ner begiffvet hafver/ aff Arilds Tid | indtil denne nærværendis | Dag. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100; derunder rødt:] Oc nu paa nyt igien oplagt. | [sort:] — | CHRISTIANIA | [rødt:] Prentet hos Mickel Thomæson. | [sort:] Paa Hans Hoffs Bogh. Bekaastning/ | Oc findis hos hannem til Kiøbs/ | Aar 1664. [A1v:] Den Første Part aff denne Vi- | [M6r, l. 12:] gen Gaffve. Det v. h. | r.r.e. | ¶ | [Vign., fig. 14. M5v: Røskenfise (jf. LN fig. 100) brudt af to kolon'er; derunder:] Den Anden Part aff | [Ff1v, l. 7:] AT lefve i Himmerigis Rige. | FINIS. | [Vign., fig. 15. Ff2r: Røskenfise, jf. LN fig. 99; derunder:] Den tredie Part aff den- | [Kk6r, l. 17:] Maria sedin omnibus. | FINIS. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100. Kk6v–8v: Den skallede Munk. L11r–2v: Appendiks (dateret 1643). L13r–Nn1v: Axel Tordsøn. Nn2r–3v, l. 32: Register; derunder:] ENDE. | [Nn4 tabt.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., KB (SvG »2«) (mgl. L14–5, Nn4) i 18. årh.s hellæder med blindbordure på siderne og guldornamenteret ryg. 2) anført som 8° nr. 918 i Bibliotheca Uldalii (Kbh. 1803). 3) SvG »1«: »komplet, skønt lidt forskåret, George Stephens [rettet fra »i KB Stockh.«]«.

M. [Kbh.] [1671]. *Christian Cassube og hans arvinger*. 8°.

280 bl. Sign. A8–Z8 Aa8–Mm8 (læg L1 fejlagtigt sign. A). 27 l. Kolumnestørrelse 131 × 69 mm (strofetal inkl.). R1r–Mm8 anvendes mindre skrift i versteksten, 29 l. og kolumnestørrelse 121 × 71 mm. Viserne nummereret som i J, desuden fejlene XI for XII [a] i I. part og VII for VI, XI for IX i II. part.

[A1r (titelbl.) rødt:] It Hundrede | [sort:] udvaalde | (D)[rødt:]anske [sort:] (V)[rødt:]jser- | Om Allehaande Merckelige | [sort:] Krjgs Bedriff/ oc anden seldsom | Eventyr/ som sig her | udi Riget | Ved | [rødt:] Gamle Kemper/ Naffnkundi- | ge Konger/ oc ellers fornemme Perso- | ner begiffvet hafver/ aff Arilds Tid | indtil denne nærværendis | Dag. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99–100; derunder rødt:] Oc nu paa Ny igien oplagt. | [sort:] — | [rødt:] Findis til kiøbs hos Christian Cas- | [sort:] suben oc hans Arffvinger udi Dannemarck | oc Norge. [A1v: træsnit, det mecklenburgske våben (jf. Siebm. I¹ tb. 69). A2r–4v: Dedikation til dronning Sophia. A5r:] Den Første Part aff den- | [M6r, l. 12:] gen Gaffve. Det v. h. | r.r.e. | ¶ | [Vign., fig. 12. M6v: Røskenfise (jf. LN fig. 100) brudt af to kolon'er; derunder:] Den anden Part aff | [Ff1v, l. 7:] AT leffve i Himmerigis Rige. | FINIS. | [Vign., sml. fig. 14. Ff2r: Røskenfise, jf. LN fig. 99; derunder:] Den Tredie Part aff den- | [Kk6r, l. 17:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Røskenvign., jf. LN fig. 99. Kk6v–8v: Den skallede Munk. L11r–2r: Appendiks dateret 1671 og med følgende ændring i overskriften: »... aff vore Danske Historier uddragen oc | Nu paa ny

colligeret.« (sml. under J). Ll2v–Mm5v: Axel Tordsøn. Mm6r–8v, l. 18: Register; derunder:] ENDE. | [Røskenvign. af LN fig. 82 og to andre røskentyper.]

Eksemplarer: 1) *Kbh., KB, Hjelmstj. 1849 (SvG »1«) (mgl. Ll8, Mm1, 8) i samtidigt helpergament, træpermer, stærkt beskåret. 2) *Kbh., UB (mgl. A1, X1 erstattet med kalligrafi) i nyere grønmalet helpergament, stærkt beskåret. 3) *Oslo, UB (mgl. A1, Bb1–Dd8) stærkt medtaget, på uvist tidspunkt indheftet i et plade-trykt hellæderbind, antagelig fra før 1600, i hvert fald ældre end bogen. Permerne består af dansk og latinsk makulatur. 4) *Kongsdals bibl. (kompl.), meget velbevaret i smukt samtidigt helpergament. Kammerherre, hofjægmester Jakob Estrup har venligst udlånt dette eksp. gennem pastor Ove Bruun Jørgensen, Undløse. Samme eksemplar ligger til grund for Sofus Larsens note, side 61 i *Fire Danske Viser fra Middelalderen* (Kbh. 1923): »Ifølge senere Oplysninger skal der foruden Eksemplaret paa Universitetsbiblioteket efter Opgivelse fra Hr. Godsejer Jacob Estrup til Skafføgaard findes endnu et fuldstændigt Eksemplar af første Udgave paa Herregaarden Kongsdal.«

N. Kbh. 1695. *Johan Philip Bockenhoffer*. 8°.

420 bl. Sign. a8–c8 A8–Z8 Aa8–Zz8 Aaa8–Ddd4. 31 l. Kolumnestørrelse 128 × 79 mm (strofetal inkl.). Kolumnetal, levende kolumnetitler, kolumnestreg. Sidetal: [48] 1–783 [11]. Flg. fejl i pagineringen: 177–78 oversprunget, 101 for 201, 364 for 394, 344 for 443, 454 for 445, 493 for 527, 449 for 549, 630 for 610.

[a1r: kobberstik, fig. 18. a1v tomt. a2r (titelbl.) sort:] Et | Hundrede Udvalde | [rødt:] (D)anske (V)iser/ | [sort:] Om | [rødt:] (A)llehaande merkelige (K)rigs- | [sort:] Bedrivt og anden selsom Eventyr/ | Som sig her udi Riget | Ved | [rødt:] (G)amle (K)emper/ (N)avnkun- | [sort:] dige (K)onger/ og ellers fornemme | Perso-
ner begivet haver/ af Arilds | Tid til denne nærværende Dag. | Forøgede med det | Andet Hundrede Viser | Om | [rødt:] (D)anske (K)onger/ | (K)æmper og (A)ndre/ | [sort:] Samt hosføjede Antegnelser/ | [rødt:] (T)il (L)yyst og (L)ærdom. | [sort:] Med Kongl. Majest. allernaadigste Frjhed. | — | [rødt:] Kiøbenhavn/ | [sort:] Forlagde og Trykte hos Joh. Phil. Bockenhoffer/ | Kongl. Majest. og Univ. Bog-
trycker/ Aar 1695. [a2v: Imprimatur. a3r–5v: PSyvs dedikation til dronning Char-
lotte Amalie. a6r–8v: ASVedels dedikation til dronning Sophia. b1r–8v: [Syvs]
fortale. c1r–8v: [Syvs] ordliste. A1r: Røskenfise brudt af fire udråbstegn; derunder:]
(D)en første (P)art af denne | [Cc8r, l. 5:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | — |
[Appendiks (dateret 1671) Cc8r–8v. Dd1r (titelbl.):] Det | (A)ndet Hundret (V)iser |
Om | (D)anske (K)onger/ | (K)æmper og (A)ndre/ | Som er | (D)enne (V)isc-(B)ogs |
(F)ierde (P)art. | — | Trykt Aar 1695. | [Dd1v: Røskenfise brudt af et spørgs-
målstegn; derunder:] I. | Bjalkemaal hin Gamle. | (N)u Dagen vil oprinde/ | [Ccc7r,
l. 14:] som gaar om Rosenborg i Kon- | gens Have. | [Vign., derunder røskenfise.
Ccc7v–Ddd3v: Register. Ddd4r–4v, l. 10: »Forseelser i Trykken«. Ddd4v, l. 11:]
Bogtrykkeren til Læseren. | [l. 19:] Dine Forseelser. Forlad saa | og far vel! | [Vign.]

O. Samme sted, samme år, samme bogtrykker som N, men typografisk forskellig derfra. Udgaven kan kendes fra N ved følgende afvigelser: kolumnestørrelse 128 × 80 mm; tildels andre fejl i pagineringen: 8 for 81, 177–78 oversprunget, 101

for 201, 302 for 203, 262 for 292, 239 for 293, 234 for 324, 364 for 394, 493 for 527, 576 for 575, ÷ for 610, 70 for 710, 77 for 775 (i nogle ekspl.), 77 (i nogle ekspl. dog 767) for 778. Endvidere afviger O fra den ovenfor givne beskrivelse af N på følgende punkter:

[a1r: træsnit sign. HT, fig. 19. A1r: Røskenfrisen ubrutt. Dd1v: Røskenfrisen ubrutt.]

P. *Samme sted, samme år, samme bogtrykker som N*, men typografisk forskellig derfra. Samme kolumnestørrelse som N. Udgaven kan kendes fra N (og O) ved, at den kun har følgende fejl i pagineringen: 177–78 oversprunget, ÷ for 201, 364 for 394. Endvidere afviger P på en række punkter fra den ovenfor givne beskrivelse af N:

[a1r: Træsnit sign. HT, fig. 19. a2r (titelbl.) kun i sort tryk:] ... (G)amle (K)æmper/ ... [a1r: Røskenfrisen brutt af fire spørgsmålstegn. Dd1v: Røskenfrisen brutt af fire spørgsmålstegn. Ddd4v: Vign., fig. 16.]

Benyttede eksemplarer. N: Kbh., KB (2 ekspl.); Linköping, Stifts- o. Landsbibl. (defekt); Uppsala, UB; Aarhus, SB (defekt); Erik Dal (2 ekspl., det ene defekt, det andet stærkt defekt og uden bind.). O: Kbh., KB (3 ekspl., det ene – VBrun – defekt), UB; Oslo, UB (stærkt defekt uden bind); Erik Dal (stærkt defekt); Johs. ETKr. (< ETKr.). P: Kbh., KB (kun I–III part), UB; Oslo, UB.

Q. *Kbh. 1739. Johan Jørgen Høpfner. 8°.*

393 bl. Sign. a8–c8 A8–Z8 Aa8–Zz8 Aaa4. 33 l. Kolumnestørrelse 137×82 mm (strofet al inkl.). Kolumnetal, levende kolumnetitel, kolumnestreger. Sidetal: [48] 1–732 [12]. Pagineringsfejl: 300 for 400.

[a1r: Træsnit, uden signaturen HT, sml. fig. 19. a1v tomt. a2r (titelbl.):] Et | Hundrede Udvalde | (D)anske (V)iser/ | Om | (A)llehaande merkelige (K)rigs- | Bedrivt og anden selsom Eventyr/ | Som sig her udi Riget | Ved | (G)amle (K)æmper/ | (N)avnkun- | dige Konger/ og ellers fornemme | Personer begivet haver/ af Arilds | Tid til denne nærværende Dag. | Forøgede med det | Andet Hundrede Viser | Om | (D)anske (K)onger/ | (K)æmper og (A)ndre/ | Samt hosføyede Antegnelser/ | Til Lyst og Lærdom. | — | KIØBENHAVN/ 1739. | Trykt udi Hans Kongel. Majsts. og Universitæts | Bogtrykkerie af J. J. Høpfner. | Og findes hos hannem til Kiøbs. [a2v: Imprimatur. a3r–5v: PSyvs dedikation til dronning Charlotte Amalie. a6r–8v: ASVedels dedikation til dronning Sophia. b1r–8v: [Syvs] fortale. c1r–8v: [Syvs] ordliste. A1r: Røskenfrise (81×19 mm); derunder:] (D)en første (P)art af denne | [Bb2v, l. 13:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | — | [Appendiks (dateret 1671) Bb2v–3v. Bb4r (titel):] Det | Andet Hundret Viser | Om | (D)anske (K)onger/ | (K)æmper og (A)ndre/ | Som er | (D)enne (V)ise-(B)ogs | (F)ierde (P)art. | [Billedvign.; derunder røskenfrise; derunder:] Trykt Aar 1739. [Bb4v: Røskenfrise (80×15 mm) brutt af fire kolon'er; derunder:] I. | Bjalkemaal hin Gamle. | (N)u Dagen vil oprinde/ | [Zz6v, l. 9:] Graven/ som gaar om Rosenborg i | Kongens Have. | [Billedvign.; derunder røskenfrise. Zz7r–Aaa3v: Register. Aaa4r:] Bogtrykkeren til Læseren. | [l. 10:] Mine og Dine Forseelser. | Forlad saa og far vel! | [Billedvignet (tre grene stukket gennem krone). Aaa4v tomt.]

Benyttede Eksemplarer. Kbh., KB, UB; Oslo, Deichmanske bibl., UB; Sorø, Sorø Akademis bibl.; Stockh., KB; Erik Dal; Johs. ETKr. (< ETKr.).

R. Kbh. 1764. Nicolaj Christian Høpfner. 8°.

393 bl. Sign. a8-c8 A8-Z8 Aa8-Zz8 Aaa4. 33 l. Kolumnestørrelse 142×82 mm (strofetal inkl.). Kolumnetal, levende kolumnetitler, kolumnestreger. Sidetal: [48] 1-732 [12]. Pagineringsfejl: 261 for 263, 205 for 405, 455 for 479, 571 for 521, 672 for 729.

[a1r: Træsnit uden signaturen HT, sml. fig. 19. a1v tomt. a2r (titelbl.):] Et | Hundrede Udvalde | Danske Viser/ | Om | Allehaande mærkelige Krigs- | Bedrivt og | anden selsom Eventyr/ | Som sig her udi Riget | Ved | Gamle Kæmper/ Navnkundi- | ge Konger/ og ellers fornemme | Personer begivet haver/ af Arilds | Tid til denne nærværende Dag. | Forøgede med det | Andet Hundrede Viser/ | Om | Danske Konger/ | Kæmper og Andre/ | Samt hosføyede Antegnelser/ | Til Lyst og Lærdom. | [Røskenfriise; derunder:] KIØBENHAVN/ 1764. | Trykt hos Directeuren over Hans Kongelige | Majestæts og Universitets Bogtrykkerie | Nicolaus Christian Høpfner. | Og findes hos hannem til Kiøbs. [a2v: Imprimatur. a3r-5v: PSyvs dedikation til dronning Charlotte Amalie. a6r-8v: ASVedels dedikation til dronning Sophia. b1r-8v: [Syvs] fortale. c1r-8v: [Syvs] ordliste. A1r: Røskenfriise (82×15 mm) brudt af tre røskenpar; derunder:] Den Første Part af denne | [Bb2v, l. 13:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | [Røskenfriise (kroner) brudt af et kolon. | [Appendiks (dateret 1671) Bb2v-3v. Bb4r (titel):] Det | Andet Hundret Viiser | Om | (D)anske (K)onger/ | (K)æmper og (A)ndre/ | Som er | (D)enne (V)iise-(B)ogs | (F)ierde (P)art. | [Vign., fig. 17; derunder røskenfriise brudt af to kolon'er; derunder:] Trykt Aar 1764. [Bb4v: Røskenfriise (83×16 mm) brudt af fire kolon'er og et røskenpar; derunder:] I. | Bialkemaal hin gamle. | (N)u Dagen vil oprinde/ | [Zz6v, l. 9:] som gaar om Rosenborg i Kongens Have. | [Billedvign.; derunder røskenfriise. Zz7r-Aaa4r: Register. Aaa4v:] Bogtrykkeren til Læseren. | [l. 10:] Dine Forseelser. Forlad saa og | far vel! | [Billedvign. (opstilling med muslingeskal og to blomsterkurve).]

Benyttede eksemplarer. Kbh., DFS (2 ekspl., det ene stærkt defekt), KB, UB; Oslo, UB (defekt); Stockh., KB (defekt); Uppsala, UB; Aarhus, SB (defekt); Johs.ETKr.

S. Kbh. 1787. Peter Marquard Høpfner. 8°.

393 bl. Sign. a8-c8 A8-Z8 Aa8-Zz8 Aaa4. 33 l. Kolumnestørrelse 141×83 mm (strofetal inkl.). Kolumnetal, levende kolumnetitler, kolumnestreger. Sidetal: [48] 1-732 [12]. Pagineringsfejl: 109 for 209, 205 for 405, (463 i venstre hjørne), 455 for 479, 648 for 638, 490 for 690.

[a1r: Træsnit uden signaturen HT, sml. fig. 19. a1v tomt. a2r (titelbl.):] Et | Hundrede udvalde | Danske Viser/ | om | allehaande mærkelige Krigs-Bedrivt og | anden selsom Eventyr/ som sig her udi Riget ved | gamle Kæmper/ navnkundige Konger/ og | ellers fornemme Personer begivet haver/ | af Arilds Tid til denne | nærværende Dag. | = | Forøgede med det | Andet | Hundrede Viser/ | om | Danske Konger/ Kæmper | og Andre/ | samt hosføyede | Antegnelser/ | til | Lyst og

Lærdom/ | [Frise] | Kiøbenhavn/ 1787. | Trykt og forlagt af Directeur P. M. Høpfner/ Hans | Kongel. Majestæts og Universitetets første Bogtrykker. [a2v: Imprimatur. a3r-5v: PSyvs dedikation til dronning Charlotte Amalie. a6r-8v: ASVedels dedikation til dronning Sophia. b1r-8v: [Syvs] fortale. c1r-8v: [Syvs] ordliste. A1r:] Den Første Part af denne | [Bb2v, l. 13:] Maria sed in omnibus. | FINIS. | == | [Appendiks (dateret 1671) Bb2v-3v. Bb4r (titel):] Det | andet hundrede | Viiser | om | Danske Konger/ Kiemper | og | Andre/ | som | er denne | Viise-Bogs | Fierde Part. | [Billedvign.] == | Trykt Aar r787. [Bb4v: Røskensfrise; derunder:] I. | Bialkemaal hin gamle. | I. | (N)u Dagen vil oprinde/ | [Zz6v, l. 9:] senborg i Kongens Have. | [Billedvign.; derunder:] == | [Zz7r-Aaa4r: Register. Aaa4v:] Bogtrykkeren til Læseren. | [l. 9:] til de andre Mine og Dine Forseelser. For- | lad saa/ og far vel! | [Billedvign.]

Benyttede eksemplarer. Göteborg, SB (2 eksp.); Helsingfors, UB; Kbh., DFS, KB, UB; Lund, UB; Oslo, Deichmanske bibl., UB; Stockh., KB; Uppsala, UB; Aarhus, SB; Erik Dal; Gustav Henningsen.

Optagelse og udskydelse af stof.

Som udgavebeskrivelsen viser, skifter Hundredvisebogen i løbet af det 17. århundrede flere gange udseende. Med en enkelt tilføjelse kan udviklingen sammenfattes således:

Vedels fortale, introduktion til bogen og digtet In Hvenam insulam (mellem indledning og tekst af I.VII), udelades i 1609 og følgende udgaver. I tillægget bagi 1643 aftrykkes en flyvebladsvariant af Svend Felding (I.XXIII) og Den skallede Munk, ligeledes efter et flyveblad, hvortil kommer optagelsen af det anonyme appendix. Medens Svend Felding ikke gentages, optrykkes de andre dele af tillægget i de følgende udgaver sammen med det i 1655 indlemmede flyveblad af Axel Tordsøn. Kristiania-udgaven 1664 udelader Vedels dedikation til dronning Sophia, men er alene om denne ændring.

Det viser sig nu ved nærmere eftersyn, at de i 1609 udeladte afsnit også savnes i Syvs udgave, medens denne på den anden side medtager tillægget fra de sene oplag. Det anonyme appendix er sat som afslutning på I.-III. part, og ses forøvrigt at være aftrykt efter det sidste oplag, idet det har dettes ændring i overskriften og årstallet 1671; Den skallede Munk og Axel Tordsøn er indlemmet i IV. part hhv. som nummer LXXIV og XXIII. Det er da nærliggende at spørge, om Syv virkelig kun skulle have kendt Vedels Hundredvisebog, således som den forelå i de sene oplag.

Man er vist hidtil gået stiltiende ud fra, at Syv »kendte Vedel«, og har forklaret fraværelsen af fortalen og de andre afsnit med, at disse havde

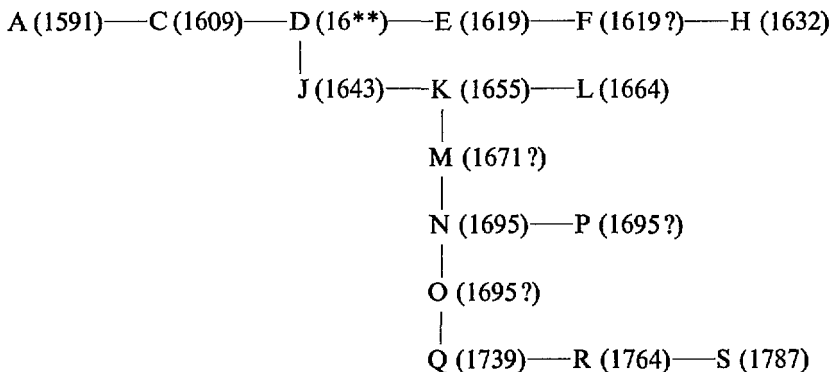
måttet vige pladsen for Syvs egen fortale og hans liste over gamle og sære ord.

Læser man nu Syvs fortale og anmærkninger med det ovenfor stillede spørgsmål in mente, vil man bemærke, at Syv citerer sin forgænger flere gange, men med flid undgår fortalen, hvor Vedel ellers har fremsat de vigtigste af sine betragtninger over viserne. I punkt 10 af Syvs fortale, hvor en række prominente visedyrkere opregnes, findes følgende passus: »Og at jeg ikkun skal tale om dem, som levede i nest forgangne og denne Old, da mælder M. A. Vejle i Fortalen [sic] for Viserne, at Dronning Sophia havde synderlig Lyst og Behag til at læse Danske Viser.« Det, som citeres, er imidlertid ikke Vedels fortale, men hans dedikation til dronningen, der som omtalt er det eneste af 1591-udgavens indledende afsnit, som medtages i de følgende oplag. Her må den naturligt opfattes som en fortale til bogen. Den eneste rimelige forklaring på disse ejendommeligheder ved Syvs udgave er den, at han ikke kan have kendt Vedels visebog i dens oprindelige skikkelse.

Spørgsmålet, hvilke optryk Syv da kan have benyttet ved sin redaktion af Hundredvisebogen, vil blive drøftet nedenfor; her skal der blot meddeles en liste over Syvs tilføjelser i I.-III. part. Det drejer sig om følgende indskudte strofer: *I*: I, 96; IV, 1, 10, 11; V, 30-32, 64; XI, 19, 33; XXI, 10, 18. *II*: XI, 26; XIII, 30, 40; XXXII, 26; XLI, 1, 5. *III*: III, 2; XII, 3, 8, 15-18; XVI, 6-7, 17-18, 28-29, 33.

Overleveringsforhold.

En undersøgelse af de 16 bevarede udgavers indbyrdes tekstforhold har godtgjort, at de grunder sig på hinanden i følgende orden:

Pladsen tillader ikke en fuldstændig fremlæggelse af det omfattende materiale, som denne placering af teksterne bygger på, men et beskedent udvalg skal meddeles. Hvor det drejer sig om ord- og stilvarianter, er der ikke taget hensyn til ortografiske variationer; ord citeres i den ortografiske form, hvori de første gang forekommer. Hvor hensigten er at demonstrere ændringer i stil eller syntaks, gøres der brug af forkortelser.

Som den skematiske fremstilling viser, ender *traditionen EFH* blindt. Det vil derfor være hensigtsmæssigt at behandle denne linje for sig. Til demonstration tages I.XXIII, Svend Felding. Denne vise findes aftrykt bag i 1643udgaven efter et flyveblad. Det vil være af interesse at få bestemt, hvilken af de ældre udgaver der er grundlag for dette flyveblad, fordi det er det ældste eksempel på den skillingspublikation af Vedels viser som for alvor tager om sig ned mod århundredets slutning og kulminerer i første halvdel af det 18. århundrede.

A stoler, CEFHJ stolte (4.3); A til Bords, CEFHJ til bord (5.1); A Ridder, CEFHJ Ridder (34.3); ACJ Danske, EFH Dansk (2.3); ACJ Konning, EFH Kon- gen (8.1); AC lade, EFHJ lader (9.2); ACJ Øyne, EFH Øyne de (10.4); ACJ Try, EFH tre (16.1); ACJ ædt, EFH ædet (18.4); ACJ icke, EFH ey (24.4); ACJ Den tid den Hest hand vaar nu giord, EF D. t. d. H. oc h. v. g., H D. t. d. H. at h. v. g. (32.1); ACJ henter, EFH hende (35.3); ACJ Dieffuelen hand vaar fuld sterck, EFH D. v. i saa s. (36.2); ACJ lader, EFH hand lader (38.2); ACEJ icke, FH ey (3.2); ACEJ fest : beste, FH fest : best (7); ACEJ Morgen, FH Morgen (31.1); ACEJ denne stæd, FH dette sted (37.3); ACEFJ geste, H feste (4.3); ACEFJ oc, H da (25.4).

Når J en enkelt gang slutter sig til gruppen EFH, med formen *lader*, skyldes det sikkert, at ændringen er indkommet i D. Flyvebladet stemmer på de anførte steder nøje overens med C, men har dog afvigelserne: *fest : best, Konningen, den Morgen og Dieffuelen hand vaar saa sterck*. Det må antages at grunde sig enten på C eller på D, dvs. en udgave før 1619. Hvornår det er aftrykt, kan vi derimod ikke vide.

Udgaven D er kun bevaret i såre beskedent omfang. UB-eksemplarets 8 små fragmenter rummer fra 9 til 12 af sidens nederste linjer, og disse er endda beskåret, således at der skiftevis mangler en trediedel og to trediedele af satsens bredde. For at få tilstrækkeligt materiale til bestemmelse af udgaven må man her i høj grad ty til ortografiske varianter. Der er kun bevaret brudstykker af II. part.

A ÷, C De maa saa vel i Danmark, DE De maa saa vel, J De maa saa vel i (VI, 4.5); A til kiende, CDEJ tilkiende (IX, indl.); A søde smigrendis, CDEJ søde

oc s. (IX, indl.); A stiltis, CDEJ stillis (IX, 4.3); A Hedmarcken, CDEJ Hemarcken (XIV, indl.); AC Argelist, DE arge list, J argelist (II, indl.); ACJ sin Omquedning, DE sit O. (VI, indl.); ACJ seile, DE seyle (VI, 7.4); AC seile, DEJ seyle (VI, 23.5); AC J stæder, DE steder (IX, indl.); AC quede, DEJ quæde (IX, 4.1); AC stiltis, DEJ stillis (IX, 5.1); AC quidre i Dale, DE q. i duale, J q. i Duale (IX, 6.4); ACJ flyd, DE flyed (XIV, indl.); AC Felden, DEJ Fielden (XIV, indl.); ACJ gang Vey, DE Gang vey (XIV, indl.); ACJ Dal, DE Dall (XIV, indl.); ACDJ løben, E løbet (IV, 17.2); ACDJ atuare, E aduare (IX, indl.); ACDJ her om tale(i)s, E h. omtalis (XIV, indl.); ACDJ dragen, E draget (XIV, indl.); ADEJ Flent, C Flint (VIII, 23.3); ACEJ snarlig, D⁷snarligen (IV, indl.).

Det fremgår tydeligt af demonstrationen, at D ikke kan være tidligere end C og ikke senere end E. At C er ene om *Flint*, og D alene har formen *snarligen*, skyldes rimeligvis korrekturforhold, idet der meget vel kan være sat efter én udgave og foretaget rettelser i prøvetrykket efter en anden udgave. Et forsøg på at udrede, hvilke udgaver der i de enkelte tilfælde er benyttet ved korrekturen, vil føre for vidt. Det skal blot nævnes, at det for J's vedkommende synes at have været udgaven 1609.

Når J er medtaget i demonstrationen, er det for at vise, hvorledes den forholder sig til udgaven D. Der er, som man ser, ikke tale om gennemført overensstemmelse, men på afgørende punkter er den dog til stede. Detaljerede undersøgelser har vist, at J ikke kan grunde sig på nogen af de mellemliggende udgaver E, F og H. Sammenligner man derimod C og J, skal man lede længe, før man støder på ord- og stilvarianter, ja selv de ortografiske varianter forekommer meget sparsomt. Med mindre vi vil antage, at J's korrekturlæser har foretaget rettelser som *kvidre i dale* til *kvidre i dvale*, må vi sætte D som J's hovedkilde, og UB-fragmentet kan derfor næppe tænkes at være rest af et korrekturtryk.

Demonstrationen kan nu udvides til at medtage Hundredviserogstraditionen i dens fulde omfang.

A begge aff, C, EF, H-S aff begge (I.X, 9.5); A Quinder, C, EF, H-S en Quinde (I.X, 11.1); A naadige Herre oc Kong, C, EF, H-S Herre oc naadige Kong (II.XXV, 24.1); A Vnder Noriges Sker/ | huor Ormen Silcke Seyl bær. | Ieg seer mig vnder Norge-Lands side/ | Ormen saa saare fremskride. C, EF, H-S ÷ (II.XIV, 26); A, C forbedring, [D] EF, H-S forbedring oc (II.XVI, 13.1); A, C sig Skiorten, [D] EF, H-S sin Skiorte (II.XVIII, 2.1); A, C vdgiffue, [D] EF, H-S opgiffue (II.XX, 38.2); A, C icke ædt, EF, H, QRS ey æ., J-P ædt (I.XXI, 20.3); A, C-F, H de legte, J-S legte (II.IX, 5.4); A, C, EF, H mand mener, J-S hand mener (II.XXVIII, indl.) A, C, EF, HJ Franckerige oc Holland, K-M F.o. Halland, N-S F.o. Valland (I.X, indl.); A, C, EF, HJ Hornelummer, K-S Hornelummer paa (II.XV, 3.1); A, C, EF, HJ

rætuise, K-S Vrætwise (II.XVII, 2.2); A, C, EF, HJ, M-S ilde fare, K lde fare, L lide fare (I.XV, 11.4); A, C, EF, HJ Hiurde, K, M-S Hyrde, L Hørde (I.XV, 39.2); A, C, EF, H-K, M-S torde, L tørde (I.XV, 13.4); A, C, EF, H-K, M-S sin Skiold, L hans S. (I.XV, 32.3); A, C, EF, H-L Naar Steen tager til i Vandet at flyde, M-S N. S. t. til Landet a. f. (I.XV, 9.1); A, C, EF, H-L, P mesterligen, M-O, Q-S mest erligen (II.II, indl.); A, C, EF, H-L kand du, M-O, Q-S k. en P k. end (II.XXII, 31.2); A, C, EF, H-M galde, N-S galdre (I.XV, 5.1); A, C, EF, H-M foruare, N-S bevare (I.XV, 11.3); A, C, EF, H-M Isen er Broen brediste, N-S I. gjør B. bredist (I.XV, 47.1); A, C, EF, H-M Hanen galer oc Ørnen skricker, NO, Q-S Ørnen skriger og Hanen galer, P Ornen skrækker o. H. g. (II.I, 9.3); A, C, EF, H-M Sønter, N-S Syvnter (II.XXII, 7.2); A, C, EF, H-M Eders Fader vnder Iord/ | baade last oc harm oc hadings Ord, NS ÷ (III.IX, 15, repetitionen); A, C, EF, H-N, P sig, O, Q-S sit (I.XV, 26.1); A, C, EF, H-N, P Kemper, O, Q-S Kæmperne (I.XV, 48.4); A, C, EF, H-N, P om Vinteren der, O, Q-S der o. V. (II.I, 1.4); A, C, EF, H-O, Q-S saa ville P ville (II.XIV, 15.2); A, C, EF, H-O, Q-S ginge de dem P ginge de (II.XIV, 17.3); A, C, EF, H-O, Q-S fri frem Oxe i Iesu Naffn P skrid frem O. i I. N. (II.XIV, 19. 2); A, C, EF, H-P maa du din, Q-S maa din (I.XV, 3.2); A, C, EF, H-N, P oc syde hun, Q-S der hun syde (I.XXIII, 10.2); A, C, EF, H-P Vaade : gode, Q-S Vaande : gode (II.XV, 19.4); A, C, EF, H-Q whindret, RS ubehindret (I.X, 4.7); A, C, EF, H-Q Fogel røde, RS Folgel r. (I.XV, 28.2); A, C, EF, H-Q wi, RS vil vi (I.XXIII, 44.3); A, C, EF, H-R den døde Mands, S den Mands (I.XV, 44.4); A, C, EF, H-R bygge oc boe, S boc og bygge (II.I, 17.1); A, C, EF, H-R Dem hørdis, S Dem hørde (II.XXV, 27.1).

Som man ser, foregår optrykningen så slavisk, at selv letgennemskuelige fejl med usvigelig sikkerhed går igen i alle efterfølgende tryk. Selv om Syvs udgave N har en række udbedringer, kan den som helhed ikke siges at falde uden for denne dom. Som eksempel hidsættes den i M indkomne fejl i indledningen til I.II, Germand Gladensvend, med sin kontekst: [A] Seldsom oc vnderlige Indfald haffue vore Gamle Danske Poeter haffd. Atskillige Euentyr haffue de tagit sig faare, at øffue sig vdi oc dicte deris Viser. Saa at mand vel maa ligne dem, baade met de Grækiske oc Latin-ske Poeter, som paa saadane Fabel haffue mesterligen [MNO, Q mest erligen, RS meest ærligen] stafferede sig. – Eksemplet kan samtidig tjene som et bidrag til trykfejlenes komik.

Når ret skal være ret, må det tilføjes, at den i D indkomne uheldige fejl i Elverhøjvisen *dvale* for *dale* er gennemskuet og rettet i M.

Det indbyrdes forhold mellem N, O og P fremtræder ikke klart af demonstrationen. Når P på sine steder griber bag om N og M, skyldes det korrektur foretaget efter en ældre udgave. Nærmere eftersyn har vist, at det sandsynligvis drejer sig om K. P kan ikke være førstecoplaget af 1695, da den er ene om disse tilbagegreb og desuden har en række nye varianter; den må ligesom O opfattes som et optryk af N.

Mellem O og P er der ingen forbindelse, og deres tidsfølge kan derfor ikke bestemmes ad tekstkritisk vej.

Bag i O og P optrykkes Syvs trykfejlsliste til N uden ændringer, til trods for, at enkelte instrukser er fulgt inde i bogen. F. eks. har overskriften til Rosmer Haymand (II.VIII) i N *Hofmand*, O *Hafmand*, P *Havmand*, men alle har i trykfejlslisten rettelsen *Havmand for Hofmand*. Svend Grundtvigs noter indeholder eksempler på lignende uoverensstemmelser mellem tekst og trykfejlsliste, og det er formodentlig disse jagttagelser, der har været afgørende for den mindre kursændring i DgF-udgaven (jf. p. 54).

Medens M tydeligt nok er forlægget for N, synes Syvs rettelsers i trykfejlslisten, når man ser bort fra hans personlige, at måtte grunde sig på udgaven 1655, den eneste som han ses at have ejet (se under K, ekspl. 6). F. eks. har han til N *forsvare* (I.I, 30.6) rettelsen *Forsvære*; det tilsvarende sted har A-J *forsvare*, KL *Forsvære*, M *forsvare*. Materialet i trykfejlslisten er dog for begrænset til, at noget kan sluttes med sikkerhed.

Om Syvs eget forhold til Vedels arbejde siger han selv i fortalen, at han bortset fra at tilføje enkelte strofer fra håndskrevne visebøger ikke ændrer andet i de første hundrede viser end det, som er »fortrykt«. Dette princip må stort set siges at være overholdt. Når der stedvis forekommer modernismer som *I ligge nu ned* for *I ligge eder neder* (II.XIII, 4.1), kan det lige så vel tilskrives sætteren som Syv. Ændringer som *galde* til *galdre*, *Sønter* til *Syvnter* (jf. demonstrationen) kan derimod tilskrives Syv med sikkerhed, da de samme former findes i hans ordliste. Undtagelsesvis forekommer saglige rettelsers som i III.XII, indledningen, hvor han bedre vidende har sat Ringsted og ikke Soer som kong Birgers begravelsessted. En enkelt gang har han af hensyn til handlingsgangen ombyttet et par af de for Vedels redaktionsteknik så karakteristiske dubletstrofer:

II.XXII, N 19 (A-M 20):

Det lide fast ad Aften silde/ det var/
den Tafvel skulde hafve en Ende:
Her Strange den vjse Høfding og klog/
skulde følge den Brud til Senge.

N 20 (A-M 19):

Saa fulde de den Frøicken til Senge/
alt til den Ridder goed:
Herr Strange med megen Tugt og Ære/
imod den Frøicken opstoed.

I Tord af Havsgaardvisen er i Lokes svar til tossegreven: *I Otte Dage haffuer hun icke ædt/ saa saare da stunder hun hiem* (I.XXI, 20. 3-4, cit. efter A) negationen udeladt fra 1643-udgaven. En bedre løsning er dog Syvs indsættelse af negationen *ey* og rettelse af *hiem* til *hid*, som foreskrives i trykfejlslisten, men som først efterfølges i udgaven Q (jf. demonstrationen).

En del af de ortografiske ændringer, som ved en direkte sammenligning med 1591-udgaven måtte tilskrives Syv, har allerede fundet sted i de

optryk, som Syv kan have kendt (dvs. K og M, men næppe L). Her skal blot meddeles et par iagttagelser gjort undervejs.

Fordelingen af *u* og *v* er med få undtagelser overholdt i K og M, medens former som *huisket*, *quæde* og *Hoffue* i nogen grad vender tilbage i Kristianiaudgaven L. Ligeledes er brugen af majuskel i substantiver nogenlunde gennemført i de senere udgaver.

Syvs udgave har fået et påfaldende heterogent præg, hvad dens ortografi angår, idet Syv i de Vedelske afsnit ikke har foretaget stort andet end rettelser som *aff* til *af*, *haffver* til *hafver* og *bliffver* til *blifver*, hvor forlægget ikke i forvejen har disse former; endvidere *oc* til *og*, *vaar* (vb) til *var*, *hvorfaare* til *hvorfore* og *god* til *goed*. Derimod er skrivemåder som *icke*, *silke*, *fick* og *ey* næsten overalt bibeholdt. I Syvs afsnit er forholdet ganske anderledes. Her anvendes former som: *haver*, *bliver*, *ikke*, *silke*, *fik* og *ej*, hvilke som bekendt er udgiverens egne skrivemåder. I P og senere udgaver trænger disse former også ind i de Vedelske afsnit af bogen.

Ret beset er der i Syvs udgave af Hundredvisebogen ikke tale om ændringer i større omfang. Der kan være grund til at tro, at han har nøjedes med at gennemrette et eksemplar af 1671-udgaven og kun har leveret nyt trykmanuskript til de nye afsnit i 1695-udgaven.

Bogens historie som forlagsartikel.

Andet oplag (B) af Hundredvisebogen skal ifølge Fasting være kommet så tidligt som 1595 i København (se under B). Tidsmæssigt er der ikke noget i vejen for et københavnsk optryk fra dette år; Vedels trykkeri synes allerede at være nedlagt i løbet af 1593. Fra samme år haves en andenudgave af Vedels »Den XC. Salme Moses Guds Mands Bøn«, der på titelbladet ganske vist angives at være trykt i Ribe, men som på grund af det anvendte materiel må antages at være fremstillet i *Mads Vingaards* trykkeri i København. Forøvrigt er kun det første læg omtrykt; resten af bogen består af det gamle oplag (LN: Boghist. Studier, 144). Selv om en 1595-udgave i sig selv er tvivlsom, kan man ikke lade være med at sætte den i forbindelse med Mads Vingaard. Hundredvisebogen må dog have været en lækkerbissen for denne tidens store vise-trykker.

Tredie oplag (C) er besørget af den lidet kendte bogtrykker *Peder Hven*. Hans navn findes på den overvejende del af den snes Helsingørstryk fra 1602 til 1620, som er bevaret eller kendt af omtale. Efter 1620 kendes

der ifølge PMStolpe: Dagspressen i Danmark (1878–82) ingen bogtrykker i Helsingør før 1767. Biografisk haves ingen anden oplysning om Peder Hven, end at han i Acta Consistorii for 14.8.1602 i forbindelse med en tilladelse til at trykke Syv vise Mestre betegnes som borger udi Helsingør. Oversigten over hans tryk er venligst stillet til rådighed af overbibliotekar R. Paulli. Et blik over Hvens produktion viser Hundredvisebogen i selskab med almanakker, praktisk religiøse skrifter som Peder Palladius's »St. Peders Skib« (1615), folkebøger som Sybille (1605) og Magelone (1610) og andre af tidens efterspurgte artikler. Det er nærliggende at mistænke Peder Hven for at være den, som har lempet Vedels lærde afsnit over bord, for at salget kunne gå des lettere. I 1609-udgaven er der i prosa- og verstekster anvendt større skriftgrader end i 1591, hvilket gør den lettere læselig. Denne ændring medfører, at bogen i omfang vokser med 1½ ark på trods af de udeladte afsnit. Peder Hvens (?) typografiske tilrettelæggelse følges nøje i alle optryk af Hundredvisebogen indtil Syvs udgave, dog ikke i de partier af K, L og M, hvor der er brugt mindre skriftgrader.

Fjerde oplag (D) blev ovenfor på grundlag af de bevarede fragmenter bestemt som udsendt mellem 1609 (C) og 1619 (E). Typografisk slutter det sig nærmest til E. Skriften er den samme som i C og E, men ved majuskelinitialer kan der konstateres en overensstemmelse med E over for C. Endvidere anvender C ligesom A punktum efter strofetal, medens D og E har strofetal uden punktum. Man tør derfor formode, at denne udgave som den følgende er besørget af *Henrik Waldkirch*, som 1599 havde afløst Vingaard som universitetsbogtrykker og i de følgende år overalt, hvor han kunne komme af sted med det, trak andres forlagsartikler til sig.

Femte og sjette oplag, E og F, angives begge på titelbladet at være trykt 1619 af *Henrik Waldkirch*. To tryk samme år vækker imidlertid mistanke. Kolofonen, som er tabt, har muligvis båret et senere årstal, og angivelsen 1622 for det tabte oplag G kan skyldes et eksemplar med 1622 i kolofonen og et tabt 1619-titelblad; selve det, at titelblad afviger flere år fra kolofon, er ikke sjældent i datiden. »1619« kan da betyde, at trykningen af F er påbegyndt inden årets udgang, eller der kan være tale om eftertryk med benyttelse af det gamle årstal. Herfor taler den omstændighed, at F anvender andre vignetter og initialer end E, dvs. afviger, hvor det drejer sig om mere specielt materiel, men ellers følger E slavisk i liniesats og gentager nøjagtig de samme fejl i visernes nummerering. Spørgsmålet

må løses i forbindelse med en systematisk gennemforskning af periodens bogtryk. Indtil videre kan man dog notere sig Lauritz Nielsens artikel om Salomon Sartor (d. 1644) i Dansk biografisk Leksikon, hvor den skarpe konkurrence og privilegiekrig mellem denne og Waldkirch omtales. Sartor gik af med sejren; 1622 fik han et udstrakt privilegium, og 1623 måtte Waldkirch afstå sin stilling som universitetsbogtrykker til ham. Waldkirch fortsatte i forbindelse med sønnen Claus W. sin selvstændige forretning til sin død 1629. Foretagendet førtes derefter videre af hans arvinger.

Syvende oplag (G) skal ifølge Sibbern være kommet 1622, men hans oplysning kan, som man vil forstå, kun vanskeligt tages til efterretning.

Ottende oplag (H) angives på titelbladet at være trykt 1632 hos *salig Henrik Waldkirchs arvinger*, hvilket vel i første række skal betyde hans søn og enken Gesa Pedersdatter (d. tidligst 1639). Når titelbladet til denne udgave findes i to former, skyldes det formodentlig blot, at satsen er gået i fisk under trykningen.

Til niende og tiende oplag er knyttet navnene Jørgen Holst som forlægger til det første, Joachim Moltke som forlægger til det andet, og Peder Hake som har trykt begge (J og K). *Peder Hake* er nævnt som bogtrykker 1641, blev universitetets anden bogtrykker i 1655, samme år som han trykte for Moltke, og døde 1659.

Jørgen Holst var knyttet til universitetet som boghandler fra ca. 1630 til sin død 1663; i 1642 blev han tillige dets bogbinder. Han er muligvis oversætteren til *Æsopi Leffnet oc Fabeler* ... Kbh. 1646. Han var en ivrig udgiver af samtidige historiske beretninger, f. eks. om Christian V's bryllup, om parlamentets henrettelse af Karl I, og har desuden selv optrådt som oversætter og forfatter i denne retning. Der kan derfor være grund til at give ham den beskedne ære af forfatterskabet til de to anonyme prosastykker i tillægget til 1643-udgaven (se overskrifterne under J). Han har rimeligvis været tysker, men om der heri ligger en forklaring på, at det mecklenburgske våbenskjold, som også har tilknytning til dronning Sophia og til J. Moltke, florerer på titelbladets bagside, er ikke godt at vide. At Svend Felding gentages efter flyveblad bag i samme udgave, kan heller ikke forklares, men det er et slående eksempel på den søvngængeragtige rutine, hvormed man optrykker Hundredvisebogen.

Joachim Moltke var indvandret mecklenburger. Fra 1634 var han privilegeret boghandler for universitetet. Medens Jørgen Holsts boghandel var af mere beskedent omfang, udfoldede denne en storstilet udgiver- og

boghandlervirksomhed. Det var således Moltke, som fik Vedels *Tragica* i kommission af en frue, »som agtede at flye ham den anden part siden til at adere, mens blev stickende«, som der står i Arne Magnussens pudsig notits i universitetsbibliotekets eksemplar af den sjældne bog. Moltke døde 6.1.1664.

Samme år slog Kristianias privilegerede boghandler, *Hans Hoff* (d. 1686), til og fik *Hundredvisebogen* trykt hos *Mickel Thomesøn*. Dette tiende oplag L er den mest kommercielt prægede af alle bogens udgaver. Det vrimler med gyselige trykfejl, og for at spare trykning af et halvark er dedikation og våbenskjold udeladt, således at indledning til første part kan begynde straks på titelbladets bagside – endda tillige med begyndelsen af I.I sat med petit.

Elvte oplag, M, det sidste inden Syv, er forlagt af salmebogsudgiveren *Christian Cassuben* (d. 1693). Han var indvandret fra Mecklenburg og optrådte fra midten af århundredet som forlægger i større stil. 1660 og 1669 fik han tilladelse til at »negotiere« i Norge. Cassuben blev hurtigt en holden mand, han ejede eget hus i Kbh. og kunne 1660 forstrække regeringen med en pengesum mod pant i jordegods.

På oplag M's titelblad angives hverken trykkested, årstal eller bogtrykker. Imidlertid er der en påfaldende overensstemmelse mellem det materiel, som er benyttet ved fremstillingen af denne udgave, og det som *Peder Hake* har anvendt i sine to optryk af *Hundredvisebogen* (J og K). M gentager således både det træskårne våbenskjold på bagsiden af titelbladet og vignetten efter første part (fig. 12). Derimod er Mikkels Thomesøns vignetbillede med ræven (fig. 14) efterskåret. Indtil nærmere undersøgelser foreligger, er det derfor rimeligst at antage, at M er fremstillet hos Peder Hakes enke, Cathrine, som videreførte sin mands trykkeri, ifølge Stolpe (I 185) til 1693. Årstallet for udgaven er, som det ses af beskrivelsen, gemt inde i bogen i overskriften til det historiske appendiks, hvor J, K og L's 1643 er ændret til 1671. Det må dog understreges, at udgaven kan være senere end dette årstal, da ændringen kan være foretaget i et forudgående – nu tabt – oplag. Med Cassubens arvinger menes vel i første række hans døtre; den 18. december 1689 blev der nemlig beskikket kommissærer til at registrere hans bo og skifte med hans døtre, da han var sindet at opgive sin handel, som han i sin høje alderdom ej uden skade kunne fortsætte (CNYrop Bidrag til den danske Boghandels Historie I, 1870, 256). Den ene af Cassubens døtre, Dorothea (d. 1718), var gift med tre bogtrykkere på rad, sidst i 1682 med Johan Philip Bo-

ckenhoffer (f. ca. 1651 i Strassburg, d. 1697). Denne erhvervede efter sit ægteskab stillingen som kongelig og universitetsbogtrykker, som indehavdes af Dorothea efter arv af hendes to første mænd. Fra hustruen overtog han desuden flere indbringende privilegier. Dorothea var forøvrigt en praktisk dame; i pauserne mellem sine ægteskaber og efter Bockenhoffers død ledede hun selv med stor dygtighed trykkeriet.

På baggrund af den regelmæssighed, hvormed Hundredvisebogen er blevet oplagt ned gennem 1600-tallet, virker de 24 års pause indtil 1695 påfaldende lang. Syv vides imidlertid at have haft sit forøgede oplag (N) under forberedelse allerede i 1682, hvor kæmpevisebogen nævnes i en liste over bøger, som han har »under hænder at udgive«, omfattende ikke mindre end 25 værker. I ansøgningen fra det følgende år om titel af philologus regius er det det ene af de ni værker, hvormed han lokker kongen, »En stor Del, ikke vidt fra 100 gamle danske Kæmpeviser, som de kaldes, med Antegnelser hos, foruden de tilforn trykte« (cit. efter Fr. Winkel Horn: Peder Syv (1878) 125). Kæmpevisseudgaven blev udskudt i tolv år, og Syv ses at have haft kendetegnet travlt, da det endelig skulle være. I et brev til Otto Sperling junior dateret 8.4.1695 skriver han: »Nu trykkes de af mig samlede folkeviser, hvoraf jeg sender de to første *philyras* [ø: ark?] og underkaster dem din endelige dom. De kan returneres, når lejlighed gives; jeg har nemlig ikke andre eksemplarer. Trykkeren presser mig i den grad, at han dårlig kan tilstå mig tid til at samle disse ting [viserne?] og tilføje nogle smånoter [antegnelser?]. Jeg ville gerne have sendt dig de andre manuskripter, før de overgaves til trykkeren.« 5.5. i brev til samme hedder det: »Jeg kan ikke udsende andre viser, end trykkeren vil; han betaler nemlig omkostningerne.« Den sidste bemærkning giver stof til eftertanke. Er udarbejdelsen af Syv's visebog sket i samråd med Bockenhoffer – og muligvis gamle Cassuben – fra første færd? Hvis Cassuben, hvad der er højst tænkeligt, har haft privilegium på Hundredvisebogen, må det have været i forståelse med denne eller Bockenhoffer, at Syv omtalte den i sin ansøgning til kongen. De to mænd, der var hans forlæggere allerede i 1680'erne, har kun kunnet se med interesse på en forøgelse af Vedels samling, da dette ville betyde en styrkelse i konkurrencen med flyvebladene. En begyndelse var allerede gjort med indlemmelsen af flyveblade bag i de senere udgaver. En foreløbig undersøgelse af arkivar Laurits Bødker har vist, at mindst 15 af Syvs viser er mere eller mindre slaviske aftryk efter flyveblade. — Syvs udgave, det tolvte oplag (N) af Hundredvisebogen, er i JJBircherods im-

Fig. 18.

Usigneret kobberstukket
titelblad til Peder Syvs
kæmpevisebog 1695.
Orig. højde 140 mm.

primatur dateret d. 20.6.1695. — Brevcitaterne er oversat af stud. mag. Bengt Holbek. Klicheerne til ovenstående facsimiler er venligst udlånt af Forening for Boghaandværk.

De følgende optryk, O og P, trettende og fjortende oplag af Hundred-visebogen, er næppe, som det angives på titelbladet, udsendt 1695, og muligvis heller ikke trykt hos Bockenhoffer. Alene det, at trykfejlslisten til N optrykkes uforandret i O og P, er så besynderligt, at det kun kan forstås, hvis man antager O og P for eftertryk. Derfor taler også den omstændighed, at originaludgaven har kobberstukket titelblad (fig. 18)

Fig. 19.

Træskåren gentagelse,
signeret HT, af Peder
Syv-titelbladet. 1695?
Orig. højde 139 mm.

foran hovedtitelbladet, medens O og P har en træskåren kopi signeret »HT« (fig. 19). I supplementet til Weilbachs kunstnerleksikon oplyser RPaulli, at signaturen muligvis dækker Herman Thiel(e), og om denne skriver HDScheplern i samme værk, at hans ældste kendte arbejde er fra 1709, og at han dør 1747. I udgaverne Q, R og S er benyttet en ny kopi skåret efter HT's, men uden signatur; se Erik Dal: Danske folke-
viseillustrationer, Bogvennen 1957. (Som eksempel på den forringelse, som følger med kopieringen, kan nævnes den pudsighed, at det i originalen tydeligt nok er skindet af en hunløve, som ligger over titelskjoldet, i

HT's kopi et vanskeligt bestemmeligt dyr og i den usignerede kopi nærmest en ugle). Det lader sig ikke sige med sikkerhed, i hvilken orden O og P er trykt. Ortografien tyder i retning af, at P er trykt sidst. Typografisk følger O slavisk N i sats og ornamentering, den har endda de samme vignetter under register og under »bogtrykkeren til læseren«; det sidste siger dog ikke så meget, da det drejer sig om gængse typer, hvortil ethvert større skriftstøberi antagelig har kunnet levere klicheer. P er derimod overalt udstyret med nye ornamenter og vignetter, følger på sine steder slet ikke N i sats og har endelig titelbladet i sort tryk. Denne forskel i tilrettelæggelse siger dog intet om deres indbyrdes tidsforhold. Sandsynligvis er de begge udkommet efter århundredskiftet. I et brev, marts 1699, til Aalborgbispen Jens Bircherod sender den lærde selvejerbonde, Peder Dyrskøt, nogle rettelser til Syvs anmærkninger, som han beder må blive befordret videre, således at Syv kan bruge dem, når viserne igen skal oplægges, »som jeg vel ved snart sker, thi der er Mange, som tragter efter dem.« (Sml. til jy. Hist. og Top. III 239). Syv ses ikke at have gjort brug af disse rettelser, så lidt som der ellers er noget spor af hans hånd i de to oplag.

Til Kæmpevisebogen som forlagsartikel finder vi også knyttet den litterære bogtrykker Joachim Wielandts navn (f. 1690, d. 18.12.1730).

»Under 28de October 1719 [året efter Dorothea Cassubens død] anholdt han om Privilegium paa adskillige Skrifter. I Consistoriums Erklæring derover siges bl. a.: »P. Syvs Kiempeviser eller Tillæg dertil, saavelsom Hr. Ivents Historie paa danske Riim kunde vel ikke siges at være meget opbyggelige Bøger, have dog sin Nytte saavidt philologicam danicam angaaer. Overalt er der intet ondt udi, men diverterer dem som have Lyst til Æventyr; sees saa ikke, hvorfor de jo maatte trykkes og Kiempevisebogen formeres paa nye«; (KHSeidelins Læsendes Aarbog, 1800, 63). Ingen af disse Bøger udkom dog fra Ansøgerens Presse.« (ECWerlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil, Kbh. 1858, 145.)

Det femtende, sekstende og syttende oplag er – åbenbart efter udløbet af Wielandts ubenyttede privilegium – forlagt og trykt af tre generationer i en bogtrykkerfamilie: 1739 af *Johan Jørgen Høpfner* (f. 1689, d. 1759), 1764 af sønnen *Nicolai Christian H.* (f. 1720, d. 1782) og 1787 af dennes søn *Peter Marquard H.* (f. 1751, d. 1800). JHøpfner overtog 1731 efter Wielandts død dennes bestalling som direktør for det kgl. bogtrykkeri og kort tid efter desuden stillingen som første universitetsbogtrykker. Begge stillinger gik i arv til hans søn og til hans sønnesøn.

Udgivelsen i det 19. og 20. århundrede.

Vedel og Syvs Kæmpevisebog er det selvfølgelig grundlag for alle senere videnskabelige udgaver og er i stor udstrækning repræsenteret i de populære folkeviserudgaver. Men hertil kommer en række udgaver, som må betegnes som en mere eller mindre direkte fortsættelse af udgivelsen 1591–1787. Disse skal kort omtales, idet vi uden særlig forbindelse vil anføre oplagsnummer ved hver enkelt.

Det attende oplag er Frederik Schaldemoses »Danske | (K)jæmpeviser, | (Æ)ldre og Nyere. | ... Trykt og forlagt hos Brødrene Berling. | 1846.« Samlingen er endda traditionen tro udstyret med en dedikation til »Høivelbaarne Herre, Herr' Grev Gregers Christian Raben, Hofjægermester, Doctor Philosophiæ &c.«. Bogen består af tre dele. I første afdeling meddeles Vedels samling efter originaludgaven »trykt paa Himmelbiærget [sic] ved Ribe«, i anden del aftrykkes Syvs samling. Tredie afdeling består af »Nyere Kjæmpeviser«, ialt 49 numre, hvor de fleste af guldalderens og sølvalderens digtere er repræsenteret med folkevisepasticher. Tre af numrene er forfattet af Schaldemose selv.

Det nittende oplag er udsendt i Tórshavn 1903 af Aktielselskabet »Fram«s Forlag fra »Fram«s Bogtrykkeri under titlen »Danske Kæmpe- og Folkeviser i Udvalg«. Samlingen har betydelig folkløstisk interesse, idet dens 68 viser, som synes trykt efter udgaven 1739, falder så nogenlunde sammen med, hvad man fra nyere indsamling kender af Vedel- og Syvtradition på Færøerne. Dette funktionelt prægede oplag har forøvrigt en forgænger i et viscark med fem Vedelnumre, som er udgivet af CFWMüller i Tórshavn 1878 under titlen »Udvalgte danske Kæmpeviser efter Peter Syvs Visebog.«

Det tyvende oplag, Kbh. 1926–27, er besørget af Paul V. Rubow og er efter sigende »et uforandret Optryk af den ganske særdeles sjældne Original«, hvilket nærmere vil sige UB-eksemplaret af udgaven 1591. Enkelte fejl og unøjagtigheder har dog indsneget sig under den vanskelige korrektur; småting som *saadane oc for saadane seldsom oc* (II.I, indl.), *Ind kom da for Ind da kom* (II.II, 19.1) og *han for hun* (I.XXIII, 6.4).

Det enogtyvende oplag, andenudgaven af »Danske Kæmpe- og Folkeviser«, er besørget af PFHNJacobsens boghandel i Tórshavn 1951 og afviger blot fra førsteudgaven ved, at den ministerielle retsskrivning af 1948 er anvendt.

Slutning.

Vedels og Syvs visebog hører til de få verdslige bøger, som tidligt har vundet udbredelse blandt menigmand. Oplag efter oplag er blevet slidt op af et trofast publikum, og de eksemplarer, som er levnet for eftertiden, repræsenterer alle stadier i denne tilintetgørelsesproces. Et stort antal af viserne har cirkuleret i afskrifter og i flyveblade. Ad disse veje har Vedel og Syv fundet tilbage til den mundtlige tradition. Indsamlingen i nyeste tid viser, at der er tale om et betydeligt tilskud til almuens folkeviserepertoire, selv om det i mange tilfælde er vanskeligt at udtale sig om en optegnelser proveniens. Som demonstrationen ovenfor (p. 71) viser, kan udgavernes trykvarianter benyttes til datering post quem af flyveblade. Lignende dateringer er mulige for afskrifters vedkommende, hvorimod variationen i de fleste tilfælde er for ubetydelig til bestemmelse af afledninger i den mere fleksible, mundtlige tradition. Undersøgelser af denne art vil kunne give interessante bidrag til diskussionen om Vedel- og Syvtraditionens ælde på Færøerne og Island.

En samlet vurdering af almuetraditionens forhold til Vedel og Syv – med de mange interessante spørgsmål om arv og gæld, vandringer og omsyngninger – må vente til register- og udgivelsesarbejdet er længere fremme. Med nærværende arbejde håber forfatteren at have banet et stykke vej videre frem mod denne store opgaves løsning.

Afhandlingen udkommer samtidig som Meddelanden från Svenskt Visarkiv nr. 10. For interesse og støtte fra denne side rettes en ærbødig tak. Forfatteren står i særlig taknemmelighedsgæld til bibliotekar Erik Dal, som har fulgt udarbejdelsen fra første færd og bidraget med en mængde oplysninger og vink. Når undersøgelsesmaterialet har kunnet blive så omfattende, skyldes det i høj grad velvilje fra de forespurgte biblioteker og privatsamlere, som uden undtagelse har løbet risikoen og udleveret alt, hvad de var i besiddelse af, til gennemsyn.

Johannes Ewald - Frederik Moltke

Christian Molbech

Af KJELD GALSTER

Mellem de hjem, Frederik Moltke kom i, var også Adam Wilhelm Hauchs og Frederik Hauchs. I det sidste lærte han sønnen, den unge Carsten Hauch, at kende.

Hauch var betaget af hans ydre optræden: i hvilket selskab han end befandt sig, blev han dettes sjæl og midtpunkt, thi han besad stor vittighed og kløgt, dertil et stort konversationstalent. Man kom uvilkårligt til at tænke på en fransk adelsmand af den ædle slags fra fordums tid: hans kløgt, hans opblussende begejstring, hans åndelige fyrlighed og bevægelighed, hans lette konversation, der bestandig glimrede med elektriske gnister, fik én til det. Han var også meget ømfindelig med hensyn til den ydre ære; denne hans noget overdrevne æresfølelse havde i hans ungdom haft en duel til følge, hvorved han mistede brugen af to fingre. —

Men var han adelsmanden i sin fremtræden, var han det ikke mindre af sind.

Mellem hans fejl var en stor letsindighed i pengesager. Uagtet sin store gage var han i bestandig pengeforlegenhed, i årene 1805–07 fik han af Kongen understøttelser på ikke mindre end 20.000 rd. Men lige galt blev det. Dog, han tog sig det ikke nær, og når han blot kunde skaffe de summer, som dagen krævede, tænkte han så lidt som muligt på fremtiden.

Dog, hans gode egenskaber overskyggede langt denne letsindighed.

Han siger om sig selv: »Oprigtighed og Patriotisme, lidt Enthusiasme har Hovedtrækkene i min Character«. Dette er rigtigt, omend for beskeden sagt: *lidt* entusiasme burde erstattes af *megen*.

Vi synes, at vi ser langt dybere ind i ham ved Johannes Ewalds ord i Til min Moltke.

— — Mig de cimbriske Halvguders Sanger,
Mig, o sødeste, svulmende Stolthed!
Mig, som kiendes og elskes af Moltke
Mig kan de venlige Dyder allene
Skabe til Skiald.

- – Derfor, smilende Dyders og frugtbar
 Viisdoms flammende Ven, o du Jordens
 Elsker! Derfor, min ædelste Moltke
 Fylder du Mægtig mit Bryst, og min Harpes
 Sittrende Stræng.

Moltke var Jordens elsker som smilende dyders flammende ven: han hørte til den nye tids ivrige forkæmpere, var besjælet af iver for oplysning og fyldt af varme ønsker om at hæve de lavere klasser op til større velstand og lykke. Navnlig skolens reform og fattigvæsenets ordning havde i ham en ivrig talsmand.

Men endnu mere var han jordens elsker som frugtbar visdoms flammende ven: han var tidlig blevet bekendt med de græske og romerske digtere, som var ham kære, og hvis selskab han nødig vilde undvære; de oplivede og styrkede ham i gode som onde tider, og hos dem fandt han ikke blot nydelse og underholdning, men også lægedom for sjælen. Hvor optaget han end var af statstjenesten, fandt han dog tid til at tilegne sig mange kundskaber, særlig i historie og statsvidenskab. »D. Exc. er den af Nutids Store«, skrev G. L. Baden i 1809, »som jeg veed fortrinlig interesserer Sig for alt hvad angaaer Fædrelandets Historie«.

Men han fortabte sig ikke i fortiden. Han fulgte med interesse med i samtidens litteratur. Og ikke blot det: han var digternes ven og hjælper.

Vi ser ham som ung mand, godt 20 år, sidde ved Ewalds sygeseng. Han trøster og opmuntrer. Og han føler med ham og giver ham ret, han er jo ung og begejstret, *selv* letsindig, og han har ikke som Ewalds moder og Schønheyder det tunge ansvar. Derfor fortæller digteren ham også frit og åbent:¹

... Jeg har i disse sidste otte Dage været i mit sædvanlige Fjerding-Aars *Hurry Durry*. Jeg maae, endskjøndt jeg har meget at skrive, dog i en Hast først oplyse Dem dette.

Min Imagination nemlig, min heede, luunefulde Indbildnings-Kraft kan holde ud omtrent i to Maaneder og tre Uger at gaae i jævnt Trotte [: Trav] eller høyt en kort Gallop under Religionens, Fornuftens, Dydens og Sædernes Tøyle – men kommer den fjerde Uge i den tredie Maaned, da tager den i Almindelighed for sig selv, bruuser og sprudler, sætter over Gjerder og Gryfter, og da – – maae Fanden kunde holde den ... Farvel, Rytter! – Undertiden kaster den ham i Skarnet. Og det er næsten vederfaret mig denne Gang. I det mindste hænger jeg kun i den ene Stig-Bøyle. –

Moltke førte Ewald fra sygeværelset i Søbækshuset ind i Krogerups lyse stuer, ind i det hyggelige familieliv, han levede der med moderen, søsteren og broderen Adam Ludvig. Og han er med til at skaffe digteren de sidste års lune ly hos Ane Christine Skou i Skindergade.

I efteråret 1776 havde Ewald gennem Moltke fået tilsendt 100 rdl. fra Guldberg. Nu i 1777 bevilgedes der ham – sikkert også ved Moltke – 100 rdl. af Kongen, og han kunde gøre regning på en lignende understøttelse fremdeles, om han skulde behøve den.

Men der måtte smedes, mens jernet var varmt, og i Københavns Adresse Contours Efterretning 2. september 1777 lod Moltke, der jo var kammerjunker ved enkedronning Juliane Maries hof, sikkert efter aftale med digteren, anonymt indrykke følgende digt:

*Til den danske Skjald
i Anledning af den 4de September 1777*

Religion dig først i Helligdommen førte
Og skabte dig til Skjald.
De stærke Toner, som vi af din Harpe hørte,
Var Verdens første Fald.²

Vi saa Halvgudens Strid og Død opfyldte Norden
Og Odin i din Sang!³
vi følte Cimbrers Mod – din Sang, o Skjald, var Torden
Og Død din Harpes Klang.

Nu sang du Landets Ven. Du følte Landets Glæde
Og fulgte Glædens Røst –
Din Lov var Frederik.⁴ – Glad saae vi dig fremtræde;
Din Sang var Danners Lyst.

Se Landets Genius, som dig i Dag tilvinker.
Tag Harpen, Skjald, igjen!
See Julianes Dag, hvis Straaler os tilblinker;
Og du skal synge den.

Fortolk med Skjalde-Kraft vor Fryd – og Nordens Ære,
Og da læg Harpen ned,
Og da – – da skal dit Navn blandt Skjaldre helligt være!
Din Løn vor Kjerlighed.

Og Ewald svarer vennen: *I Anledning af Hendes Kongelige Majestæts Dronning Juliane Maries høje Fødselsfest den 4. September 1777.*

Han henvender sig først til den anonyme, som han havde modtaget opfordringen fra:

Unge Barde, du hvis Tanke brænder	Siig, var det dig, hvis varme Aande rørte
Ved Glimtet af Skioldungers Dyd,	Den gyldne Streng og krævt Sang?
Skiul ei din Siæl og Ild! Mit Hierte kiender	Var det en Gienlyd af din Siæl, jeg hørte
Din Læbes elskte Lyd!	I Harpens høie Klang? – –

Derpå besynger digteren *Juliane*, »fredsæle Dronning«.

Sådan kunde de arbejde sammen; så ivrig kunde Moltke være for at hjælpe sin ven, den syge og fattige digter.

Ikke underligt, at Ewald (1. sept. 1778) kunde skrive til ham:⁶ »Jeg har hørt, at min Herr Broder nu gjør Opvartning på Fredensborg som Jagd-Junker. Er det saa – da kysser jeg hans Sporer. Det er min Rang og min Stolthed at være Deres Ven – og det er meer – det er min Lyksalighed. Derfor, beste, kjæreste Velynder, elsk Deres troeste

Ewald.«

Moltke gennemløb en strålende embedskarriere: Amtmand i Norge, deputeret i finanskollegiet, præsident i danske kancelli, geheimestatsminister.

1824, da han var blevet 70, tog han sin afsked fra statsstjenesten (sidst stiftamtmand i Aalborg) og levede stille i København. 1829 havde han den sorg, at hans trofaste hustru gennem mange år, Sophie, født Hauch, døde. Den ene efter den anden af hans venner mistede han, og den ensomme gamle Moltke bestemte sig til at flytte bort, til Vallø, hvor han havde slægtninge. Han skrev afskedsbreve til sine venner og bekendte, til biskop I. P. Mynster således (14. juni 1830): »Jeg agter at begive mig, sidst i Ugen, paa Landet for at samle Kræfter og Helbred, som jeg desværre endnu savner i den Grad, at jeg ikke uden med Frygt for uventet at overraskes af utaalelige Smerter, tør vove mig i Selskab og møde i offentlige Samlinger. Jeg maa derfor ogsaa nægte mig den Fornøjelse personlig at tage Afsked med mine Venner og Bekiendtere«.

Men lige forinden havde han fra *Christian Molbech*, sekretær ved Det Kgl. Bibliotek, modtaget et brev, hvori Molbech meddelte ham, at han agtede at skrive Johannes Ewalds levned og nu bad ham om oplysninger. Moltke svarede ham omgående (Ny kgl. S. 4° 2336):

Kjøbenhavn, 4. April 1830.

Deres Velbaarenheds ærede Skrivelse f. M. har jeg med største Fornøjelse modtaget, og er jeg for samme saa meget mere forbunden, da jeg deraf erfarer, at min forevige Ven – Danmarks store Digter Johannes Ewald – vil finde i Dem – hvis udmærkede litteraire Fortjenester ere os saa bekiendte – den værdigste Biograph, som hans Venner, og Videnskabers Dyrkere kunne ønske sig.

Hvor kiært vil det være mig at se den udødelige Digers Skildring af Mester

Haand, hvis Venskab var min største Glæde, og hvis Minde altid skal være mig dyrebar. Kuns beklager jeg at jeg ikke er i Stand at levere enten Breve eller noget Bidrag der kunde tjene til at oplyse hans Liv og Individualitet. Brevvexling har ikke – i den Tid jeg levede med Ewald – fundet Sted; hans ynkelige Svaghed gjorde ham det vanskeligt at sysselsætte sig med brevskrivning; jeg saa ham jevnlig – men leed meget ved at være Vidne til hans Lidelser; som dog ikke hindrede ham fra kiærlig Samtale, og Udvikling af de Mesterstykker, der begrundede hans Udødelighed. Disse Momenter ere mig uforglemmelige og efterlade varige Indtryk, der intet kan udslette eller svække. Jeg har kuns at tilbyde Dem, kiære Herr. Justitsraad, vedfølgende Ode, hvormed han i Aaret 1778 glædede mig paa min Broders Fødselsdag, og i en liden Venne Kreds.^o Deres Velbaarenhed vil, derom er jeg vis, være overbevist om den Glæde det vilde være mig, naar jeg kunde paa nogen Maade have opfyldt Deres Forlangende.

Jeg forbeholder mig, forinden jeg forlader Hovedstaden for at begive mig paa Landet, i Samtale med Deres Velbaarenhed at omhandle en for mig saa kiær Gienstand.

Moltke.

Derefter er fulgt en samtale mellem de to, vel hos Moltke.

I begyndelsen af 1831 modtog Moltke så i Vallø fra Molbech *Johannes Evalds Levnet*. Den var ham til stor glæde; *den var tilegnet ham*. Der stod:

... De elskede Ewald i Ungdommens Aar. Alderens Sneer har hverken kølnet denne Følelse, eller dæmpet den Ild, som altid brændte i *Deres* Aand for det Sande, det Gode og Skønne. Et halvt Aarhundredes dybe Kløft ligger imellem Evald og *Dem*; og dog er han *Deres* Hierte nær; dog har det ikke ophørt at elske ham, eller ophørt at pleie hans Erindring. Hvad Danmark eiede, og hvad det for tidligt tabte i denne Digter, have Faa kunnet skønne bedre, eller føle saa dybt som *De*.

Hvis *Deres Excellence* da maatte finde, at min Bestræbelse i dette Skrift ikke var Formaalet uværdig – hvad bedre Vidnesbyrd kunde jeg vel modtage om, at min Kiærlighed til Digteren ikke ganske har skuffet mig under et Foretagende, hvor saa meget har manglet mig for at kunne, selv med den redeligste Villie, opfylde Gienstandens Fordringer.

Men, i hvad her end maatte fattes, haaber jeg, *De* ikke vil savne den Kiærlighed til Fædreland, Sandhed og Konst, som jeg regner for min bedste Adkomst til at kunne hellige *Deres Excellence* dette Arbejde.

C. Molbech.

Da Moltke havde læst Ewalds *Levnet*, måtte han straks skrive til bogens forfatter (Ny kgl. S. 4° 2336):

Wallø. 1. Marts 1831.

De har, høistærede Herr. Professor, behaget godhedsfuld at tilegne og tilsende mig vor forevige Ewalds *Levnet*, og derved givet mig et Bevis paa hædrende Agtelse og venskabelig Opmærksomhed, for hvilket De tillade at jeg herved

bevidner Dem min varme Taknemlighed. De har i meer end (e)en Henseende den største Fordring paa samme.

I Deres mesterlige Skildring har De, kiære Herr. Professor, ikke allene fremstillet den store Digter, saaledes som vi beundrede ham, men De har, ved at vise den ulykkelige i Kamp med Livets bittre Kummer og Lidelser, vi(d)st at udbrede over ham en høi Interesse og sætte ham i et Lys, der gjør os ham lige saa elskværdig som stor. – Derfor skylder ogsaa jeg, der kiendte og elskede ham, den ædle – derfor skylder jeg Dem, kiære Herr. Professor, mit rørte Hiertes inderlige Tak – thi De reiste ham et saa skjønt Monument. Jeg er ikke saa egoistisk, at jeg skulde ved taknemmeligen at paaskønne Deres, mig bedre stemte fordeelagtige Ytringer, ansee mig dem værdige; jeg tilskriver dem venskabelig Overbærelse og det Venskab Ewald skiænkede Ynglingen i hans Ungdoms Aar, og som endnu er Oldingens Hæder.

Ligesom Deres herlige Værk er et rigt Beviis paa Deres udmærkede Talent, saa skal ogsaa Deres mig ved denne Leilighed udviiste Godhed ogsaa opbevares i den taknemlige Erindring, og giengieldes ved udmærket Høiagtelse og den venskabeligste Hengivenhed.

Moltke.

Det var triste år, Moltkes sidste – dødsfald efter dødsfald. Men skønt i høj grad lidende fulgte han med interesse med i det offentlige liv. Sin kærlighed til kunst og videnskab havde han stadig. Endnu i 1835 havde alderen ikke mindsket hans åndskræfter meget. Han havde nylig læst Cicero, der altid havde optaget ham så stærkt, og ytrede sin levende beundring for Cato den ældre, men, tilføjede han, læsningen af denne bog (de senectute) havde ikke skænket ham synderlig trøst i hans høje alder; thi han turde ikke ligne sig ved de store mænd, som blev fremstillet deri som eksempler på en til den sidste stund virksom alderdom. »Min uvirksomhed piner mig«, sagde han. »Den vise bør dø beskæftiget«.

1836 døde han, træt og mæt af dage.

Men billedet af den trætte, gamle mand skal ikke fordunkle billedet af den kærligt-hjælpsomme unge mand, vi kender.

Smilende Dyders og frugtbar

Visdoms flammende Ven, o du Jordens Elsker.

1. Johannes Ewalds Levned og Meninger. Selvbiogr. Brudstykker og Breve ved Louis Bobé. (1911) s. 216. – 2. Adam og Eva eller den ulykkelige Prøve. – 3. Balders Død. – 4. Cereris og Thetidis Strid. En Prologue i Anledning af H. K. H.s Arveprinsens Formæling 1774. Ode til Arveprinsen, 11. okt. 1776. – 5. J. E.s Levned og Meninger m. m. ved Louis Bobé (1911) s. 209. – 6. Oden »Til Højvelbaarne Hr. Kammerjunker (Adam Ludvig) v. Moltke i Anledning af den Ham og Venskabet hellige 6. December 1778« fremkom første gang i Molbechs biografi (s. 229).

Med Rasmus Rask på Ceylon

nov. 1821 – aug. 1822

Af OVE K. NORDSTRAND

Ved hjemkomsten fra den store indiske rejse medbragte Rasmus Rask to betydningsfulde håndskriftsamlinger erhvervet henholdsvis i Bombay og på Ceylon. Af de to samlinger skulle især Bombay-erhvervelsen, omfattende en række af de ældste kendte Avesta-tekster,¹ i de følgende år gøre hans navn kendt i vide kredse verden over. Og med rette. Rask havde med denne erhvervelse øvet en videnskabelig bedrift. Ceylon-samlingen derimod, omfattende palmebladshåndskrifter på Pali, Singalesisk og Eļu (old-Singalesisk), tiltrak sig mindre opmærksomhed, til trods for at dens tilvejebringelse var fuldtud så betydningsfuld. Selv så Rask denne samplings betydning som han sammenfattede i følgende ord: *Disse Håndskrifter Værdi beror fornemmelig, foruden Indholdets Vigtighed, på to Omstændigheder: nemlig at de alle ere gamle, for det meste skrevne for Tempelbiblioteker med utrolig Flid, som et Verk af Fortjeneste, og følgelig i Landet selv næppe for nogen Pris at erholde; og at denne Samling, såvidt vides, er den eneste i sit Slags i Evropa, ja man kan sige udenfor de buddhistiske Lande, ti endog i Kalkutta findes intet i de nævnte Tungemål, som kan lignes dermed.*²

Efter hjemkomsten overdrog Rask i maj 1824 halvtreds af sine ceylonesiske håndskrifter til Det kgl. Bibliotek og efter hans død i 1832 indlemmedes resten sammen med hans papirer i biblioteket. Som Avesta-håndskrifterne havde fundet deres plads på Universitetsbiblioteket var nu Rasks Singalesiske- og Pali-håndskrifter samlet på Det kgl. Bibliotek. På grundlag af Rasks egne optegnelser udarbejdede N. L. Westergaard nogle år senere en katalog over håndskrifterne. Den offentliggjordes 1846 i første del af *Codices Orientales Bibliothecae Regiae Hauniensis*,³ en publikation der ved sin afslutning 1857 omfattede korte latinske beskrivelser af alle Det kgl. Biblioteks orientalske håndskrifter.

Siden foråret 1956 har en af vor tids førende kendere af den ceylonesiske litteratur, dr. C. E. Godakumbura,⁴ gennemført en tiltrængt nykatalogisering af Rasks ceylonesiske håndskrifter. Denne fornyede gennemgang af håndskrifterne har bl. a. bragt bekræftelsen på Rasks egen ovenfor citerede vurdering. Rask-samlingen finder intetsteds sin

lige udenfor Ceylon,⁵ hvortil kommer at den indeholder flere unica, tekster som i den mellemliggende tid er gået til grunde i deres egentlige hjemland. Sideløbende med dr. Godakumburas arbejde har forfatteren til disse linier foretaget en gennemgang af Rasks optegnelser for om muligt at fremskaffe supplerende oplysninger om håndskrifterhvervelserne på Ceylon.⁶ Dette mål synes til en vis grad nået, men herudover er det lykkedes at fremdrage forskelligt andet materiale som bidrager til at kaste lys over Rasks Ceylon-ophold.

Et broget og interessant persongalleri af indfødte og europæere grupperer sig om Rask. Her skal blot omtales tre som Rask synes at have haft særlig stærk tilknytning til under Ceylon-opholdet: Rev. Benjamin Clough, oversætteren George Nadoris de Silva og Don Abraham de Thomas. Rask gjorde bekendtskab med Clough i det Wesleyanske missionshus i Kollupitiya, den ny bydel uden for det gamle Colombo, hvortil han havde begivet sig straks efter at være gået i land. Clough var metodistisk missionær og havde opholdt sig en årrække på Ceylon. Han var stærkt sproginteresseret og havde selv tilegnet sig et forholdsvis solidt kendskab til såvel Pali som Singalesisk. Herigennem havde han været i stand til at oversætte en række af de opbyggelsesbøger der var brug for i missionsarbejdet til Singalesisk. Han gennemførte ligeledes udgivelsen af en Engelsk-Singalesisk og Singalesisk-Engelsk ordbog,⁷ hvortil kom forskellige mindre sproglige arbejder. Clough var i alt dette en begavet amatør, men savnede dybere indsigt i den sprogvidenskabelige metode. Som vi senere skal se tog Rask aktiv del i et par af Cloughs forehavender, dog uden at hans medvirken er omtalt de pågældende steder. Ceylonesiske forskere har imidlertid ved sammenligning med Cloughs øvrige produktion ment netop i disse arbejder at kunne spore den aktive medvirken af en virkelig sprogvidenskabelig begavelse, uden dog at kunne afsløre hans identitet.⁸ For Rask blev bekendtskabet med Clough af stor betydning, og var overhovedet medvirkende til at Ceylon-opholdet fik et så resultatrigt forløb.

Det samme må siges om Rasks bekendtskab med George Nadoris de Silva, der under hele opholdet fungerede som hans lærer i Pali, samt formidlede en række af hans vigtigste håndskrifterhvervelser. Få dage efter ankomsten til Colombo noterer Rask i dagbogen: [3. dec.] *begynder at studere Pali ved Hjælp af Hr. George Nadoris Modelliar tilførn Buddhistisk Præst under Navnet Rāja-guru . . .* Bekendtskabet med

de Silva må formodes at være kommet i stand ved Cloughs mellemkomst.

Georges Nadoris de Silva har hidtil været kendt som en af de mest navnkundige blandt de officielle indfødte mudelliars (oversættere) i Colombo i den tidlige periode af rent britisk styre på Ceylon, medens hans fortid har fortabt sig i mørke. Rasks oplysning om at han er tidligere buddhistisk præst har derfor en vis interesse. Denne oplysning udbygges yderligere i en tilførsel til dagbogen, efter besøget i Dadāllavihāra fire måneder senere. Det hedder her: [17. april 1822] *Vi besøgte George Nadoris de Silva's Tempel i Dadalla. Biblioteket var opstillet i Skabe med Hyller og sagdes at indeholde omtrent 500 Bøger, hvoriblant mange Pali-bøger i den burmanske Skrift, bragte fra Ava af George.*

Men yderligere eet aktstykke med relation til George Nadoris de Silva skulle blive draget frem af glemselen.

Blandt Universitetsbibliotekets håndskrifter findes en kapsel katalogiseret som »Indisk Frimurerdiplom for Rasmus Rask (Fotografi)«,⁹ og indeholdende tre fotografier af en tekst skrevet i Singalesisk skrift. Fotografiernes ringe skarphed og skriftens beskedne størrelse medfører at teksten kun er delvis læselig. Efter at have studeret overskrift og indledning kunne dr. Godakumbura dog fastslå at katalogiseringen var fejlagtig. Der er ikke tale om et diplom til Rask, men derimod om et brev stilet til Ceylons sidste konge, Śri Vikrāma Rājasinha,¹⁰ i Kandy, som afsattes af Briterne i 1815. Universitetsbibliotekets arkiv oplyste intet om hvor originalen opbevaredes, men efter nogen søgen lykkedes det at spore og erhverve brevet til Det kgl. Bibliotek.¹¹

Brevskriveren er præsten Dhammakhandha rājagura fra templet i Dadālla (Dadālla-vihāra) der betegner sig selv som kong Vikrāma Rājasinhas »tro og loyale undersåt i det af fjenden (v: Briterne) besatte kystland.« Efter et langt indledende hyldestdigt til kongen, affattet på Pali og forsynet med Singalesisk kommentar, beretter Dhammakhandha om hvordan han sammen med nogle af templets munke har foretaget en rejse til kongebyen Amārapura (Ava) i Burma. Her har de af kong Mahādharmaarāja som gave modtaget et stort antal håndskrifter indeholdende afskrifter af Palitekster oprindelig stammende fra Ceylon, men ikke længere bevaret der. Selv har Dhammakhandha af kong Mahādharmaarāja modtaget rājagurutitlen.¹² Samtidig med at Dhammakhandha overbringer kong Mahādharmaarājas gode ønsker anmoder

han om støtte fra kong Vikrāma Rājasinha til at få teksterne skrevet tilbage i Singalesisk skrift.

Det pompøse brev må være blevet færdigt i begyndelsen af januar 1815, idet det aldrig nåede at blive afsendt. Den 11. januar 1815 gik britiske tropper til aktion mod Kandy-styret og kongen måtte flygte ud i bjergene, hvor han ved forræderi fangedes 18. februar for senere at blive deporteret til det indiske fastland. Dhammakhandha gemte brevet, også efter at han på et eller andet tidspunkt mellem 1815 og 1821 var trådt ud i det borgerlige liv som George Nadoris de Silva. Han gav senere brevet til Rask som eksempel på fremgangsmåden ved affattelsen af et brev til en Singalesisk konge. Til videre belysning af de Silvas identitet tjener også ejerkolofonen i eet af Rasks håndskrifter, skrevet i Singalesisk skrift og indeholdende teksten Papañcasūdanī (Cod. Pal. VII (Rask)). Kolofonen som er skrevet i burmesisk skrift har følgende ordlyd: *Tilhører Dhammakhandha fra Kappāsagāma* [Singalesisk Kapugama.] Med denne oplysning om de Silvas fødeby synes vort kendskab til ham før 1821 indtil videre udtømt.

De tilgængelige oplysninger om Don Abraham de Thomas er yderst sparsomme og findes ligeledes blandt Rasks optegnelser. Don Thomas assisterede på forskellig måde Rask under hele opholdet, bl. a. med studierne i Singalesisk og Elu. Rask nævner ham første gang i en tilførsel til dagbogen 5. december 1821: *... gjorde Bekjendtskab med de nyomvendte Hr. Petrus og Don Abraham de Thomas, som gave mig lidt Efterretning om Pali- og Elu-Skriftriget. Elu er den gamle Singalesisk. Også her aner man Clough som formidleren. Imidlertid kan betegnelsen »nyomvendte« kun dække Hr. Petrus, idet Don Thomas må antages at være gået over til kristendommen allerede flere år tidligere. I det mindste findes følgende oplysning i den singalesiske skriftlære: 54. Til en sammenhængende Skrift- og Sprogprøve anføres her Fadervor af den sing. Oversættelse af det ny Testam., som den lærde Engellænder Wm. Tolfrey ved Hjælp af den udmærkede indfødte Lærde Don Abraham de Thomas bragte til 2. Tim 2, 24. . . .*¹³

Tolfrey¹⁴ døde i januar 1817. I årene forud for sin død havde han fungeret som »Chief Translator to the Resident at Kandy«. På foranledning af Bibelselskabet i Colombo havde han revideret den ældre hollandske oversættelse af Bibelen til Singalesisk og senere oversat det Ny Testamente til Pali. Det må altså være inden for denne sidste periode før 1817 at Don Thomas har fungeret som hans assistent. De

nærmere forhold gør det derfor sandsynligt at tidspunktet for hans omvendelse ligger før 1817. Et andet sted blandt Rasks optegnelser støder vi på en notits som muligvis vil kunne bidrage til nærmere identifikation af Don Thomas under de nu stedfindende arkivundersøgelser på Ceylon. Det hedder heri: *Kávya-Muttáháré en lignende yngre bearbejdelse af Dasaratha-Játakam ved Maniratana fra Sályálé (en Landsby) død for en 10 til 12 Års tid siden var Don Thomas' Lærer.*¹⁵

Om Rasks fremgangsmåde ved studiet af Pali og Singalesisk er det kun få og spredte oplysninger, væsentligst fra opholdets første tid, som lader sig fremdrage. I Pali blev begyndelsen gjort med Bālāvatāra,¹⁶ en tekst af grammatikalsk indhold. Som hjælpemiddel anvendte Rask en engelsk oversættelse foretaget af Tolfrey og beroende i det Wesleyanske missionshus. Efter en halv snes dages studium opstillede Rask efter sine egne principper, men på grundlag af Tolfreys Bālāvatāra-oversættelse, et udkast til en Pali grammatik.¹⁷

I Singalesisk begyndte han med at læse efter oversættelsen af det Ny Testamente.¹⁸ Meget tyder på at Rask for begge sprogs vedkommende i et vist omfang også har arbejdet med skriftlige øvelser. Blandt hans optegnelser findes forskellige steder afsnit af »N. T. på Sing. skrevet med lat. Bogst.« Og 16. juni 1822 noterer Rask i dagbogen: *fortsætter mit Studium af den paliske Nidānam med Johannes som har været buddh. Præst.* Videre hedder det 30. juni: *Jeg arbejder fort med Johannes og slutter Afskriften af Avidure-nidānam med lat. Bogstaver.* Den her omtalte afskrift er ligeledes bevaret blandt optegnelserne¹⁹ og udviser rettelser af såvel George Nadoris de Silva som Johannes.

Forskellige notater og udkast synes at vise at Rask endnu medens han opholdt sig i Petersborg og i tilknytning til Sanskrit-studierne der har forberedt udarbejdelsen af et transliterationssystem til anvendelse på de indiske sprog. Det var netop under disse Sanskrit-studier Rask blev klar over at han i sin søgen efter de europæiske sprogs oprindelse især måtte ofre de indiske sprog interesse. Det er derfor selvindlysende at et gennemarbejdet transliterationssystem ville frembyde betydelige fordele for ham når resultaterne af hans sammenlignende sprogvidenskabelige undersøgelser skulle offentliggøres idet intet europæisk trykkeri rådede over det fornødne materiale af specialtyper. Under opholdet i Bombay syslede Rask atter med systemet, men først efter ankomsten til Ceylon synes arbejdet hermed for alvor at have taget fart.

Den 21. december 1821 blev Rask optaget som æresmedlem i The Literary and Agricultural Society of Colombo.²⁰ Nogle dage senere, den 29. december, noterer han i dagbogen: *... begyndte på en Afhandling til det liter. Selskab om at udtrykke de ind. Sprog ved lat. Bogstaver, ...* Den 5. februar forelå afhandlingen færdig til renskrift og 14. februar hedder det: *Slutter Renskrivningen af min Afhandling om den Indisk-latinske Retskrivning til det literære Selskab, ...* Senere samme dag skriver han: *Hr. Clough hørde min Afhandling og rettede nogle Udtryk deri.* Straks næste dag sendtes afhandlingen til selskabets sekretær, Gascoigne, fra hvem han modtog »en skriftlig Taksigelse«.

Rasks udkast til afhandlingen er bevaret blandt hans optegnelser. Det indledes med følgende ord:

Indo-roman Orthography
Gentlemen!

Sensible as I am of my obligations to you, for admitting me as an honorary member of your Society, I have still thought a trial to promote the noble end of your institution, however trifling the object and deficient its execution, much more acceptable to you than the most exquisite thanksgiving for the honor you have deigned to confer on an insignificant stranger or the most delicate eulogium over your merits of the eastern as well as western part of the globe. With this persuasion I beg to submit a few remarks on the best method of expressing Indian sounds in European Characters, a trifling object, it might seem, yet I hope not altogether void of interest.²¹

Et centralt spørgsmål i forbindelse med Rasks Ceylon-ophold er hans håndskrifterhvervelser. Umiddelbart kan det virke overraskende at det var muligt for Rask indenfor et tidsrum af få måneder at erhverve en så forholdsvis stor samling håndskrifter, og vel at mærke en samling opbygget og udvalgt efter ganske klare linier. Det må nemlig her ikke glemmes at Ceylonenserne stadig befandt sig i en kamptilstand, politisk og kulturelt, overfor den indtrængende europæiske indflydelse og søgte at bevare det traditionelle grundlag for den gamle Singalesiske kultur. Under den store opstand som i 1817–18 truede Briternes stilling på øen²² var der forekommet tilfælde af tempelplyndring, hvorunder det bl. a. var gået hårdt ud over visse tidligere meget rige tempelbiblioteker.²³ Når det på trods heraf alligevel var muligt for Rask at erhverve en så stor og god samling må forklaringen antagelig søges i flere omstændigheder. Dels havde han gode medhjælpere, dels synes han ved sin personlige autoritet at have gjort et stærkt indtryk på de mennesker

han kom i berøring med. Den omstændighed at han med så gode resultater søgte at tilegne sig Pali og Singalesisk har dog utvivlsomt også medvirket til at skabe en gunstig indstilling hos de indfødte overfor hans ønske om at erhverve håndskrifter.

Efter ca. to måneders studier opstillede Rask en fortegnelse over tekster han var interesseret i at erhverve.²⁴ Denne fortegnelse som omfatter 223 numre synes at have dannet grundlaget for de senere håndskrifterhvervelser. Den første af disse fandt sted 7. januar 1822. Rask noterer herom i dagbogen: . . . *George Nadoris skaffede mig 5 Pali-bøger i to Bind. Kvitteringen*²⁵ for Rasks betaling af denne erhvervelse har følgende ordlyd:

<i>I Received 205-Rixs-for 2</i>	
<i>vol^m of Paly Books</i>	<i>111 & 118</i>
<i>1822 11/1 GNDe Silva</i>	<i>121, 125, 112</i>

Som det fremgår af kvitteringens datering er handelen først gået endelig i orden 11. januar, hvilket også bekræftes af Rasks meget ufuldstændig førte regnskabsbog hvor de 205 Rd. ligeledes er ført til udgift denne dato. Kvitteringerne for en række af de følgende erhvervelser er samlet på eet stykke papir²⁶ og har følgende ordlyd:

<i>I Received 2 – Paly</i>	
<i>41– Rooks [sic] – for one</i>	<i>– 92–R–</i>
<i>6– for the other</i>	<i>– 52–R–</i>
	<i>141</i>

<i>1822 19/1 GNDe Silva</i>	
<i>farther [sic] received for 4 books</i>	
<i>Nº 81</i>	<i>150 Dollars</i>
<i>37</i>	<i>250½ –</i>
<i>36</i>	<i>177 –</i>
<i>53</i>	<i>139½ –</i>
	<i>717</i>

<i>1822 21/2 GNDe Silva</i>	
<i>further for 2 books, viz.</i>	
<i>Nº 35</i>	<i>112</i>
<i>39</i>	<i>200</i>
	<i>312</i>

<i>1822 20/2 GNDe Silva</i>	
<i>for two books more viz.</i>	
<i>Nº 50</i>	<i>370</i>
<i>56</i>	<i>119</i>
	<i>489</i>

1822 6/3 GND^e Silva

No. 62

55

63 voll

60

*For the avatār-picture received the full sum**300 Rixdollars**June the 3d 1822 GND^e Silva**For the Kammavācam in Burman**Kammavācānharam received the full sum**255 Rixdollars*GND^e Silva

1822 11/6

Numrene på kvitteringerne refererer til den ovenfor omtalte tekstfortegnelse. I to tilfælde er numrene påført kvitteringerne senere, medens de i de øvrige tilfælde er skrevet i eet med kvitteringernes tekst. Heraf synes at kunne udledes at Rask udarbejdede sin fortegnelse indenfor perioden 19. januar–21. februar 1822.

Den 10. april noterer Rask i dagbogen: *Skolemesteren fra Bellegam var den bedste Elu-lærde, men kunde slet ikke Engelsk, han skaffede mig en Del singales. Bøger, som vi hentede i Bælegama på Tilbage-rejsen.*

Til yderligere belysning af denne erhvervelse foreligger en tilførsel til regnskabsbogen dateret 30. april og med følgende ordlyd: *For Bøger i Bæligama betalt for mig – 100 Rd. at betale sst. 400.*

En lille seddel, skrevet i Singalesisk skrift, bidrager til at kaste lys over en anden af Rasks større erhvervelser.²⁷

Bøger tilhørende Don Simon da Sil[vā]

Mutukumāra – palavinnegeyi

1) *Thūpāvansē*

Patāga 25

2) *Amāvatura*

– 28

p&S Mahāmaṅgala – sūtra – sanne

– 10

3)p *Satipaṭṭhānasūtrasanne*

– 26

x *Nimijātaka*

– 15

Milīṇḍukathāva

– 8

Saṅgrahakathāva

– 3

Prātimokṣapuñcisanne

– 4

Senkaḍapalavarṇanāva

– 3

Hōdisanne

– 5

Tēvagāthā

– 3

Satarakamaṭṭahan

– 5

Koṭṭe

Blandt optegnelserne findes en liste over disse tekster²⁸ sluttende med ordene: *Købt for 90 Rd.*

De ovenfor gengivne oplysninger vedrører kun en del af Rasks samlede håndskrifterhvervelser på Ceylon. Alligevel kan det på basis heraf fastslås at det var meget betydelige summer Rask investerede i håndskrifter; for de her anførte alene op mod 3000 Rd. hvilket omregnet giver et beløb af ca. 9000 kr.²⁹ Rask vidste hvilke tekster han ville have fat på, og måtte betale derefter. Overraskende virker det iøvrigt i denne forbindelse at det efter alt foreliggende synes at være Pali-håndskrifterne som har måttet betales med de højeste priser.

I en række tilfælde var det imidlertid umuligt for Rask at erhverve originalhåndskrifterne, hvorfor han fik forfærdiget afskrifter. Ved omtalen af besøget i Matāra skriver han f. eks: *Der var intet at få til Købs, men de lovede at skaffe Afskrifter af hvad jeg ønskede.*³⁰

I enkelte tilfælde var afskrifterne på palmeblade. Således nævner kolofonen i et af palmebladshåndskrifterne³¹ at det er en »afskrift udført på foranledning af Professor Rask«. Alle øvrige afskrifter er på papir. Enkelte spredte oplysninger om afskrifterne, specielt om hvad de har kostet, findes i regnskabsbogen og blandt optegnelserne. Regnskabsbogen oplyser således:

[12. januar 1822] <i>for at kopiere en Bog om Paliverberne</i>	6 Rd 6 Fan.
[30. april 1822] <i>Hume for Dik-sangraya</i>	60 Rd
[25. maj 1822] <i>George's Kawminikondola</i>	2 Rd
[28. maj 1822] <i>Vimānavastuwa at suplere</i>	6 Rd

Blandt optegnelserne finder vi oplysninger om andre afskrifter,³² som f. eks.:

<i>Banddha-satakaya at udskrive</i>	7 Rd
<i>Chandas pota</i> - -	15 Rd

Og en lille billet til Rask fra de Silva har følgende ordlyd: *Dette er en anmodning om honoraret for at kopiere Kaccāyanasāre og Kaccāyanāsarayōjanāva. 1822 29/6. GNDe Silva.*

Ydre forbedringer ofrede Rask også på sine håndskrifter. Herom oplyser regnskabsbogen bl. a. følgende: [1. maj 1822] *15 Sing. Bøger at gøre Bind til - 7 Dollars 8 Fanam.* Med »Bind« menes de trædæklader som tjener til beskyttelse af palmebladshåndskrifter. De dæklader der her er tale om er forholdsvis simple i udførelsen: træplader,

skåret til så de passer i størrelsen med håndskrifterne og udstyret med affasede kanter. Ved fremstilling af et palmebladshåndskrift indridses skriften i palmebladsoverfladen. Dernæst gnides en sværte, bestående af kulstof og olie ned i den indridsede skrift og gør den læselig. Denne sværtning må nu og da gentages for stadig at sikre læseligheden. Enkelte af Rasks håndskrifter måtte også underkastes sværtning hvilket følgende notits fra regnskabsbogen fortæller: [30. maj 1822]

Rajavaliya & Vimanavast. at sværte

4 Bøger at sværte. — givet 2—»—.

Ovenfor er det nævnt at ceylonesiske forskere har ment at kunne spore en sprogvidenskabelig begavelses medvirken i enkelte af Benjamin Cloughs arbejder. Vi står her overfor en side af Rasks virksomhed under Ceylon-opholdet der kunne være grund til at betragte på nærmere hold. I dagbogen skriver Rask den 31. januar 1822: *Clough begynder at ordne 2. Del af sin singal. Ordbog, nl. den Sing. — eng.*

I midten af marts noterer han: *Jeg havde megen Del i at ordne Begyndelsen af 2den Del af Clough's singh. Ordbog, som de Indfødte ingenlunde kunde få i Hovedet at bringe i Bogstavorden.*

Da Rask efter den mislykkede bortrejse, som endte med forliset ved Galle, atter var vendt tilbage til Colombo genoptog han arbejdet med ordbogen og skriver herom: [16. maj.] *Kom de Soyza ud til Colpetty med Fortsættelsen af Clough's sing.—eng. Ordbog, som jeg skulle gennemse med ham for at bringe Ordene i rigtig alfabetisk Orden. —* [18. maj.] *Arbejder fort på Clough's Ordbog med de Zoysa, . . .*

Men Rask tog del i andre af Cloughs forehavender. Som forberedelse til udgivelsen af en Pali-grammatik havde William Tolfrey gjort et stort grundlæggende arbejde. Med hans død i 1817 var arbejdet imidlertid gået istå og forarbejderne havde tilsyneladende henligget ubenyttet i missionshuset i Kollupitiya indtil Rasks ankomst. I foråret 1822 tog Clough imidlertid sagen op påny, muligvis på tilskyndelse af Rask, der 3. marts noterer i dagbogen: *Hr. Clough udgav sin Plan til en Pali Sproglære.* Selv blev Rask inddraget i arbejdet på Pali-grammatiken. Den 3. juni nævner han således at han . . . *begyndte at skrive Udtalen til i Tolfrey's eng. Bearbejdelse af Bálávatáro, som Clough vilde udgive.* Samtidig arbejdede han på sit eget bidrag til grammatiken, om hvilket han 8. juni skriver: *Sluttede jeg mit Udkast til Kapitlet om Udtalen i Clough's Pali Sproglære.*

Rasks transliterationssystem skulle anvendes i grammatiken. Dette fordrede imidlertid at en række specielle typer måtte fremstilles til formålet. Herom noterer Rask 11. juni: *Begyndte de at forfærdige de ny lat. Typer þ, ð o. s. v. hørende til mit System af indo-roman Retskrivning, i Missionens Skriftstøberi, for at kunne bruge dem i Tolfrey's og Clough's Sproglære, som de begyndte at sætte i Trykkeriet til samme tid.*

Efter alt at dømme er det Rasks eget kapitel man begynder at sætte. Første korrektur foreligger 3. juli og det må antages at hele Rasks kapitel har foreligget færdigtrykt inden hans afrejse 19. august, medens bogens øvrige del først er sat op og trykt senere.³⁴ Forskellige omstændigheder peger i denne retning. F. eks. er der udtalt forskel i farveføringen mellem det indledende kapitel og bogens øvrige del. En nøjere undersøgelse følger hertil en mærkbar afvigelse i klummehøjde og -bredde mellem indledningskapitlet og bogens øvrige del. I auktionskatalogen over Rasks efterladte bogsamling³⁵ nævnes som nr. 1679 »Fragment of Clough's Pali Grammar«. Af en tilførsel til regnskabsbogen for 10. juni 1823 fremgår det, at Rask denne dag har modtaget brev fra Clough med et eksemplar af Pali-grammatiken. Det der i auktionskatalogen omtales som »Fragment of Clough's Pali Grammar« må derfor formodes at være et eksemplar af Rasks eget bidrag modtaget endnu medens han opholdt sig på Ceylon.

Som nævnt havde det Wesleyanske missionstrykkeri fået rådighed over de specialtyper som indgik i Rasks transliterationssystem. Denne omstændighed skabte for Rask en enestående lejlighed til at få en af sine egne planer ført ud i livet. Den 3. juli 1822 noterer han i dagbogen: *Udarbejder en lille dansk Afhandling om den sing. og paliske Skrift.* Dagen efter hedder det: *De begynde at forfærdige de andre lat. Typer, som ere fornødne til Sanskr. og Singales. i Missions Skriftstøberiet, men det går langsomt.*

Opriindelig synes det at have været Rasks plan at lade afhandlingen omfatte både Singalesisk og Pali. Imidlertid må han i denne henseende have ændret mening, muligvis under indtryk af den knappe tid han endnu havde til rådighed. Den 13. juli hedder det i dagbogen: *Jeg udarbejder min singales. Skriftlære paa Dansk, tænker paa at anvende den paa Tamul. og Telugu og lader i gjøre, er ikke uheldig.*

Nogle dage senere foreligger et par prøvesider. Af disse findes et eksemplar blandt Rask-papirerne på Det kgl. Bibliotek.³⁶ Det fremgår

heraf hvor intenst han har arbejdet med tilretningen for at gøre skriftlæren så klar og overskuelig som muligt. Den 2. august var afhandlingens første 8 sider sat færdig, og 6. august forelå dette første halvark i korrektur. Hjemrejsen stundede til og Rask var forståeligt nok ivrig efter at få afhandlingen færdigtrykt inden afrejsen. Den 7. august skriver han: *Baron Conrady's Selskab undgik jeg for en god Del ved at gaa ind til Missionshuset og overvære Begyndelsen af Trykningen af den singalesiske Skriftlære 1. Halvark.*

Den 17. august, dagen før Rask skulle tiltræde afrejsen skrev han næsten triumferende i dagbogen: *Mit ark om den sing. Skriftl. blev færdig.* Trykkeriet havde vundet i kapløbet med tiden.

Men hvad kostede det nu Rask at få skriftlæren trykt? En lille seddel blandt Rask-papirerne³⁷ giver svaret:

<i>Printing 750 Copies 16 pages</i>	50-	-
<i>1½ Ream Paper 34 for Ream</i>	51-	-
<i>Cutting 13 Punches</i>	52-	-
<i>CASTING 13 various sorts</i>	52-	-
<i>RDS....</i>		205

Skriftlæren havde oprindeligt intet titelblad. Først efter Rasks død lod broderen H. K. Rask trykke et titelblad til restoplaget. Ved en fejltagelse angiver dette titelblad trykåret som 1821.

Hverken i den Singalesisk-Engelske ordbog eller i Pali-grammatiken omtaler Clough at han til disse opgavers løsning har modtaget bistand fra Rask. Umiddelbart kunne det synes som denne Cloughs tavshed kunne være udsprunget af et ønske om ikke at dele æren for disse arbejders gennemførelse med Rask. Visse omstændigheder synes imidlertid at pege i en anden retning: at Cloughs tavshed skyldes at Rask ikke har ønsket sin andel i arbejdet omtalt. Til underbygning af denne antagelse skal gengives et afsnit fra Cloughs Pali grammatik³⁸ som har følgende ordlyd:

The letters of this class, being linguals, are pronounced by turning the tip of the tongue far back against the palate, which produces a hollow sound as proceeding from the head, and as though attempting to give force to the thin tankard. They are here represented by the Anglo-Saxon and Icelandic letters and according to the system of Indo-Roman Orthography proposed by Professor Rask in A Letter on the Antiquity of the Zend, addressed to the Literary

Society of Bombay; and another On the Mode of expressing the Indian, especially the Sanscrit and Singhalese sounds in European Characters, adressed to the Literary and Agricultural Society of Colombo.

Dette forekommer i Rasks eget afsnit, er altså sat efter hans eget manuskript og korrigeret af ham selv. Der må derfor være grund til at formode at Rask i denne forbindelse selv ønskede at være anonym. Straks melder sig da spørgsmålet hvad der kan have været hans bevæggrund til at give Clough hele æren. For at søge svaret herpå må vi gå tilbage til februar 1822. Den 20. skriver Rask i dagbogen: *Fik jeg mine Pengesager bragt i Rigtighed; da Clough tog begge de sidst anviste 200 Pund Stlg for 3000 Daler i sejlonske Papirspenge.*

Understøttelserne hjemmefra indløb ikke særlig regelmæssigt og Rask havde allerede investeret et betydeligt beløb i håndskrifter. Der er derfor mulighed for at han allerede på dette tidspunkt har været gennem økonomiske vanskeligheder som Clough har hjulpet ham ud af ved lån. Samtidig kneb det med helbredet. I dagbogen noterer han: *Jeg blev meget svagelig og det jo mere og mere næsten daglig så jeg tænkte på Hjemreisen i Skibet Colombo.*

Den 26. februar traf han aftale med føreren af skibet »Colombo«, kaptajn Richardson om hjemreisen. En måned senere, 30. marts, afgik skibet fra Colombo og skulle efter planen anløbe Galle som sidste havn på Ceylon. For indadgående her løb det imidlertid på undersøiske skær og forliste. Ved forliset mistede Rask alt med undtagelse af kasserne med håndskrifter, og han stod nu i Galle uden midler og uden mulighed for at forlade Ceylon indenfor en overskuelig tid. Men Clough havde været med ombord og tilbød at hjælpe Rask. Clough foreslog ham at tage med tilbage til Colombo og fortsætte studierne der. Ligeledes på forslag af Clough aflagde de forinden besøg i templerne i Vellegama, Matāra og Dadālla. Hjælpen fra Clough satte også Rask istand til at fortsætte håndskrifterhvervelserne, f. eks. i Vellegama som omtalt ovenfor. Efter at være vendt tilbage til Colombo ansøgte Rask den kongelige kasse i Trankebar om en understøttelse. Den 25. maj kom der svar og Rask noterer i dagbogen: *Brev fra Koefoed i Trankebar med Kreditiv for 2000 Madr. Rupier.* Den 30. maj kunne mellemværendet med Clough bringes ud af verden og 3. juni fik Rask kvittering³⁹ herfor:

Received from Professor Rask the sum of Rixdollars seventeen

hundred /RDs 1700/ in full and clear of all dimands upon him by me up to this date viz. third day of June One Thousand Eight Hundred and twenty two /1822/

B. Clough

Calpetty June 3^d: 1822.

Nærliggende er det at antage at Rasks anonymitet i samarbejdet med Clough må ses i lyset af den taknemmelighed han nærede overfor denne.

Som allerede berørt ovenfor synes Rask såvel som videnskabsmand som gennem sine menneskelige egenskaber at have gjort indtryk på sine omgivelser under Ceylonopholdet. Dette kommer bl. a. til udtryk i det Palihyldestdigt hvormed Don Abraham de Thomas bød ham farvel ved hans afrejse fra Ceylon.⁴⁰ Ser man bort fra den, efter nutidig vesterlandsk opfattelse, noget svulstige udtryksform er det et ganske interessant portræt digtet tegner af Rask:

[Raskapasatthi: Hyldest til Rask]

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,

hvis berømmelse kan lignedes ved ambrosiaen, perle-kæden, sneen, kviksølvet, det
mælkehvide hav, den himmelske flods vande og den hvide lotus,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,

som tværs over etymologiens vidtstrakte hav har skuget den anden kyst, som er kyn-
dig i mangfoldige sprog og alfabeter, såvelsom sin egen selvskabte tradition,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,

som er æret af konger, som har søgt og har fundet, han den bedste blandt løver
til at kløve elefanter pandeskaller, nemlig hans modstandere,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,

som kan lignedes ved dammen forskønnet af svaners skare, nemlig hans visdom, som
stedse er optaget af at uddele goder til fattige, den lykkelige, den taknemmelige,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,
der er som solen for bisværmen, nemlig hans gode venner, og som månen der får
de hvide liljer til at blomstre, nemlig de gode mennesker,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,
i hvis kraftige arm velstandens gudinde har taget bolig, den højt priste, hvis
legeme smykkes af alle gode egenskabers herlige ornamenter,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,
der besidder et åsyn som fængsler ædle kvinders opmærk-
somhed, der i sin velgørenhed kan lignes ved det hellige træ,
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Det vise menneske hvis navn er Rask,
som stammer fra en god og ædel familie,
som forstår at besejre sine modstandere, han hvis gang er som kongen blandt
elefanter, og hvis skikkelse er som henfarne tiders Cupido.
han leve længe, roligt og skærmet af Guds evige nåde.

Colombo 17th Aug. 1822

D. A. D. Thomas

Og med Don Thomas' ord til den bortdragende vil vi slutte disse
strejfflys over Rasks liv og virke under Ceylon-opholdet.

NOTER

Rasks dagbog: NKS 389^{ek}-8°, Bd. I.

Rasks regnskaber: NKS 2085^h-4°.

1. se herom: Johan Eyser: Vore verdensberømte gammel-iranske Haandskrifter. (u. år) – 2. Rasks Samlede Afhandlinger, 1. Del, Kbh. 1834, p. 77. – 3. udg. af N. L. Westergaard, Olshausen og A. F. Mehren. – 4. Archaeological Commission for Ceylon, Colombo. – 5. konstateret af dr. Godakumbura ved sammenligning med de øvrige europæiske samlinger af ceylonesiske håndskrifter. – 6. Westergaards beskrivelser redegår kun for håndskrifternes ydre (bladantal, mål etc.) samt for deres tekstlige indhold, medens alle sekundæromstændigheder er udeladt. – 7. A Dictionary of the English and Singhalese and Singhalese and English Languages. By the Rev. B. Clough. Vol. 1, Colombo 1821, Vol. 2, Colombo 1830. – 8. meddelt af dr. Godakumbura. – 9. Add. 1130-4°. – 10. regerede 1798-1815 (død 1832).

11. brevet var gået i arv blandt H. K. Rasks efterkommere og ejedes nu af et barnebarn, hr. Gustav Rask-Halse, København. — 12. hæderstitel, ordret: kongelærer. — 13. Singalesisk Skriftlære p. 16. — 14. Engelsk orientalist (1778 (?)-1817). — 15. R. Rask: Optegnelser til en Elu Sproglære. NKS 149^{c-4}°, 78, fol. 31 verso. — 16, 17. dagbogen, omkring 15. dec. 1821. — 18. dagbogen, 10. dec. 1821. — 19. R. Rask: Optegnelser om Skrifter i Pali og Singalesisk med adskillige uddrag af samme. NKS 149^{c-4}°, 81, Z fol. 6 verso — 32 recto. — 20. Siden 1845: The Royal Asiatic Society, Ceylon Branch.

21. R. Rask: Indo-Roman Orthography. NKS 149^{c-4}°, 84, fol. 1 recto. — 22. se herom: H. W. Codrington: A Short History of Ceylon. London 1926, pp. 175-176. — 23. kun enkelte håndskrifter reddedes og førtes til templer på Ceylons sydkyst, f. eks. Matāra. — 24. R. Rask: Optegnelser om Skrifter i Pali og Singalesisk med adskillige uddrag af samme. NKS 149^{c-4}°, 81, B fol. 1 recto — 2 verso. — 25, 26, 27. Add. 634-4°. — 25 a. I De Silvas originale kvitteringer står månedens nummer over, datoen under en vandret streg. — 28. R. Rask: Optegnelser om Skrifter i Pali og Singalesisk med adskillige uddrag af samme. NKS 149^{c-4}°, 81, P fol. 4 recto. — 29. omregnet efter sølvværdien. — 30. dagbogen, 8. april 1822.

31. Cod. Pal. LIII (Rask). — 32. R. Rask: Optegnelser om Skrifter i Pali og Singalesisk med adskillige uddrag af samme. NKS 149^{c-4}°, 81, P fol. 5 recto. — 33. Add. 634-4°. — 34. A compendious Pali Grammar with a copious Vocabulary in the same Language. By the Rev. Benjamin Clough. Colombo 1824. — 35. Catalogus Librorum quos reliquit Erasmus Rask. Havnæ 1833. — 36. R. Rask: Singalesisk Skriftlære, NKS 149^{d-4}°, 6. — 37. Add. 634-4°. — 38. p. 6-7. — 39. NKS 2085^{h-4}°. — 40. Add. 634-4°.

Gudmund Schütte

17. januar 1879–12. juli 1958

Ὁ μὴ δαρεῖς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται »den, der ikke tugtes, lærer ikke at blive et menneske«. Dette gamle ord, som Goethe brugte som motto for sin ungdoms historie, melder sig, nu tankerne går hen over, hvem og hvad Gudmund Schütte var.

Hans dygtige bedstefar indvandrede fra Perleberg i det Brandenburgske og blev jysk herremand med Bygholm som hovedbesiddelsen, købte også – for jagtens skyld, formodes det – en skovejendom i Kärnten tæt ved den tysk-slovenske folkegrænse. Der blev et par gode gårde til hver af de to sønner; sønnesønnen Gudmund ejede sin fødegård Eskjær i Salling og det østrigske gods St. Andrä. Han blev gift 1909 med en böhmisk dame, Elsa Pichler, som han havde truffet i Prag hos Arnošt Kraust, den tjekkiske germanist, der var en så varm ven af Danmark; hun betød meget for ham, levede med i hans arbejde; hendes død 1953 ramte ham hårdt.

Gudmund Schütte var utvivlsomt mere jysk end tysk, men han havde ussel yndest ved Østdanskere. Og dog hørte han nær sammen med sådanne u-Jyder som den lidt ældre Axel Olrik, de nogenlunde samtidige Vilh. Grønbech, William Thalbitzer, Arthur Christensen – sønner af de slagne så, de stod på muld.

I afsnittet om Personlige Forhold, s. 20–98 i Udvalgte Epistler 1893–1945, skriver G. S. mod »Europæismen« og »Universitetets kolde Uhygge« i hans studietid (1889–98), har ikke megen ros tilovers for sin egentlige lærer Herman Møller – hvis for ham højst afgørende gennemgang af Tacitus' Germania blot kaldes »sprænglærd« – men lader lyset falde på den jord- og folkenære Axel Olrik, hos hvem han fandt vederkvælgelse.

Tidligt rørte han sin pen. Han blev redaktør af »Budstikken« til det af ham (med)stiftede Selskab for germansk Filologi (nu: Selskab for nordisk Filologi) og skrev livligt om faglige og studiemæssige emner, mens fællen Ernst Kaper tilgodeså det fagforeningsmæssige.

Hans videnskabelige løbebane begyndte med Universitetets engelsk-filologiske prisspørgsmål for 1896–97 »En Undersøgelse af det old-engelske (angelsaksiske) Sprogs Slægtskabsforhold til de øvrige germaniske Sprog«. Mens en anden besvarelse belønnedes med accessit, fik

G. S.'s arbejde – der havde det betegnende motto »Mere Antydninger end Resultater« – guldmedaillen efter Herman Møller og Otto Jespersens bedømmelse. Den livlige stil fremhævedes, og trods visse indvendinger, især mod manglende klarhed, erklæredes afhandlingen for »ubetinget værdig« til prisen. G. S.'s fremstilling var ingenlunde snævert sproghistorisk, men benyttede foruden det sproglige materiale, på Herman Møllers vis, en sammenstilling af de antike forfatters efterretninger med hjemlige sagn og mytologi, især det oldengelske digt Widsith's historisk-topografiske remser – altid et kimpunkt for Schüttes forskning.

Året efter blev han magister i tysk filologi. Ernst Kaper, der fra kendte G. S. »fuldendende evne«, puffede ham op til professoren, hvem G. S. forkyndte sin plan om at indstille sig, dog med en mumlende tilføjelse af, at kundskaber efter 1500 var noget mangelfulde; Herman Møller stillede for en sikkerheds skyld ingen spørgsmål efter 1200.

Jævnside med en udflugt til kunstens område, idet han 1901–04 tog undervisning successive hos Johan Rohde, L. Find og Willumsen og faktisk har gjort habile portrættegninger, beskæftigede G. S. sig i den følgende tid, dels under stærk påvirkning af Axel Olrik, dels på studierejser i Tyskland, væsentlig med det emne, som han havde taget op ved prisbesvarelsen, og som han senere kaldte »gottonsk Ætlære« (han havde sin generations interesse for ortografi, terminologi o. desl. og var stolt af at have fundet på »gottonsk« til afløsning af »germansk«).

På dette felt ligger hans hovedværker. Først er der disputatsen fra 1907: »Oldsagn om Godtjod. Bidrag til etnisk Kildeforsknings Metode med særligt Henblik på Folke-Stamsagn«. G. S. siger selv senere (Udv. Epist. s. 85): »Dens væsentligste Fund var Påvisningen af det folkelig literære Ordnings-Grundsæt »Forvægt« og »Bagvægt«: hvad der har en almindelig fastslået Førsterang, stilles forrest; men hvad der har Fortællerens særlige personlige Interesse, stilles bagerst«. Man husker ikke altid, at det er Gudmund Schütte, der har opstillet dette universelt anerkendte frugtbare synspunkt, ej heller, hvad han nøjagtig mente dermed.

G. S. havde ret i at fremhæve sit arbejdes metodiske fortrin. Overfor visse historikeres usigelig nemme afvisning af sagn som (for)historisk kildemateriale hævdede han – som før ham Axel Olrik, efter ham Lukman – pligten til at finde så nær som muligt til sagnenes historiske kerne og til, ved opstilling af episke love, at føle sig frem til mulige regler for historisk stofs omdannelse til sagn. G. S. skjulte hverken for

sig selv eller andre, at også disputatsen var »mere antydninger end resultater«, og han viede et par decennier til ud- og underbygning.

1926 kom første (og eneste) bind af »Vor Folkegruppe Gottjod. De gotiske, tyske, nederlandske, angelsaxiske, frisiske og nordiske Stammer i etnologisk Fremstilling«; 1929–33 den afgørende udarbejdelse på Engelsk i to bind: »Our Forefathers the Gothonic Nations. A Manual of the Ethnography of the Gothic, German, Dutch, Anglo-Saxon, Frisian, and Scandinavian Peoples«; endelig 1939 sammendragningen heraf i ett mindre bind »Gotthiod, die Welt der Germanen«, der desværre er vansiret af nogle påklistrede Hans K. F. Güntherske racerier.

Også bortset fra denne ækle plet ægges man ofte nok til modsigelse, både i hovedsynspunkter – forgrovet bølgeteori, en med årene mere og mere utilstrækkelig hensyntagen til asiatiske fakta, troen på Germanernes centrale stilling blandt Indoeuropæerne – og i talrige enkeltheder. Og dog er det uforsvarligt at ignorere disse værker, der taler Roma midt imod. For det første vil man intet andet sted finde en sådan forening af sproghistorie, kendskab til den klassiske overlevering om Germanernes oldhistorie, navneforskning, sagnforskning, de germanske folks ældre religions- og literaturhistorie og nyere folkløse. Dernæst er den systematiske ordning med jævnførelse af historie og sagn for hver germansk stamme særdeles nyttig. Og endelig er der givet en mængde overraskende enkelttydninger, der, selv når de ikke synes acceptable, kan foranledige frugtbar overvejelse. At der skulde være sket større skade ved at G. S. ikke har benyttet arkæologi, er jeg ikke helt sikker på. Der har været fæle eksempler på fordøjelsesvanskeligheder, når filologer og arkæologer har græsset på hinandens marker. Metoderne er endnu ikke koordinerede.

Et særligt, tilgrænsende studiefelt er G. S.'s arbejder om Ptolemaios-kortet (især: »Ptolemy's Maps of Northern Europe. A Reconstruction of the Prototypes«, 1917; »A Ptolemaic Riddle Solved« (= *Classica et Mediaevalia* 13,236–284)). Hans filologisk fremragende påvisning af, at dubletter i kortet må bero på, at det er sammenflicket af enkeltkort, kan i hovedsagen ikke anfægtes og beviser kortets selvstændige kildeværdi overfor den beskrivende tekst, selvom G. S. nu nok har overdrevet kortets alder.

Allerede 1903 gav G. S. i en afhandling i *Indogermanische Forschungen* en inddeling af det episke stof i geografiske inder- midter, yder- og nulzoner, ligesom han andetsteds søgte at opstille regler for forhold-

det mellem kort- og langtyper af germanske navne og for rang i episk navnestof. Med benyttelse af delvis det samme materiale som i de etnografiske værker lykkedes det ham at forme alt dette i en stor og samlet fremstilling: »Gotthiod und Utgard. Altgermanische Sagengeographie in neuer Auffassung«, 1-2, 1935-36.

Det er en mageløs oversigt over den oldgermanske sagnverden, geografisk og kronologisk, med undersøgelse af, hvad der under forskellige betingelser har ligget indenfor, hvad udenfor synskredsen, og hvad der, dengang og dengang, har haft højere og lavere rang. Hvis man kan overvinde sin irritation over detaljer (fx. håbløst umulige etymologier fremsatte med samme selvfølgelighed som blændende rigtige, de tusinder af trykfejl), så får den, der kender noget til stoffet fra mere kanoniske fremstillinger, et usædvanligt indblik i væsentlige faktorer for sagnenes indre liv.

Der er indfald, som ingen alvorlig kan vredes over, fx. den veludførte tegning af kysthavene omkring Germanernes verden ca. 500 fra Sydrusland til Skandinavien som – midgårdssormen! Det østvendte dragehovedes kam er det Azovske hav, mens Marmarahavet, Middelhavet og Adriaterhavet, Ibererhalvøens kystvande, Biscaya, Nordsøen danner de mest frygtindgydende bugtninger, indtil den tvedelte hales ene spids når op i den Botniske Bugt, den anden snor sig mod Nordkap!

Af de behandlede sagn indtager Nibelungen-kredsen en særlig plads. G. S. havde i sin ungdom hørt Eduard Sievers i Leipzig opponere imod den tidligere gængse mytologiske udtydning af Siegfried som sol-heros o. s. v.; sin renskrift af Sievers' blændende forelæsninger skænkede Schütte til Filologisk(-historisk) Laboratorium, hvor den måske endnu findes. Og han udviklede selv den utvivlsomt rigtige tanke, at grundlaget for 1. del af Nibelungenlied er begivenheder i den merovingiske kongeslægt, samlede om det historiske fjendskab mellem dronningerne Brunehildis og Fredegunda. Han havde allerede behandlet emnet i en artikel i Arkiv för nordisk filologi i 1907. En menneskealder senere viede han det en særlig bog med den pudsig titel »Sigfrid und Brünhild. Ein als Mythos verkappter Roman aus der Merowingerzeit« (1935). Og som gammel mand oplevede han at se hoveddele af sin tese så at sige bevist af K. Wais, der i 1954 fremdrog nyt oldfransk stof.

En naturlig fortsættelse af G. S.'s beskæftigelse med sagnene var hans studier over, hvad nutidens folketro, især i Jylland, endnu kunde gemme af gammelgermansk religion. »Jeg har vel fået Tilskyndelse hos

Axel Olrik, men sandt at sige regnede han mig ikke for kaldet til at have med disse Ting at gøre» (Udv. Epist. s. 94). Hvorfor egentlig? Olrik kan umuligt have savnet lærdom og fantasi hos Schütte, og hvis han mistvivlede om hans folkelighed, gjorde han ham uret.

Schütte hævdede – hvad en så ædruelig forsker som H. P. Hansen på sin vis nok vilde give ham ret i –, at kristendommen først blev gennemført i Danmark i det 19. århundrede! »Hjemligt Hedenskab i almenfattelig Fremstilling« (1919) er et tiltalende arbejde, udmærket ved velvalgte eksempler fra Saxo, fra folkeviser, fra Evald Tang Kristensen; »Dänisches Heidentum« (1923) er ikke nær så morsom.

Mere eller mindre i samme retning ligger en række andre skrifter, især »Offerpladser i Overlevering og Stedminder« (1918), og fremdeles sådanne som »Danske Stednavne fra Arilds Tid« (1927), »Fra Flinte-flækken til Lurmærket« (1922), »Vor mytiske Kongerække« (1917), »Jysk og østdansk Artikelbrug« (1922): dette sidste er hans mest indgående, men stadig ikke ensidigt sproghistoriske arbejde; det benytter også i betydelig grad folkeoverlevering. Hvadenten rammen er sagn- eller navneforskning, sprog-, religions- eller kulturhistorie, øste han altid af den samme sikre viden om de ældste tider og kombinerede den med alle forhåndenværende iagttagelser fra nyere og nyeste tid, undertiden måske af noget tilfældig art.

Jeppé Aakjær fik Schütte (et ulige vennepar!) til at redigere Historisk Aarbog for Skive og Omegn, skønt han bekendte: »Jeg egner mig inte til at styre noget fortsat løbende Foretagende«; og G. S. har gjort meget for hjemstavnshistorien. Tit frugtbart, undertiden med letsindig lærdom: det oldhøjtydske Muspillis dommedagssyn oversætter han: »Ær udtørres – Kjæret sluges (der står: *muor varsuilhit sih*) – svides af Lue Himlen – Månen falder – brænder Midgård« og sammenstiller hermed et lokalt rim om nogle Salling-gårde: »(da vil) Astrup synke – Eskjær flyde (eller falde) – Norgård brænde«. Det kan kritik unægtelig sige strenge ord om.

Endda findes dette i hans måske bedste bog: »Dansk Tunge i tusend Ars Væxt. Strejflys over Modersmålets Liv og Strid. Første Del [der kom ikke mere]. Fra Urtiden til og med Reformationen« (1938). Det er en dansk sproghistorie på indoeuropæisk basis, efter Herman Møllers vis, men med lyset på den indre udvikling og med et åndfuldt helhedssyn: »I Oldtiden var Dansken et Yderled grænsende til en sluttet engelsk-tysk Type . . . men nu er Dansken snarere et Inderled i den

nordiske Type, hvis Yderled bliver Engelsken«. Og så er sprogets udvikling fint illustreret ved velvalgte prøver af den litteratur (især folkeviser), der – ikke fremtræder for os, men – er undfanget i vedkommende sprogfase. Naturligvis er der enkeltheder, som er urigtige eller uhyrlige, men man undser sig næsten for at pirke til fejl overfor denne fylde af kundskab og kærlighed.

Det er det lyseste vidnesbyrd om, hvor Schütte elskede vort folk, dets sprog og digtning og minder. Det er skrevet af den, der var ven med Åge Meyer Benedictsens og som, i lighed med ham, stred for undertrykte nationer, ikke blot Danskere i Sønderjylland, men Litauere, Polakker, Tjekker, Walisere – ja, også for Tyskere overfor aggressive Slovenere i Kärnten, overfor voldelige Italienere i Sydtyrol.

Men Schütte var ingen lysalf. Inspirationen i hans forskning var den militante kærlighed til Danmark. For såre mange har G. S. været indbegrebet af chauvinisme. Dog skal man huske på, at i dette århundredes naive begyndelse var altsyske prætentioner (»Von Skagen bis zur Adria«), systematisk dansk følgagtighed (»Kun Taaber og ansvarsløse Personer...«), og blaserthed overfor »sønderjyske Rumlerier« virkelige farer for de Danske i Sønderjylland og dermed for hele folket. Det var en fortjeneste, at G. S. i årene op til den første verdenskrig, der skulde føre til genforeningen med Nordslesvig, imødegik politisk farvet videnskab i skrifter som »Altsyske Annexionslærdomme om dansk Land og Folk« (1909) m. fl. og fik førende tyske forskere til offentligt at erklære enighed med dansk forskning i synet på Nordslesvigernes folkelige oprindelse.

Især mente han dog at måtte retlede de vrangvendte, ruske op i de sløve. Den sky og sære mand, der havde let ved at skrive, tvang sig til folkelige foredrag. Han omskrev også i folkeopdragende syfte sin forskning om germansk urhistorie og hjemligt hedenskab til romaner, »som Litteraturværker rent dilettantiske«, sagde han selv. Han oversatte gamle kvad poetisk, digtede også af og til selv, ikke altid vellykket. Han kunde forsøge sig i den lettere, elegante stil og komme galt fra det. Et sted priser han den berømte middelalderlige penneprøve »Drømte mik en drøm i nat um silki ok ærlig pæl«, og tilføjer: »... altså er det flotte Ridderkåber, den gode Munk sidder og drømmer om, eller måske endog noget så syndigt som Dametoiletter«.

G. S. har skrevet en mængde artikler og populære afhandlinger i aviser og tidsskrifter; højdepunktet nås i 1937, for hvilket år hans

bibliografi har ikke mindre end 125 numre. En komplet samling udklipsbøger er nu efter hans bestemmelse tilfaldet Det kongelige Bibliotek, tilligemed andre gaver. »Danske Studier« har grund til at tænke taknemligt på mange bidrag fra Gudmund Schüttes hånd, lige til hans sidste arbejde just i dette hæfte.

Han skriver sjældent blot for at oplyse, endsige underholde, vedervæge, men for at kæmpe for noget eller rettere for at bekæmpe noget. Han fortæller om en af sine lærere i Horsens Statsskole, at han indledte timen med et »Jeg skal tampe det Asens Pak, så længe jeg kan røre mig«, og Schütte tilføjer, at det havde han selv ofte måttet tænke på, »når jeg nødtes til at fare i Leding mod Annexionisternes Løgne om Sønderjylland«. »Løgne« er betegnende: han kom altid med grovheder. »Hvad Svenskerne påstår . . . er Vrøvl, det rene Vrøvl«. »Ptolemaios er en Konfusionsråd . . . en forfærdelig Kludremikkel . . . en Klodsmajor . . . har lavet en Bænkevælling af de gottonske Stednavne«. Det flyver med ord som »Fusk«, »vrangt«, »stupid«, »splittergalt«. De færreste mod- eller medforskere kunde udholde det; han fik mange fjender; og der var endnu flere, som simpelthen ikke vilde have noget med ham at gøre, ikke skrive mod ham, end ikke læse ham. Han savnede tugt, først og fremmest selvtugt, og han følte umenneskelig, han var sat udenfor menneskers samfund.

Ὁ μὴ δαρὲς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται.

Forsonende burde have været, at han ikke forbitredes mere på samtidige forskere eller politikere end på oldtidslærde (Ptolemaios!) eller endog sagaberettere. I 1950 skrev han under en drøftelse af Nibelungenlied: »En talentløs Litteraturforskning har fablet om »Urmyte« og intet sanset om Heltedigtningens sande Hovedmotiv: Sladder, Forherligelse av Sejerherren, den overvundne trakteret efter Reglen »Vae Victis!« (Nys har min Modstander Lukman givet et værdifuldt Bidrag: det ældste store gottonske Drama, Ermanriks Udåd mod Sunilda, er lutter Løgn; det er Theoderik den Stores Udåd mod den av ham myrdede Odovakers Hustru Sunigilda, der væltes over på den avdøde Goterkonge, som ikke kan forsvare sig mod Bagvaskelsen)«.

»Min Modstander Lukman« – ja, Schütte kunde ikke forlige sig med Dr. Lukmans radikale Hunner-udlægning af Skjoldunge-sagnene, men han behandlede ham langt nænsommere end de fleste; der er vist ikke ett skældsord i anmeldelsen af disputatsen. Fornam G. S., at her var der en alvorlig forsker, der virkelig førte hans tanker videre og – med

af nødvendig afstandtagen i enkeltheder – ydede ham en dyb anerkendelse, der kunde fortjene tak?

Allerede 1926 skrev den da 93-årige kommandør Emil Bluhme til nevøen Gudmund Schütte et smukt brev om ikke at jamre over at have »spildt tyve År af sit Liv«, ikke at klage over manglende anerkendelse, men at fæste blikket på det lyse og venlige, der blev ham til del. Det nyttede lidet. Gudmund Schütte blev mere og mere besat af ideerne om, at hans liv havde været spildt, at hans gerning ingen anerkendelse vandt. Han var i sin høje alder, udenfor familiens kreds i hvert fald, en dybt ulykkelig mand. Det var svært at trøste ham. Delvis havde han jo ret: han har ydet langt mere, end de fleste erkender.

L. L. Hammerich.

Mindre bidrag

SPROGLIGE AVLEJRINGER LANGS TEUTONERS OG KIMBRERS VANDRINGSROUTE

Historikerne har ikke lagt Mærke til det overraskende sproglige Ekko av den store Folkevandring i andet Århundrede før Kristus. Det er i Virkeligheden højst forbløffende.

Marseillaneren *Pytheas* gæstede *Teutonerne* c. 345 f. Kr. Han siger, hos Plinius, »Nat. Hist.« XXXVII, Kap. 35, at de køber Ravet av deres Naboer, *Eutonerne* = Jyderne (Plinius' »Gutoner« er en tydelig Læsefejl; det runde E har mistet sin Tværstreg). Da Teutonerne ikke selv samler Ravet, men maa købe det av Naboerne, er de først *efter* *Pytheas'* Tid rykket ind i Kystlandet Ty; men på Kimbrertogets Tid *var* de ialfald bleven Tyboer. *Pytheas* kan have ansporet Teutonernes Vandringslyst ved at udmale Marseilles og andre Sydbyers Rigdom og Herlighed. Strabon siger udtrykkelig, VII, S. 293, at de langs Kimbrernes Vandringsvej siddende Folk lokkedes med ved Synet av Kimbrernes røvede Rigdomme.

Kimbrerne i Himber Syssel, Himmerland, som Teutonernes nærmeste Naboer, drog altså med i Starten.

Ambronerne blev Medløbere Nr. 2. De sad midt på Teutoners og Kimbrers Vandringsvej i Sønderjylland; Efterkommere lever dær endnu som *Amringer* på Øen *Amrum*, ældre *Ambrum*. Jeg har omtalt det 1917 i »Ptolemy's Maps« § 26, med Figur Nr. 25, og gentaget den kartografiske Påvisning i »Classica et mediaevalia« 1952, S. 264.

Tungterne var Nr. 3 blandt de gottonske Medløbere. Tacitus, »Germania« Kap. 2, siger, at de var de første (Gottoner), der overskred Rhinen. Men *hvor* sad de? Det har man hidtil ikke eftersporet. Men det er ellers tydeligt nok, som jeg igår tilfældig opdagede. I Elben, hvis Løb Kimbrerne opadgående fulgte, udmunder Strømmen *Tongera*, nu *Tanger*, ved hvis Munding i Elben der ligger en By *Tangermünde*, ældre *Tongremuthi*, se Förstemann, »Altdeutsches Namenbuch« 1479. Strabon VII, 293, omtaler som Kimbrernes Medløbere *Τωνγένοι*, hvad der maa rettes til *Τονγγένοι*.

Lausitz var næste Bedested, vendisk *Lužica*, dvs. *Lugierlandet*. Vendisk ž gaar tilbage til ældre *g*. *Lugierne* var en østgermansk Stamme. Hær fik et kimbrisk Ægtepar Sønner *Lugius*, som 101 f. Kr. faldt ved Vercelli i Norditalien, se Orosius V, 16, 20.

Bojorix, vor ældste navnkundige Sagnhelt, fødtes sagtens også i *Lugierlandet*. Hans Navn minder om Bøhmens keltiske Indbyggere *Bojerne*, der ifølge Strabon, VII, S. 293, tilbageslog Kimbrernes Angreb.

Saa gik Toget videre til *Skordiskerne* ved Bjærget *Skardos* (tyrk. *Shar Dag*) i det nuværende Jugoslavien. Hær efterlod Kimbrerne en Bygd *Kembro*, som efter et halvt Aartusende endnu eksisterede og omtales av *Prokopios* i hans Bog om de av slaviske Indbrudsmænd ødelagte Bygder, som Kejser Justinian genopbygte.

Skordiskerne synes at have avslået Angrebet, og så gjorde Kimbrerne brat omkring og drog mod Nordvest, så de kom ind i det nuv. Ungarn. Hær efterlod de nær ved det nuværende Stuhlweissenburg Bygden *Cimbrianae*, ifølge »Itineraria Antonini« 267, 8.

Efter Sejren over *Romerne* i *Tauriskernes* Land ved Hohe Tauern, nær Byen Noreja 113 f. Kr., drog Kimbrerne videre til *Helvetierne* i Svejts, hvor de sluttede Fostbroderskab med den tapre keltiske Stamme *Tigurinerne*, som omtales af Strabon, VII, S. 293. De blev Medløbere Nr. 4.

I Landet ved Main og Neckar efterlod Kelterne adskillige Besættelser; hær er fundet hele 5 Altre for den kimbriske Mercurius, dvs. *Odin*.

Hær får vi tillige første Gang de vandrende *Teutoner* gjort geografisk stedfaste. Der er nemlig ved Miltenberg nær Mainfloden fundet en Grænsesten for Teutoni. Og Ptolemaios II, Kap 11, § 11, har ved Main en Stamme *Touronoi*. Det kunde se ud, som om det var de fra Tours kendte keltiske *Tourones*, men er vistnok snarere en Fejlskrift for *Toutonoi*. Difthongen *ou* er keltisk Udtale istedenfor gott. *eu*.

Fra samme Egn stammer *Teutoniciani* i »Notitia dignitatum« 42. Det er meget muligt, at selveste Tyskernavnet stammer fra disse *Teutoniciani* og altsaa egentlig vil sige »Tyboer«. Franskmandene har jo fra de selvsamme Egne hentet deres Navne for Tyskerne, *Allemands*.

Byen *Tongern* i Belgien er det næste Minde om Kimbrertoget. Den blev jo grundlagt af *Tungrerne* efter Overgangen over Rhinen og efter Kimbrernes Tilbagekomst fra Spanien, og stammer fra det Vagthold, som blev ladet tilbage 102 f. Kr. i Belgien for at vogte Kimbrers og Teutoners efterladte Tros, se Cæsar, »Gallerkrigen« II, Kap. 29. Byen burde altsaa have holdt 2000års Fest i 1898.

Medløberfolket *Tigurinerne* angiver det sidste Mærkepunkt; det er deres Lejrplads ved *Lacus Tigurinus* i Øvrebajern, den nuværende *Sø Tegernsee*.

Der er vist såre få historiske Folkevandringsruter, der ledsages af et så langt og tydeligt Navne-Ekko.

Uægte er de tysktalende såkaldte *Cembri* i Byen *Gliezen* (*Ghiazza*) ved Verona, hvem jeg gæstede i 1898. Det er middelalderlige bajerske Kolonister. Men ved Kong Frederik IVs Italiensrejse, vistnok 1706, hilste de faktisk *Dannerkongen* som »Kimbrernes Drot«.

Eskjær, 4. Maj 1958.

† *Gudmund Schütte*.

DE STÆRKE VERBERS OMLYDTE PRÆSENSFORMER I DE SJÆLLANDSKE LOVE¹

I Gammeldansk Grammatik I (2. udg. 1950) § 17 giver Johs. Brøndum-Nielsen en oversigt over ejendommelighederne for jysk dialekt, til hvilke han (under punkt 6, med henvisning til § 81) regner de i-omlydte præsensformer af de stærke verber. Denne opfattelse har navnlig Mar. Kristensen² (som citeres indirekte i GG § 81, pag. 125) i 1912 og Verner Dahlerup³ i 1923 gjort sig til talsmænd for. Det hedder hos Dahlerup under beskrivelsen af AM 455, 12°: »Den Omstændighed at Broder Jens er Jyde⁴ har ogsaa sat et sprogligt Præg paa hans Afskrift af de sjællandske Love, han kan bruge Jyskheder som« – her nævnes bl. a. ordlydsformerne gær, stær, slær, høggær etc.

Overfor denne teori står Lis Jacobsen⁵, som i disputatsen 1910 om EL's omlydte præsensformer siger: »Det er muligt, at det er Rester af et gammelt oprindeligt Lydforhold, saaledes som det er Tilfældet i de svenske Lovhaandskrifter fra Landsdele, hvor Præsensomlyd ellers ikke findes. At antage jysk Paavirkning i EL mener jeg derfor ikke er nødvendigt, men ihvertfald er Omlydsformerne tidligt helt forsvundet i Ømaalene.« Til denne forsigtigt formulerede opfattelse slutter Willy Spickermann⁶ (henvisning uden citater i GG § 81, pag. 125) sig; men det sidste bidrag til diskussionen er altså indtil nu givet af Johs. Brøndum-Nielsen.

Antager man, at de omlydte præsensformer i AM 455, 12° virkelig er et jysk træk, må man forvente kun at finde dem i Johannes Jutæs håndskrift og i de håndskrifter, der evt. benyttede dette som forlæg, og rigtignok kun på de steder, hvor forlægget også havde omlydte former. Stemmaerne for EL, VLYR og SKLYR viser imidlertid, at AM 455, 12° (A¹) ikke har været benyttet som forlæg; for EL's vedkommende går der dog en linie fra A¹ til C-gruppen, men mange læsemåder som denne har tilfælles med B-gruppen forudsætter et forlæg *BC og ikke A¹. VLYR efter A¹ er ligeledes beslægtet med C-gruppen, de må begge forudsætte et tabt forlæg betegnet *A¹C. Det må derfor i første omgang blive vor opgave at undersøge, om de omlydte præsensformer forekommer i andre hss end A¹ og især, om de forekommer på steder, hvor A¹ ikke har omlydsformer. En gennemgang af EL, VLYR og SKLYR med tilhørende variantapparater gav følgende resultat (idet side- og linjehenvisning gælder den form i A¹ til hvilken det opgivne håndskrifts form er en variant). Det må desuden oplyses, at hvor variantapparatet for eksempel angiver, at den omlydte form findes i A²B¹ ofl. er følgelig kun de håndskrifter, der udtrykkelig nævnes, medtaget i listen, og at kursivering angiver, at den pågældende form med alt forbehold kan føres tilbage til *ABC af henholdsvis EL, VLYR og SKLYR.

Eriks lov (ialt 389 præsensformer, 3. p. sg. af verber indenfor 6. og den redupliserende klasse).

A¹: (vb. fa) fær 324,4; fællær 121,2; (vb. faræ) færs 63,8; for færs 64,1;

gær 48,6; 199,12; hældær 66,3; stær 61,1; 118,10; 199,12; tækær 14,7; tæcs 132,5; tæx 288,13.

Ialt 13 omlydte former.

A²: fællær 121,2; gær 119,12; stær 31,2; stær 61,1; 118,10; 156,6.

Ialt 6 oml. former – 4 sst. som A¹.

A³: hældær 246,10; høgægæs 114,3; ræthær 88,3; retthær 109,1.

Ialt 4 oml. former.

A⁵: dræwær 78,5.

A¹⁰: stær 137,3; 156,6.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A².

A¹¹: stær 137,3 – sst. som A¹⁰.

A¹³: fællær 329,10.

A¹⁴: fællær 121,2; 329,10.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹, 1 sst. som A¹³.

A¹⁶: fællær 197,7.

B¹: drægs 296,1; fær 198,3; 217,1; 223,1; gær 199,12; slær 78,5; 132,7; stær 42,5; 61,1; 118,10; 215,1.

Ialt 11 omlydte former – 3 sst. som A¹.

B²: drægs 296,1; fær 198,3; 217,1; 223,1; hældær 200,8; slær 132,7; stær 42,5; 61,1; 215,1.

Ialt 9 oml. former – 7 sst. som B¹, 1 sst. som A¹.

B³: hældær 200,8; stær 61,1; 215,1.

Ialt 3 oml. former – 1 sst. som B², 1 sst. som A¹, 1 sst. som B¹⁻².

B⁴: dreger 78,5; hældær 200,8.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A⁵, 1 sst. som B².

B⁶: ræthær 88,1.

B⁷: stær 61,1; – sst. som A¹.

B⁸: fællær 121,2; stær 118,10; 119,12; tæcs 132,5.

Ialt 4 oml. former – alle sst. som A¹.

B⁹: ræthær 88,1; – sst. som B⁶.

B¹⁰: ræthær 88,1; 88,3.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som B⁶, 1 sst. som A³.

B¹¹: fællær 121,2; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – begge sst. som A¹.

B¹³: helder 37,4; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹.

B¹⁴: helder 37,4 – sst. som B¹³.

B¹⁸: fællær 121,2; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – begge sst. som A¹.

C: fæær 173,1; helder 37,4; stær 61,1.

Ialt 3 oml. former – 1 sst. som B¹³, 1 sst. som A¹.

*ABC: Ialt 35 oml. former.

Valdemars lov, yngre redaktion (ialt 141 præsensformer).

A¹: dræghær 302,3; (vb. fa) fæær 294,3; fær 325,2; (vb. faræ) fær 311,14;

giær 293,1; gær 293,3; 299,5; 337,3; gær 347,3; høggær 287,14; 290,1; 290,3; 290,14; 310,2; 313,7; 321,5; 341,10; 344,6; slær 285,3; stæf 313,8.

Ialt 20 oml. former.

A²: fær 248,9; 345,1; gær 293,10; 294,4; 294,4; 312,12; 293,1; giær 293,3; hældær 335,1.

Ialt 9 oml. former – 2 sst. som A¹.

A³: fær 345,1; gær 293,10; 294,4; 294,4; hældær 335,1.

Ialt 5 oml. former – alle sst. som A².

A⁵: hældær 335,1 – sst. som A².

A⁶: fæliær 356,7.

A⁷: fæliær 356,7; hældær 335,1.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A⁶, 1 sst. som A².

A⁸: fær 277,8.

A¹¹: hældær 335,1; – sst. som A².

B¹: giær 293,1; slær 301,9.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹.

B²: giær 293,1 – sst. som A¹ og B¹.

B³: hældær 335,1 – sst. som A².

C¹: fær 325,2; gær 293,1; tæx 333,3.

Ialt 3 oml. former – 2 sst. som A¹.

C²: slær 287,13; tæx 333,3.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som C¹.

C⁴: rædhær 340,11.

C¹¹: fællær 356,7 – sst. som A⁶.

*ABC: Ialt 33 oml. former.

Sjællandske kirkelov, yngre redaktion (ialt 10 præsensformer).

A¹: huggær [gennemstreget u] 471,1; tækær 470,1; 470,8; 472,2; 472,8.

Ialt 5 omlydte former.

Det oplyses ikke i variantapparatet, hvilke hss der følger A¹ på dette punkt. For eksempel opgives som variant til tækær 470,1: takær C¹ ofl. – til formen 472,2 oplyses intet i variantapparatet. Man må derfor betragte det som givet, at flere hss end A¹ har eksempler på omlydsformer.

Det viser sig altså, at de omlydte former forekommer i en hel række håndskrifter både af EL og VLYR, og også hss af SKLYR (udover A¹) må formodes at indeholde sådanne. Udregner man procenter for forekomsten af omlydsformer i forhold til det samlede antal præsensformer af de stærke verber efter 6. og den reduplicerende klasse i 3. p. sg. indenfor hver af de tre love, kommer man til følgende tal:

EL (A¹) 3,35 pct., VLYR (A¹) 14,18 pct. og SKLYR (A¹) 50 pct.

Vil man forsøgsvis angive procenten for *ABC af hver af de tre love, bliver tallene: EL (*ABC) 8,99 pct., VLYR (*ABC) 23,40 pct. (og SKLYR efter *ABC 50 pct.).

Skal derfor den almindelige antagelse, at præsensomlyden er specifik

jysk opretholdes, må man postulere, at de sjællandske loves tabte grundhåndskrifter alle måtte være skrevet af jyske skrivere. Denne påstand tør kaldes dristig, og man kan ikke se bort fra, at den på ingen måde giver forklaring på den ejendommeligt store forskel mellem procenttallene for de tre love. Man må tillige understrege, at omyldsformerne hos de sjællandske afskrivere kun skulle optræde på de steder, hvor forlægget havde omyldte former, såfremt præsensomylden var jysk; men de ovenfor anførte lister viser, at dette ikke er tilfældet. Fremsætter man i stedet den hypotese, at forekomsten af de i-omyldte præsensformer ikke er et jysk, men et gammelt træk, vil denne afføde to nye hypoteser, med hvis bekræftelse hovedhypotesen står eller falder: 1. De omyldte former er hyppigere i gammel tekst end i ung tekst. 2. De omyldte former er hyppigere i gammel afskrift end i ung afskrift.

Ad 1.

Af de sjællandske landskabslove har VL den længste tradition med sine tre hovedredaktioner: A & O, VLÆR og VLYR. Desværre er A & O kun overleveret i forholdsvis unge, skånske håndskrifter og kan derfor ikke indtages i undersøgelsen. Af VLÆR forefindes fra tiden omkr. 1300 kun et kort fragment (AM 24,4°), den ældste fuldstændige overlevering findes i Stockholm C 69 (ca. 1400), hvis sprogpræg imidlertid er så gammelt, at det synes med rette at kunne medtages her. Indenfor VLÆR må man foretage en kronologisk inddeling; ældst sprogpræg må de afsnit have, der er fælles for A & O og VLÆR (DgL VIII, side 3, 3 – 41, 13; 44, 7–65, 9; 67, 5 – 85, 6), et noget yngre præg de nytilkomne kapitler (side 42, 1–44, 6; 65, 10 – 67, 4; 85, 7–104, 16).

VLYR og EL bygger begge på VLÆR, men medens EL er en radikal omredigering, indeholder VLYR udover de kapitler, der allerede forefindes i VLÆR, blot tyve- og trælleretten. Der kan da som arbejdsgrundlag opstilles følgende tekstkronologi:

VLÆR¹ (afsnit fælles med A & O) efter Stockholm C 69

VLÆR² (nytilkomne kapitler) efter Stockholm C 69

VLYR¹ (afsnit fælles med VLÆR) efter AM 455, 12°

VLYR² (tyve- og trælleretten) efter AM 455, 12°

EL efter AM 455, 12°

Skal hypotesen bekræftes, må rækken af omyldsprocenter fra VLÆR¹ til EL være faldende, idet man må kræve, at omyldsprocenten er størst i den ældste tekst (VLÆR¹), mindst i den yngste tekst (EL).

VLÆR¹: dræghær 63,2; drægær 63,5; fær 6,3; 14,7; 14,8; 37,14; 55,6; 64,5; gær 18,12; 18,13; 30,5; gængær 32,2; 53,14; 53,16; ger 54,8; gær 54,12; 55,3; 55,4; 58,14; 60,9; 69,7; 74,2; 75,7; 77,2; 78,3; 78,4; 81,4; stær 75,16; tækær 9,7; 11,2; 17,1; 26,3; 26,10; 27,7; 27,10; thækær 28,9; tækær 29,4; 40,15; 41,2; 46,12; tækæs 58,12; tækær 64,10; 67,6; 76,8; 77,2; 77,13; 78,4; 78,12; 79,7; 79,8; 80,5; 80,6; 83,1; 83,9.

Ialt 54 omyldte former. Samlet antal præsensformer 104.

Omyldsprocent 51,92 pct.

VLÆR²: fær 100,6; 100,9; 101,7; gær 101,8; tækær 43,6; 88,6; 88,8; 88,11; tæx 97,6.

Ialt 9 omlydte former. Samlet antal præsensformer 19.

Omlydsprocent 47,36 pct.

VLYR¹ omfatter s. 247, 1–340, 8 (fraregnet lakunen 252, 18–266, 5).

Der henvises til ovenstående fortegnelse over omlydsformer.

Ialt 17 omlydte former. Samlet antal præsensformer 94.

Omlydsprocent 18,08 pct.

VLYR² omfatter s. 340, 9–362, 2. Der henvises til ovenstående fortegnelse over omlydsformer.

Ialt 3 omlydte former. Samlet antal præsensformer 47.

Omlydsprocent 6,38 pct.

EL jfr. ovenstående: Omlydsprocent 3,35 pct.

Kirkeloven:

SKLÆR (efter Stockhlm C 69): gær 451,9; 455,3; 455,4; 455,5; tækær 447,7; 448,6; 449,16; 450,5.

Ialt 8 omlydte former. Samlet antal præsensformer 11.

Omlydsprocent 72,73 pct.

SKLYR (efter AM 455,12°) jfr. ovenstående: Omlydsprocent 50,00 pct.

Sætter man procenterne for kirkelovens to redaktioner i relation til procenterne for landskabslovene, måtte man, såfremt den tidligere fremsatte hypotese skulle bekræftes, også forvente at finde et højere procenttal for kirkeloven, der ifølge epilogen blev udstedt d. 21. juli 1171, medens revisionen af A & O, der resulterede i VLÆR, må være foretaget efter 1215, da jernbyrd blev afløst af nævn. VLYR bestemmes almindeligt som yngre end 1241, da den følges af SKLYR, hvori man finder en ændring, som skal være vedtaget på et møde i Roskilde 1241. Hypotesen er da bekræftet, idet undersøgelsen viser, at omlydsformerne optræder i stort antal i de ældste tekster (SKLÆR og VLÆR¹), men er forholdsvis få i de yngste (VLYR² og EL).

Ad 2.

Om forekomsten af omlydsformer i de unge håndskrifter giver de tidligere anførte lister over hss, nævnte i variantapparaterne til EL og VLYR, et fingerpeg. Antallet af omlydsformer er stærkt faldende, jo længere man kommer op mod 1450; at et forholdsvis ungt hs som for eksempel B² (til EL) har ni omlydsformer forklares derved, at det er en nøje afskrift af B¹, med hvilket B² da også har syv former fælles. Forsøgsvise er foretaget en sammenligning af fragmentet af VLÆR efter AM 24,4 og det tilsvarende afsnit i Stockhlm C 69 (side 3 – 26, 3). Af ialt 25 præsensformer har AM 24,4° kun en omlydt form: gængs 116,12, hvorimod C 69 har 9. Men hertil må bemærkes, at en sådan sammenligning næppe er berettiget; for det første tilhører AM 24,4° og C 69 hver sin håndskriftgruppe, henholdsvis D-gruppen og A-gruppen, for det andet må man, sprogligt, skelne mellem konservative og ikke-konservative afskrifter, til første gruppe synes C 69 at henhøre, det er derfor ikke brugbart som eksempel på en yngre

afskrift. Det er dog bemærkelsesværdigt, at AM 24,4°, som tilhører den ældre tekstgruppe, har så få omlydsformer, men det kan antagelig ikke tillægges større betydning, da det kun indeholder ca. en fjerdedel af VLÆR. Man savner i høj grad et fuldstændigt håndskrift af VLÆR fra tiden omkr. 1300, som kunne belyse forholdet bedre.

Til kontrol er Stockholm C 38 (fra ca. 1450) blevet gennemlæst; det er i variantapparatet til EL betegnet som A⁴, til VLYR og SKLYR betegnet som C³. I dette håndskrift, som i det hele har et ret ungt præg, fandtes ingen omlydsformer overhovedet. Vi kan følgelig regne med, at i-omlyden i de stærke verbers singularis er næsten fuldstændig forsvundet fra sjællandsk skriftsprog omkring 1450.

Det synes derfor bekræftet, at de omlydte præsensformer ikke kan tjene som kriterium for jysk dialekt i de gammeldanske tekster fra omkring 1300; man må antage, at en stor del af de træk, der i dag er karakteristiske for en bestemt landsdel, har haft langt større udbredelse i begyndelsen af det 14. århundrede. Det kan tilføjes, at dette sandsynligvis gælder en hel del af de ejendommeligheder i gammeldansk, der af Johs. Brøndum-Nielsen bestemmes som værende jyske; det her forelagte materiale er kun en del af en igangværende undersøgelse, der beskæftiger sig med forholdet mellem jysk og sjællandsk dialekt omkring 1300.

Gerd Wellejus.

1. Der henvises til håndskriftfortegnelse og tekstgengivelse i Danmarks gamle Landskabslove V (EL) og VII–VIII (VL og SKL). Forkortelser: EL = Eriks sjællandske lov A & O = Arvebog og orbodemål, VLÆR = Valdemars lov, ældre redaktion, VLYR = Valdemars lov, yngre redaktion, SKLÆR = Sjællandske kirkelov, ældre redaktion, SKLYR = Sjællandske kirkelov, yngre redaktion. – 2. Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folke-mål 1898–1912. (§ 198). – 3. Artiklen »Tre litterære Munke i Sorø Kloster« fra »Sorø, skrevet af Soranere« bd. I, 1923. – 4. I en række forelæsninger i forårssesemestret 1957 hævdede dr. Anders Bjerrum, at Johannes Jutæs sprog var rent sjællandsk. Af denne teori er nærværende undersøgelse inspireret. – 5. Lis Jacobsen: Bidrag til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel. 1910. (§ 61). – 6. Willy Spickermann: Das Verbum in den seeländischen Gesetzen. 1912. (§ 81 og § 92).

Der må for hele artikelens vedkommende henvises til Viggo Søbys afhandling »Om Sprogformen i de sjællandske Love« (i AaNO 1872, pag. 215 ff.), som beskæftiger sig med samme teori, dog under en anden synsvinkel og med en noget utilstrækkelig dokumentation.

THØGER LARSENS »MAANESKIN«

I Thøger Larsens digtsamling »Bakker og Bølger« (1912) findes et digt »Maaneskin«. Det er skrevet i september 1909.¹ Jeg citerer det skønne, ejendommeligt milde og tyste digt:

En ensom Draabe falder
fra Løvet og forstummer
i Nattens ømme Stilhed
og Havens Maaneslumner.

Se Græsset gror i Søvnne,
den milde Dagregn dies,
før Muldens Moder-Evne
til andre Morg'n'er vies.

Et spinkelt Skin, et sparsomt
Søvnlys fra Maanen strømmer.
De spæde Straaler varsomt
berører alt, som drømmer.

De melder lønligt Løvet
og Havens Blomsterstande,
at de har kysset Støvet
i Maanens stille Lande.

De synes tavst at sige:
Véd I, som Natten skærmer,
om i de dødes Rige
Opstandelsen sig nærmer?

Den magiske virkning som dette digt udøver skyldes ikke mindst lyd-maleriet,² allitterationerne er udnyttet med den fineste kunst; de er på en gang diskrete, udsøgte og stærke, ikke mindst i digtets fjerde strofe.³ Jeg har for mange år siden skrevet at denne strofe er en af de genialeste i dansk lyrik hvad stavrimet angår.⁴

Det er meget sandsynligt at Thøger Larsens digt har en litterær forudsætning i tysk romantisk digtning. Det ligger ved sin milde og ømme stemning – der synes overjordisk – og ved sin stilhed og sarthed meget nær ved Joseph von Eichendorffs digt »Mondnacht«. Til sammenligning citerer jeg Eichendorffs digt:

Es war, als hätt' der Himmel
Die Erde still geküsst,
Dass sie im Blütenschimmer
Von ihm nun träumen müsst!

Die Luft ging durch die Felder,
Die Ähren wogten sacht,
Es rauschten leis die Wälder,
So sternklar war die Nacht.

Und meine Seele spannte
Weit ihre Flügel aus,
Flog durch die stillen Lande
Als flöge sie nach Haus.

Rytisk står de to digte hinanden nær, strofeformen er den samme.⁵ Thøger Larsen har dog et »rytmebrud« i tredje strofe: et sparsomt / Søvnlys og lutter kvindelige rim. Nær ved hinanden står: Die Erde still geküsst ~ kysser Støvet; träumen ~ drømmer; die stillen Lande ~ Maanens stille Lande. I begge digte er det centrale udtryk *stille lande* sat i rimstilling. Svarende til Eichendorffs sammensætning *Blütenschimmer* har vi hos Thøger Larsen *Maaneslummer*, *Moder-Evne* og *Blomsterstande*.

Skulle Thøger Larsen ikke have kendt Eichendorffs digt har vi et interessant eksempel på fremtrædende ligheder mellem to måne-digte i tysk og dansk poesi. Thøger Larsen har digtet om månen tit og ofte.⁶ Som ingen anden dansk digter har han givet rigt nuancerede og varierede udtryk for månen og dens lysstråler. Jens Aage Doctor opfatter i sin bog »De centrale symboler i Thøger Larsens digtning« (1956) månen som Thøger Larsens vigtigste dødssymbol (p. 69). Han skriver: »Med dette tavse budskab er månen da blevet til et symbol på dødsbegrebet, på døden for den enkelte eksistens som for det hele univers. Med månelyst føres altid sådanne alvorstunge følelser ind i teksterne, hvis dystre og i enestående grad skænbetingede perspektiver åbner sig gennem Thøger Larsens digtning om månen« (p. 70). Hvad der her siges gælder ikke for digtet »Maaneskin«,

som Jens Aage Doctor omtaler p. 72, og et par andre måne-digte som slutter sig hertil.

Digtsamlingen »Limfjords-Sange« (1925) har digtet »Nu kommer Maanen«.⁷ Her kaldes månen »Guden for Søvn og for Senge«, og det hedder: »Mild som en Musas / Ansigt den signer de sovende Strømme, / ejer dog Trolddom, som saa vi Medusas / Hoved i Drømme.«⁸ »Søndengalm« (1926) har digtet »Fuldmaanen«,⁹ som Jens Aage Doctor ikke omtaler i sin bog. »Fuldmaanen« – der er rimløst, med trokæisk-daktylisk rytme – har i sit ordvalg tilknytning til det ældre digt »Maaneskin«. Det hedder: Stilhed ligger og lyser spinkelt¹⁰ / over Ruiner og øde Gader – ind gennem Skoddernes Sprækker siver / søvnigt et segnet Skin langs Væggen. Digtet »Før Daggrø« fra 1901 har: Dorske Stjerner med søvnigt Skin (se digtsamlingen »Jord« 1904 p. 23). I modsætning til månen over haven i »Maaneskin« står denne strofe fra kantaten »Virkeligheden« fra 1911 (i samlingen »Bakker og Bølger« 1912): Dog nærmer Verden sig saa øm. / Og Maanen over Haven / er som fortabte Sjæles Drøm / om Solens Skin – i Graven.

Karakteristisk for Thøger Larsens originale lyrik – der ville have gjort ham verdensberømt hvis han havde skrevet på et af hovedsprogene – er sammensætninger som *Maaneslummer*, *Søvnlys* og *Moder-Evne*, der ikke er taget med i »Ordbog over det danske sprog«. Han yndede ord som *Søvn* og *Slummer*, og han brugte ordet *Evne* overordentligt ofte og på en måde der søger sin lige i dansk lyrik.¹² Et udtryk som »Muldens Moder-Evne« giver meget af Thøger Larsens intense og originale poesi. Ejendommeligt er anvendelsen af epitetet *øm* til stilhed. Thøger Larsen var en mester i at skabe dybt originale forbindelser af epitete og substantiv.¹³

Udtrykket »Opstandelsen sig nærmer«, digtets slutningsvers, har paralleller. Ovenfor er citeret en strofe fra »Virkeligheden«. Digtet »August« (i samlingen »Bakker og Bølger«) – som jeg opfatter som et af Thøger Larsens ypperste digte – slutter med disse vers: »Jorderig nærmer i Høstdagens Duft / sig med Fortabelsens Styrke«.¹⁴

Digtet »Maaneskin« svarer ikke ved sin stemning til Thøger Larsens øvrige måne-digtning – når der ses bort fra to digte som slutter sig delvis til det: »Nu kommer Maanen« og »Fuldmaanen«. Det mener jeg er med til at bekræfte den her fremsatte opfattelse om en litterær tilknytning til Eichendorffs digt »Mondnacht«. Der er for mig ingen tvivl om at Thøger Larsen har læst dette fine og sjælfulde digt og fået et stærkt og varigt indtryk. Ved denne sammenstilling bliver hans digt på ingen måde ringere.

1. Se Chr. N. Brodersen »Thøger Larsen« I (1942) p. 164. »Maaneskin« er trykt i Thøger Larsens »Udvalgte Digte« (1917) p. 59, »Udvalgte Digte« (1938) p. 68–69, ny udgave 1945 p. 87, »Under Stjerner. Udvalgte Digte 1895–1914« (1952) p. 117. Digtet citeres i sin helhed af Chr. N. Brodersen i hans store værk om Thøger Larsen II (1950) p. 143. – 2. En analyse af lydmaleriet gives af Brodersen II p. 143 f. – 3. Om Thøger Larsens brug af stavrim se nærmere min afhandling i »Danske Studier« 1941 p. 15 ff. og Brodersen II p. 138 ff. – 4. Fjerde strofe i »Maaneskin« er citeret en række gange i dansk litteraturforskning: Chr. Rimestad »Fra Stuckenberg til Seedorf. Den lyriske Renæssance i Danmark« II (1923)

p. 69 (her er De blevet til Da), Søren Hallar i afhandlingen om naturen hos Harald Bergstedt, Otto Gelsted og Thøger Larsen i »Danske Studier« 1938 p. 107, i min afhandling om alliterationen hos Thøger Larsen i »Danske Studier« 1941 p. 29, i min afhandling »Ordstudier i Thøger Larsens Lyrik« i »Acta Philologica Scandinavica« XV (1942) p. 378, Jens Aage Doctor »De centrale symboler i Thøger Larsens digtning« (1956) p. 72. – 5. Samme strofeform har digtet »Vaardagen« i samlingen »Det Fjerne« 1907, optrykt i »Under Stjerner«, dog med den forskel at de fire af digtets tolv strofer har mandlige rim i andet og fjerde vers som i Eichendorffs digt. »Solskin i en Stue« (i »Bakker og Bølger«) – der er et af Thøger Larsens skønneste digte – har samme strofeform som Eichendorffs »Mondnacht«. – 6. Se Søren Hallar i »Danske Studier« 1938 p. 119 ff., Brodersen II p. 55 ff. og Jens Aage Doctors bog om Thøger Larsen p. 69 ff. – 7. Optrykt i »Udvalgte Digte« (1938) p. 101, 1945 p. 131 og i »Sfærernes Musik. Udvalgte Digte 1914–1927« (1953) p. 76. – 8. Disse vers citeres af Jens Aage Doctor p. 91. – 9. Optrykt i »Sfærernes Musik« p. 79. Digtet »Nu kommer Maanen« er en forstudie til »Fuldmaanen«, se Brodersen II p. 99 note 13. – 10. Digtet »Stille Midnat« fra 1901 har disse ejendommelige vers med ordet *spinkel* – sml. *spinkel*, *spæd* og *sparsom* i »Maaneskin« –: Over Dal og Banke / en spinkel Tanke / af Skin og Skygge (se »Dagene« 1905 p. 16). – 11. Se udvalget 1938 p. 80, 1945 p. 106, 1952 p. 142. – 12. Se nærmere mine ordstudier i Thøger Larsens lyrik p. 373 f. og 381 ff. – 13. Om adjektivet (epitetet) hos Thøger Larsen se mine ordstudier p. 402 ff. og Brodersen II p. 169 ff. Eksempler på *øm* er givet i ordstudierne p. 409 f. Udtrykket »Nattens ømme Stilhed« citeres i »Ordbog over det danske sprog« XXVII (1954), 1612 (med henvisning til mine ordstudier). I modsætning hertil har digtet »Stormfuld Vinternat« – hvor »Livløs Maanen / skinner os til Døde, / skinner saa inderligt / gudsforladt og øde« – udtrykket den tynde Stilhed: »Engang veed vi / den tynde Stilhed kommer, / Majmaaneds Afmagt, / Juni uden Sommer« (»Det Fjerne« 1907 p. 34). Digtet er optrykt i udvalgene fra 1938, 1945 og 1952. – 14. »August« er optrykt i udvalgene.

Harry Andersen.

LETHAL (HOS JOHANNES V. JENSEN)

I Johannes V. Jensens myte »Kongelyset« fra 1933 (trykt første gang i »Politiken« 27. august 1933) læser man: »Endnu staar der et Blomsterflor langs Vejene, men det er Sensommerens Blomster, Regnfang og Røllike, den dybbblaa Cikorie, lethal i Farven som Asters; den kommer sammen med de mørke Nætter, Augustnætter og Stjerner« (se mytesamlingen »Sælernes Ø« (1934) p. 103). »Lethal i Farven som Asters« lyder gådefuldt. Hvad kan digteren have ment med dette besynderlige udtryk? Af sammenhængen fremgår det tydeligt, at *lethal* og *dybbblaa* hører sammen; de to ord dækker hinanden. Johannes V. Jensen har her – som i talrige tilfælde – husket sig selv godt. Det ejendommelige udtryk er opstået ved en krydsning af to andre, langt ældre udtryk. De findes i to myter der ligger hinanden nær i tid. I »Til Drachmanns Aske« fra 1908 hører vi om »den opalhvide lethe-farvede Urne mod den blaa Luft« (se »Myter. Ny Samling« (1910) p. 76 og »Myter« II 3. udg (1924) p. 45). I »Dansk Natur« fra 1909 læser vi om »et Væld af vaade Blomster, Georginer, Krysantemum, letheblaa Asters« (»Myter. Ny samling« p. 3 = »Myter« II 3. udg. p. 6 = »Myter« I (1946) p. 183). De to udtryk *letheblaa Asters* og *lethal i Farven som Asters* hører intimt sammen; de dækker hinanden helt.

Hvorfor asters af digteren kaldes for *letheblaa* ved jeg ikke. Jeg har for en del år siden prøvet på at finde ud af ordet *letheblaa*, et sammensat ord der vist er uden sidestykke i dansk litteratur («Danske Studier» 1952 p. 137 ff.). Jeg nævner der den mulighed at *letheblaa* kan oversættes ved *glemselblå*, der kan svare til *himmelblå*. Lethe er jo navnet på glemselens flod. Da jeg skrev den lille artikel var jeg ikke opmærksom på Johannes V. Jensens brug af *lethal* i »Kongelyset«. Vi ved ikke om der ligger en eller anden oplevelse til grund for digterens anvendelse. Det vil sikkert aldrig blive opklaret. I digtet »Svalerne« (i samlingen »Aarstiderne« fra 1923), som »Kongelyset« har tilknytning til, hedder det i første strofe: »Med tidlig Klarhed Høststjernen tindrer. / Hedt blusser Aaret, thi det erindrer«. Digtet »Den danske Sommer« fra 1941 har i det andet digt »Hvor indadventd og grebet grubler Aaret«. Det er karakteristisk for Johannes V. Jensens digtning at den ustandselig kredser om barndomserindringer – jf. slutningsordene i »Bræen« (1908): Barndommen det er det tabte Land – og slægts-erindringer. Ordet *Minde* er et af hans mest afgørende ord. Dette gør det endnu vanskeligere for mig at forstå brugen af ordene *letheblaa* og *lethal*.

Det er muligt at det er selve ordets klangvirkning der har lokket Johannes V. Jensen til at anvende disse ord. Han er begyndt med den opalhvide, lethefarvede urne; her er der god mening i anvendelsen (urne, død og glemsel hører sammen). Han har som så ofte hos digtere ikke villet slippe det fundne udtryk. Tænk på brugen af et ord som *myte*, der jo som intet andet ord er knyttet til Johannes V. Jensens digtning, som er blevet dens alfa og omega. Der er for mig ingen som helst tvivl om at Johannes V. Jensens valg af dette ord – et genialt greb ned i sprogstoffet, der har suggereret mange gennem lange tider – i væsentlig grad skyldes den suggestive klangvirkning, suggestiv for digteren.

Ordet *lethal* (mærk *th*) er dannet af Johannes V. Jensen selv: det er en afledning af *Lethe*. Det kan i denne forbindelse nævnes at ordet *lethæisk* er blevet fortrængt af *letargisk* (se »Ordbog over det danske sprog« XII (1931), 666). Det er et helt andet ord end *letal* dødelig, dødbringende (latin *letalis*, jf. *letum* død og *letalitet* dødelighed i den medicinske terminologi). At Johannes V. Jensens *lethal* skulle være det samme som *letal* og betyde dødelig betragter jeg som ganske usandsynligt.

Eksempler på at Johannes V. Jensen har husket sig selv godt kan man finde i min disputats »Studier i Johannes V. Jensens Lyrik« (1936), her specielt om vekselvirkningen mellem prosa og poesi og f. eks. i mine afhandlinger »Johannes V. Jensens Digte« (i tidsskriftet »Edda« 49 (1949) p. 90 ff., specielt p. 102 ff.; jeg fremhæver p. 136 f. note 46) og »Nogle mindedigte af Johannes V. Jensen« (i »Danske Studier« 1955 p. 87 ff., specielt p. 90 og 106). Jeg henviser også til Niels Birger Wamberg's lille, fine og lærerige studie »Symboler paa vandring« (tidsskriftet »Ord och bild« 1956 p. 491 ff.), der bl. a. gør rede for »Envoi«-motivet: »Nu breder Hylden / de svale Hænder / mod Sommermaanen«.

Harry Andersen.

ANMELDELSER

Erik Wahlgren: The Kensington Stone, a mystery solved. The University of Wisconsin Press, Madison 1958. 228 s., ill. 5.00 dollars.

Erik Wahlgren, der er professor i nordisk filologi ved universitetet i Los Angeles, har skrevet den sidste bog, der bør skrives om Kensington-stenen. Han har på grundlag af en række oplysninger, som er dukket op i de sidste år, løst stenens gåde, og han gør det ikke blot grundigt og sagligt forsvarligt, men også underholdende og spændende. Man sidder med hans bog som med en detektivroman, for selvom Wahlgren gang på gang understreger, at »we shall not name a perpetrator or perpetrators«, så er det dog stadig de to svensk-amerikanere, finderne af stenen, farmeren *Olof Ohman*, og den omvandrende lærer *Sven Fogelblad*, som nettet strammes om.

Det afgørende ved løsningen af gåden er, at det ved simpel demonstration kan godtgøres, at indskriften er et falsum. Det er Wahlgrens fortjeneste at have bearbejdet og offentliggjort dette materiale i Amerika, og det er professor *J. A. Holviks* fortjeneste at have fundet materialet frem, nemlig 1° en lille encyklopædi, som Ohman havde i sin bogsamling, *Carl Rosander: Den kunskapsrike Skolmästaren eller Hufvudgrunderna uti de för ett borgerligt Samfundslif nödigaste Vetenskaper. En Handbok i nyttiga Kunskaper för alla Samhällsklasser utarbetad efter de bästa Författare och tillförlitligaste Källor, Stockholm 1881–82* (på titelbladet har Ohman skrevet sit navn og datoen 2.3.1891), 2° en scrapbog som røber ikke så lidt om Ohmans og Fogelblads interesseområder og 3° en kladde til indskriften.

Kladden har været offentliggjort i *Danske Studier 1949–50*, og *Harry Andersen* tillægger den med rette så stor betydning, at han så sent som i januar 1957 i *Salmonsens Leksikon-Tidsskrift* betragter den alene som »Et afgørende bevis for, at Kensington-stenen er et falsum« (citeret efter artiklens overskrift).

Inden jeg går over til at fremdrage nogle enkeltheder fra Wahlgrens fortræffelige og smukt udstyrede bog, skal jeg imidlertid opridsе løsningsens 5-årige historie, som har ganske særlig interesse for et dansk publikum. Den 28. december 1953 forelagde Erik Wahlgren for en lærd forsamling i Chicago sin afsløring i foredragsform, »Runic Letters, Archive Study, and the Kensington Inscription«. Kort efter blev han interviewet af *Time*, og i tidsskriftets atlantiske udgave læste jeg den 8. februar 1954, at Wahlgren »had positive proof, he said, that the stone was faked by the late Farmer Ohman«. Uden alt for mange detaljer omtales den svenske encyklopædi (hverken forfatteren eller titlen blev nævnt) og scrapbogen. Den 1. juni skrev jeg til *Time*, som allerede den 18. juni svarede: »In view of your interest in the story, we should like to call your attention to the fact that our correspondents drew an entirely mistaken conclusion from their interview with Dr. Wahlgren for the story«. *Time* henviste til Wahlgrens læserbrev den 29. marts i tidsskriftets amerikanske udgave (og kun dér): »I (do not) claim to have positive proof that Olof Ohman carved the Kensington

stone. The statement given to a reporter by me contained an express disclaimer of my ability to specify the perpetrators of this modern hoax».

Jeg forsøgte at komme i forbindelse med Wahlgren, men forgæves. Det viste sig, at han var på rejse – i Europa! Imidlertid havde *Hjalmar Holand*, stenens så sørgeligt trofaste forkæmper gennem et helt langt liv, i maj måned sendt *Karl Martin Nielsen* et udklip af en artikel, han havde skrevet i Decorah-posten den 23. april. Han skriver her om encyklopædien: »... Det er bare Sludder. Jeg har denne Bog her paa mit Skrivebord. Det er ikke en Encyklopædi, men en Lærebog til Hjælp for saadanne, som maatte ta til-takke med den tarvelige Undervisning, de fik paa en Omgangsskole. Bogen hedder *Den kunskaprike Skolmästaren*«. Jeg rekvirerede den da fra Sverige gennem Det kgl. Bibliotek, fik taget en mikrofilm af de aktuelle sider og lod iøvrigt sagen ligge, indtil jeg den 20. maj 1955 læste følgende telegram fra New York i *Berlingske Tidende*: »Den videnskabeligt meget omstridte Kensington-Sten med Runeinskriftioner, der blev fundet i Minnesota i 1898, vil med Flyvemaskine blive bragt til Danmark, Norge og Sverige, hvor den forevises offentligt i Tidsrummet fra den 23. Juli til først i August Maaned. Kensington Stenen, som af mange Eksperter i alle tre skandinaviske Lande er blevet stemplet som falsk, bliver et Led i en Good-will Tur, som Guvernøren for Minnesota, Orville Freeman, skal deltage i som Turens Leder. Man understreger dog, at den Omstændighed, at Guvernøren bringer Stenen med paa Rejsen, ikke er ensbetydende med, at han hverken godkender eller benægter Stenens videnskabelige Værdi. Stenen skal forevises først i Norge, hvortil den ankommer 23. Juli, derefter sendes den til Sverige og senere til Danmark, hvor den forevises i Begyndelsen af August Maaned. Præcis, hvor Forevisningerne skal finde Sted, vides endnu ikke. De praktiske Arrangementer for Forevisningen af Stenen tilrettelægges af Oversøisk Passagerbureau i København«. Jeg samlede straks mit materiale sammen og skrev den 15. og 16. juli to kronikker i *Berlingske Aftenavis* (Tragedien om Kensington-Stenen og Kensington-Tragediens sidste Akt), hvori jeg på grundlag af Rosanders bog demonstrerede, at stenen var et falsum.

Da jeg selv gerne ville have set stenen, har disse kronikker senere ærgret mig, for den 24. s. m. skrev *Berlingske Tidendes* New York korrespondent – under den drastiske overskrift *Guvernøren var bange for Stenen* – at »Den omstridte Kensington Sten med »Runeinskriftioner« [denne gang sat i citationstegn!] kommer ikke som oprindeligt planlagt med paa Rejsen. Dette forklares herovre fra ved, at man var bange for, at Stenen vilde tage første Side i Avisen og Guvernøren kun Side syv. Men den egentlige Forklaring ligger i den Reaktion, der er opstaaet i baade Sverige og Danmark. To Kronikker i *Berlingske Aftenavis* saavel som ugunstige Kommentarer i *Svenska Dagbladet* og andre Blade har i høj Grad bidraget til, at Stenen nu faar Lov til at blive hjemme i Alexandria, Minnesota«.

For en ordens skyld spurgte jeg *Svenska Dagbladet* om, hvad de havde skrevet, og den 29. s. m. svarede de, at de »i år endast haft en mycket kort notis om den s. k. Kensingtonstenen. Näst senaste gången tidningen innehöll

något om »runstenen« var 1950, då dåvarande docenten Sven Janssons uttalande om stenen i korthet refererades«.

Imellemtiden var jag kommet i förbindelse med Wahlgren, og i et af sine breve fortalte han om den spændende baggrund for interviewet i Time, idet han samtidig sendte mig originalteksten til læserbrevet, som i sin fulde udstrækning lød: »Time must retract untrue assertion that I claim to have positive proof that Ohman carved Kensington stone. Statement given reporter to me contained express disclaimer of my ability or intent to specify perpetrators of this modern hoax. The requirements of science and the declared purpose and spirit of my investigation were satisfied by a demonstration that Kensington inscription can be completely explained as a modern fabrication. Shall add that notwithstanding their suspicion Ohman's sons were courteous to me«. Og hertil bemærkede den retskafne Wahlgren: »Därav kan Ni märka, att Time hade förvrängt mitt telegram til oigenkännelighet, ja man kan rentav påstå att detta blev ännu en förfalskning! En 6 veckor senare samt av för mig okänd anledning (jag förmodar dock på grund av påtryckningar från andra tidskrifter, som jag med flit informerat om det rätta förhållandet) fick jag plötslig en dag en nästan krypande ursäkt ifrån Time. Någon *offentlig* upprättelse har jag aldrig fått för ärekränkningen. Detta torde förmildra Er uppfattning om »hele den amerikanske Befolknings Holdning overfor Kensington-Stenen [således udlagde jeg i mine kronikker Wahlgrens vagt formulerede læserbrev i Time]«. Jag anser det nämligen tillfyllest bevisat, och det för länge sedan, att K-inskriften är modern; varken vetenskapligt eller juridiskt går det an numera att *bevisa* att just den eller den mannen utförde bragde och saken är dessutom egentligen likgiltig. Mitt syfte har varit samt förblivit att klarlägga inskriftens tillkomsthistoria. Genom sitt knepiga »citat« från mig har Time lyckats utmåla mig såsom en, som inte är säker på sin sak. Vidare kan jag omtala, att intervjun med mig här i Los Angeles blev grundligt *omredigerad* av red. i N. Y., och det var där, som det olovliga påståendet om *vad mitt bevis gällde* smög sig inn i artiklen. Den unge mannen i L. A. som skrev den ursprungliga samt av mig godkända versionen blev förtvivlad. Detta är den inneboende moraliska och praktiska svagheten i en så pass »far-flung operation« som en världsomspännande tidskrift ofta har på sitt samvete. Kort tid därefter avsåg sig reportern sitt job. Han ville ej längre bli i sold hos Time och har sedan blivit high school teacher! Där har Ni en mindre skev bild om denne historia«.

Og det er i samme brev han skriver følgende ord til eftertanke for danske læsere: »Amerikanske filologer har aldrig trottet på stenen, och om inte Holand besuttit en så otrolig energi och övertalningsförmåga så hade stenen dött en naturlig död för flera decennier sedan. Ironiskt nog är det förutom Holand så främst *danska* forskares uttalanden som gjort den värsta skadan: Bröndsteds samt *farbror* Thalbitzers. Dessa blev citerade överallt i Amerika, till filologernas store förbittring och förtvivlan, och det är detta som givit kensingtonianerna den medvind här i landet, som man i Norden sedermera hånlett. År 1950 började undertecknad röja och gräva i saken. Tänk Holands

fräckhet: Han har Rosander på sitt skrivbord hemma, vågar ändock påstå att intet samband finns med stenen».

Harry Andersen og Erik Moltke indtager en fremtrædende plads i Wahlgrens bog. Disse to forskere har i klare og veloplagte artikler i Danske Studier 1949–50 gjort det af med Kensington-stenen så overbevisende som det nu lod sig gøre, når de på det tidspunkt ikke kendte noget til Rosander og scrapbogen, men kun havde kladden til indskriften.

Ved at gengive nogle korte uddrag af Rosanders bog, skal jeg nu søge at givet et indtryk af, hvordan indskriftens gåde på smukkeste måde løses af Wahlgren. Den interesserede læser må dog henvises til Wahlgrens bog, som indeholder alle ønskelige detaljer, dog mærkeligt nok ikke den uhyre enkle forklaring på runetegnene for n og t.

Først fortæller Rosander lidt om runerne i almindelighed. Derpå gives det yngre runealfabet eller 16-tegns futharken, og allerede dér får man forklaringen på Kensington-stenens n-rune, som »er unormal ved at være gennemstreget; det er selveste vikingetidsformen, som uddøde o. 1100, og som det vil være umuligt at finde i nogen skandinavisk, middelalderlig runeindskrift« (Moltke). Rosander skriver imidlertid: $\neg$ $\neg$ = N, men han skriver ikke, hvornår de hver for sig anvendes. Moltke bemærker også, at t »har den i middelalderen sjældne form med to bistave« – Rosander: $\uparrow$ = T. Om det runealfabet, som Rosander opstiller, hedder det: *Dessa runor, som äro de allmänne, hafva blifvit kallade Upsalarunor. [.] Upsalarunorna blifvit på flere sätt använde, hvaraf uppkommit Vänderunor (omvände) – g-runen på Kensington-stenen er en venderune. När med tidens lopp runornas bruk såsom skriftspråk spridt sig till folket och behofvet af flere ljudtecken uppkom, begynte man på åtskilliga sätt öka deras antal, och sålunda uppstodo de så kallade stungna eller punkterade runorna, som skilde sig från de gamle genom en eller flere punkter inuti figuren, hvilken förändrade deras ursprungliga ljud och såmedels äfven ökade deras antal. Adskillige af runerne på Kensington-stenen er stungne. Sedan genom kristendomen latinska alfabetet blef bekant, ökades runorna med ännu flere figurer, så att de slutligen voro i det närmaste lika många som de romerska bokstäfverne. Kensington-stenen har 22 tegn. [.] tiden från år 900 till 1300 synes varit den ålder, under hvilken största delen blifvit danade. En indskrift fra 1362 kan således ikke undre. [.] somliga hafva uppkommit til åminnelse af något prisvärdt företag. Det gör Kensington-stenen försåvidt også. Emellertid kan af allt detta ingenting med någon säkerhet slutas om språkets beskaffenhet i sin helhet, helst ofta fremsymtar stor okunnighet om ords stafning hos dem, som verkställt dylika ristningar.* – Kensington-stenens talesprogs vendinger kan således forklaras ud fra disse bemærkninger, som iøvrigt er forkerte!

I Fornsvenskan. Från år 1000 till 1300 möder vi dels mange nye ord og dels sammansætninger af gamla svenska ord – tænk på Kensington-stenens opdagelse som er det eneste »middelalderlige« belæg på ordet i den betydning. Troligt är, att genom religionslärare från främmande länder ord äfven inkommo från engelskan, tyskan m. fl. språk, ehuru sådana numera

svårligen kunne från riktiga svenska ord urskiljas – hertil siger Wahlgren, at »It is not inconceivable that one explanation of the curious word *from* in the Kensington inscription may be found in the hoaxer's misunderstanding, and consequent misapplication, of this »rule«.« *Vid antagendet af de latinska bokstäfverne till skriftspråk bibehölls länge runan þ för D-ljudet*, og i runeoversigten hed det: þ = Th, D – jf. Harry Andersen: »Det er overordentlig påfaldende at indskriften ikke anvender d-runen. þ-runen bruges såvel for ð og d: opbagelsesfarþ, þeþ = döð, Vinlanþ. Allerede på dette punkt må det siges, at Ens mistanke om indskriftens ægthed er vakt«. Nu giver Rosander os altså forklaringen! *Bland vokalljuden tecknades å först med a eller o och sedan med aa – Kensington-stenen har ʰ. ä-ljudet skrefs med e och ö-ljudet med ø*, men – hedder det videre – *Hvad man af det som finnes kan döma rörande svenskan är, att stafsättet varit mycket obestämdt och vacklande – Kensington-stenen har norrmen og vest over for läger og äptir, medens fräelse både har ä og e. ö-runen er en kombination af ö og ø (øjensynlig opfattet som o + e), nemlig den vidunderlige form ö*. Præpositionen *efter* kan staves på 28 forskellige måder og af de 9, Rosander nævner, vælger risteren en blanding af *aptir* og *eptir* ved at skrive *äptir*. *Stundom fördubblas vokaler eller konsonanter utan ändamål, t. ex. Naat (natt), Flerre, Manss o. s. v.* – Wahlgren: »This last word is clearly a genetive singular but is not indicated as such for the guidance of the ungrammatical. Could one find a more apt explanation for the otherwise irrational use of the oft discussed *mans* in line 10 of the Kensington inscription?»

I afsnittet om *Medelsvenskan. Från år 1300 till 1523* understreges det at *nationalsspråket [. . . .] vacklade från det ena uttryckssättet till det andra, utan bestämda grundsatser, och slutligen företedde en fullständig språkförbistring* – det har risteren sandelig i vid udstrækning benyttet sig af! Fra dansk, siger Rosander, lånte man endelsen -else – ordet *opdagelsesfard* »was the runecarver's Kensingtonian answer to this challenge« (Wahlgren). *Efter tyskan begynte man utmärka en lång vokal genom att [. . . .] tillägga et h, t. ex. åhr, fahr(a), hvilket sednare äfven brukades i slutet af ord, t. ex. jagh, migh, sigh, dagh, Sverighe osv., jf. Kensington-stenens öh, ahr, jagh, dagh (2 gange).*

Rosander giver også forklaringen på K-stenens: *fräelse af illu* [eller *illy*], idet han aftrykker Fadervor fra 1300 *Utan frælsæ os af illu* – Wahlgren: »Comparing the phrase found on the Kensington stone with the parallel in Rosander, it is obvious that we need look no further«.

Scrapbogen indeholder bl. a. et meget interessant udklip vedrørende Buddha, og det slutter med ordene: »Akten eder för materiens illusion! AUM!!!«

AUM ristet AVM kan således stå for den hellige sanskrit-stavelse OM, et »kraftord«, hvorom det i Webster's International Dictionary siges, at »The three component parts (a + u + m) of the sound are the Absolute, the Relative, and the relation between them«.

Men Wahlgren har også et andet forslag, nemlig at AVM/OM er et

kryptogram for navnet *Ohman*, idet Rosander netop i sin runeoversigt nævner at m-runen hed *man*. Og muligvis kan man finde endnu et kryptogram, hvis man er så udspekuleret som Wahlgren. Dennegang gælder det ordene *öh* og *man* som står to forskellige steder og i omvendt orden, men som tilsammen giver Ohmans navn i dets originale form: *Öhman*. Dette kryptogram er unægteligt raffineret, men risteren har leget, og det under man også gerne Wahlgren!

Ohman var ikke – som hævdet af kensingtonianerne – en uvidende og ulært bondemand og sandsynligvis støttet af den omvandrende lærer Sven Fogelblad, som på grund af drukkenskab mistede sit embede i Sverige, har han sandsynligvis lavet indskriften.

Ohmans spøg kan man tilgive ham, men at Holand i 46 år – fra 1908 til 1954 fuldstændigt har fortiet, at han vidste, at Ohman ejede Rosanders bog, kan kun betragtes som en videnskabelig slyngelstreg af laveste karakter. Og hvad man i dag skal mene om Holands »troskyldige« bemærkning i 1936: »Why couldn't [the forger] have followed any ordinary textbook on runes and old Swedish syntax?« – vil jeg helt overlade til læserne selv at dømme om.

Wahlgren har sammen med andre løst Kensington-stenens gåde. »Som sprogligt og runologisk kildeskrift fra 14. århundrede er Kensington-stenen rejiceret«, skrev Erik Moltke i *Danske Studier* 1949–50, men han fortsatte: »Derimod kan man sige, at denne sten indleder Amerikas runeperiode«. Og det er vel også det eneste positive, der nu kan siges om den sag! (Se også Assar Janzéns anm. af Wahlgren, fremkommet i *Scandinavian Studies* 1959,1 under korrekturlæsningen af disse sider.)

Holand ser naturligvis noget anderledes på det, og da han så sent som i 1957 skrev sine erindringer, *My First Eighty Years*, nævner han ikke Wahlgrens afsløring med et ord. Særlig charmerende er Holands beskrivelse af, hvordan han op søgte en række nordiske filologer på en af sine Europa-rejser. I København traf han Finnur Jónsson »and asked if he saw anything objectionable in the inscription. He looked it over carefully and said: »The use of the preposition *from* seems strange. It must be a loan from the English.« I næste sætning er Holand hos Knut Söderwall i Lund. »I told him that Jonsson believed *from* was a loan from the English. »You come at a very opportune time,« he said, »because I have just finished the compilation and editing of all words beginning with F in my new dictionary. . . .« Söderwall henviste ham til Axel Kock, og »I went below and found Professor Axel Koch [sic!] at home. [He] went to a bookshelf and pulled out two books. He said: »I can understand Söderwall's doubt because I was also long doubtful. Here I have my Fornsvensk Ljudlära« etc. etc.

Af Holands erindringer, som Wahlgren ikke har kunnet nå at få omtalt i sin bog, fremgår det tillige, at han har kendt to svensk-amerikanske farmere ved navn Ohman. I august 1898 mødte han Tyri Ohman, og stenen blev »fundet« i november samme år af Olof Ohman, som Holand først lærte at kende personligt i 1907. Tyri kendte udmærket den unge Holands

interesser, men hvad man skal lægge i disse kendsgerninger får naturligvis stå hen. Påfaldende er det imidlertid, at stenen blev fundet *efter* at Holand havde talt med en Ohman!

I 1907, fortæller Holand, tilbød han Olof Ohman 5 dollars for stenen, men han forlangte 10, hvortil Holand svarede: »... if the inscription is from ancient times, it would be worth more than that – it would be priceless. But if it's the work of some modern jokester, it is not worth anything.«

Desværre får vi aldrig at vide, hvad Ohman egentlig mente, da han derpå – generøst – forærede Holand den med ordene: »... you can have the stone for nothing [!]«

Iørn Piø.

Danske Folkesagn. Ved Laurits Bødker. Rosenkilde og Bagger, Kbh. 1958. 192 s., 14,50 kr.

Niels Levinsen: Folkeeventyr fra Vendsyssel. Udg. af Laurits Bødker. Ejnar Munksgaards Forlag, Kbh. 1958 (Danmarks Folkeminder bd. 68). 312 s. 20 kr.

Folkeminder. Udg. af Foreningen »Danmarks Folkeminder«. Redaktion: H. P. Hansen og L. Bødker. 1.–4. hefte, Kbh. 1955–58.

Bibliografi over dansk folkekultur 1955–56. Udg. af Foreningen »Danmarks Folkeminder« ved L. Bødker, H. Grønning, H. Rasmussen, B. Holbek. Kbh. 1957–58.

De to bøger og de to påbegyndte årspublikationer stammer, som det ses, fra kredsen om Dansk Folkemindesamling og er hver på sin vis nok værd at gøre opmærksom på. *Danske Folkesagn* fylder et føleligt hul i bogmarkedet, idet en god udgave af sådanne sagn ikke kunne købes i den almindelige handel. Og når man har læst den, synes man, at en sådan bog altid bør kunne købes og læses af så mange som muligt. I alle samlingens fire dele (Stedsagn, Historiske sagn, Fanden og det onde, De overnaturlige) er der stykker, som hører til det fælles danske dannelsesgrundlag, og som det er en fornøjelse at læse; at de allerkendteste sagn er medtaget foruden mindre kendte, er helt rigtigt. Vigtigst er disse småstykker naturligvis som kilder for viden om folkets forestillingskreds, og i denne begrænsede betydning kan de alle kaldes historiske. Men vigtige er de også, fordi de så ofte forudsættes bekendte af digtere, billedkunstnere og forskere, næsten på samme måde som den nordiske mytologis skikkelser og episoder ansås for et fælles forråd, svarende til den græske og på et højere plan den bibelske forestillingsverden. I vore dage, hvor dette engang selvfølgelige dannelses- og underholdningsstof er på retur, må man glæde sig over enhver publikation, der på god måde bidrager til at holde det fast, og må således varmt anbefale Bødkers sagnudvalg til både voksne og børn.

Et lille forord og et lille stedregister er den nette bogs eneste apparat; der burde have været plads til en ganske knap kildefortegnelse. Netop fordi

kildefortegnelse mangler, ville man gerne have undværet det korte forords sidste passus: »... sproget er undertiden lidt kluntet, fordi udgiveren kun i enkelte tilfælde har følt sig beføjet til at rette stil hos de mange optegnere og fortællere«. Dette er sikkert rigtigt i en lang række tilfælde, men er alligevel falsk varebetegnelse, opstået ved momentan distraktion eller malplaceret beskedenhed. De få eksempler, anmelderen har eftergået, viser nemlig, at kilder med gammelt sprogpræg netop er gennemskrevet i vor tids sprog. Et par berømte sagn fra Thiele ligger så nær denne, at man ikke kan tvivle om, at han er forbilledet, og så fjernt, at udtrykket gennemskrive er bedre end udtrykket rette stil. På samme måde med Svend Felding, der – da anm. søgte vejledning i Svend Grundtvigs indledning til visen i DgF – viste sig at stamme netop derfra, en gennemskrivning af et til Grundtvig indsendt sagn.

Jeg er afgjort enig med Bødker i, at denne fremgangsmåde er legitim i en populært anlagt bog som den foreliggende, og jeg finder som fremhævet resultatet godt. Men jeg undrer mig over, at han har sluttet sit forord således, samtidig med at han ikke giver den almindelige læser noget fingerpeg i form af et kilderegister.

Niels Levinsen har Bødker et par gange før her i DSt omtalt som en usædvanlig god eventyroptegner, idet han, skønt akademiker, mere end de fleste kunne få meddelerne til at bevare den genuine folkelige fortælle-måde, som han ubesmykket bibeholdt i sine optegnelser; de her udgivne er meget begrænsede i tid: 1854, i sted: Løkken og et par nabosogne, og personelt: 6 meddelere. Arbejdet var inspireret af Svend Grundtvig og indsendtes til ham. De her udgivne 42 historier, fra 1 til 14 tryksider store, repræsenterer både internationalt udbredte og næsten ukendte typer, begge slags naturligvis af stor interesse, og selvom udg. med rette bemærker, at den upolerede form kan gøre eventyrene lidt vanskeligt tilgængelige, er de dog fængslende læsning, sikkert så ægte, som det uden stenografi eller lydoptagelse kan forlanges.

I modsætning til sagnbogen er eventyrudgaven rigt kommenteret; for hvert eventyr gives typenumre i de gængse typologier, oversigt over trykte varianter, over trykte og utrykte nordjyske varianter samt referater af ældre litterære tekster til og med Grimms eventyrs danske udgave 1821. Dertil kommer alle ønskelige registre. Bogen må således siges at være en værdig repræsentant for en publikationsrække som Danmarks Folkeminder, idet den giver underholdende læsning for enhver og samtidig viser den nærmere interesserede, hvordan en moderne eventyrudgave bør anlægges – unægtelig mere fordringsfuldt end svundne tiders! Udstyret er godt, og efter en række års ofte vellykkede variationer vil DFm nu atter holde et fast format – men hvorfor så bredt i tider, hvor man med alle gode grunde er vendt tilbage til smallere og læseligere proportioner?

Bogrækken DFm har ikke kunnet give Dansk Folkemindesamling, hvad den naturligt må trænge til: en hæfterække, der er egnet til korte artikler, publikation af velegnede meddelelser (til ansporing af samme og andre meddelers aktivitet) og til spørgsmål og svar, hvor DFS eller en samler og

forsker kunne have brug for kommunikation. En sådan mangel er afhjulpet med *Folkeminder*, der dog kun kan komme med 48 sider om året. De fire hæfter indeholder broget og læseværdigt materiale. De flittigste bidragydere er endnu kredsen af fagfolk, men ligeså interessante stykker er kommet fra samlere rundt om i landet, ligesom spørgsmål-og-svar-funktionen allerede har været til gavn.

4-5 hæfter ad gangen skal have fælles titelblad og register. Når anmeldelsen ikke udskydes, til det første bind er afrundet, er det i håb om ved rettidige klageskrig at få indflydelse på *Folkeminder*'s typografi. Gennemført kursiv undtagen i citater, tykke streger, når noget af al denne kursiv skal fremhæves, og almindelig uorden i typografisk markering af overordning, underordning og samhørighed gør et mildest talt irriterende indtryk – ikke blot æstetisk, men fremfor alt *praktisk*. At bringe den slags i orden er redaktørers selvfølgelige pligt; det være sagt i kollegial farisæisme.

Bibliografi over dansk folkekultur skal som enhver anden god bibliografi være hjerteligt velkommen, og det ville være galt at forbigå den i tavshed, når *Folkeminder* nævnes. Den virker solid og gennemtænkt, men da bibliografier kun kan bedømmes efter nogen tids brug, vil vi vente med en egentlig anmeldelse af dette nyttige hjælpemiddel.

Med venlige tanker til nævnte og uævnede, levende og afdøde optegnere og medarbejdere rækker vi de fleste blomster, incl. enkelte torne, til lic. Laurits Bødker i anledning af disse mange udslag af hans forskeriver.

Erik Dal.

Danmarks gamle Folkeviser. Tiende Del: Tekst-Tillæg. Første Halvbind (Bd. I-III, Nr. 1-182) af H. Grüner-Nielsen. Afsluttet af Karl-Ivar Hildeman. (Forord: Erik Dal.) UJDS Nr. 298, 317, 335, 349 og 384. J. H. Schultz, Kbh. 1933-58. XII + 496 s.

De store videnskabelige udgaver er langt større åndelige kraftprøver end uindviede drømmer om. Materialet er som regel så uoverskueligt og mangesidigt at en tilfredsstillende løsning kræver flere generationers indsats, og det forenkler naturligvis ikke sagen at der gerne midt under udgivelsen fremkommer nyt stof eller ny vurderinger af det allerede udgivne. Et kæmpeværk som *Monumenta Germaniae Historica*, der begyndte at udkomme i 1826, er ikke afsluttet endnu, og herhjemme står vi i samme situation med *Danmarks gamle Folkeviser*, hvis 1. bind Sv. Grundtvig udsendte 1853. Man hører derfor undertiden den påstand fremsat, at slige anstrengelser er futile fordi videnskabens stade ved afslutningen er uendelig forskellig fra hvad det var da de første dele udkom. Men dette er nu engang forskningens vilkår, og *det mere eller mindre heldige udfald står i virkeligheden og falder* med den takt og konduite den eller de sidste i den lange række af udgivere viser.

De to første udgivere, Sv. Grundtvig og Axel Olrik, var mænd med stærkt udtalte meninger, og selv om disse ikke på alle punkter faldt sammen, var

dog dermed skabt en folkevisens dogmatik og et folkeviseudgavens idégrundlag, som efterfølgerne måtte gå ind under om der ikke skulle blive en kløft mellem tekstbindene og tillæggets supplement og kommentar. Og et sådant brud havde været ganske urimeligt! Selv om vi i dag både må tage afstand fra mange af udgavens dateringer, og erkende at en del af materialet fra moderne meddelere er retoucheret, er det småting når vi holder os udgavens formål for øje: at give så tro et billede som muligt af Danmarks *gamle* folkeviser, altså de traditioner som enten fandtes i adelsvisebøgerne, eller de to gamle udgivere ud fra deres forskerinstinkt regnede med at det kun skyldtes tilfældet at vi ikke fandt overleveret der. Selvfølgelig er det et idealistisk grundlag, som forskere i dag ikke ville begynde en ny udgave på, men – som det nu fuldførte første halvbind af supplement og kommentar til fulde viser – ikke kompromitterende for realistisk orienterede forskere at føre videre med skyldig hensyntagen til en senere tids forskning og standpunkter.

Det er to vidt forskellige forskerpersonligheder der har påtaget sig dette byrdefulde hverv. H. Grüner-Nielsen var en forsker af den gammeldags type, som sankede kendsgerning efter kendsgerning på sit studiefelt og møjsommeligt opbyggede et helhedsbillede ved at lægge dem ved siden af hinanden. Parret med stor musikalitet og et langt forskerlivs erfaring – heri ikke at forglemme hans udgaver af de andre visetyper –, gav dette af detaljerne fremvoksede overblik ham en sikkerhed, som man tit er tilbøjelig til at overse, fordi han så loyalt bøjede sig ind under rammerne for den udgave han overtog. Karl-Ivar Hildeman, som bærer hovedansvaret for det nyudkomne 5. hefte, er vor tids modsatte type, den langt dristigere ånd, der først klarer sig de overordnede synspunkter og så prøver dem på det foreliggende materiale, men vel at mærke uden at negligere detaljerne og de forbehold eller omvurderinger de kan tvinge til. Da Hildemans svenske modersmål er uantastet i udgaven, er det muligt at trække en nøjagtig grænse mellem de to udgiveres andel – og derved erkende, at forskellen i generation og vingefang ikke har hindret den kontinuitet og ensartethed i saglig henseende som benyttet af videnskabelige standardudgaver lægger så stor vægt på at finde.

Det forhindrer imidlertid ikke at springet mellem de to udgivere er enormt. At der ligger andet mellem deres fremstillingsmåde end sprogskiftet, mærkes både i den almindelige metodiske redegørelse Hildeman indskyder i den første af sine kommentarer (jf. ndf.) og i den forskellige måde de beskriver forskningssituationen på. Grüner-Nielsen var fortsætteren – og håbede vel i det længste også at være fuldføreren – af et storværk andre havde tilrettelagt og præget, og i de 4 kommentarhefter han besørgede spores at de var ment som slutstenen. Det var noget nær forskningens sidste ord, og overfor brist i materialet eller uoverskuelige problemer kunne det undertiden blive vagt. Hildeman er derimod den udefra tilkaldte kapacitet med afgørende nytolkninger bag sig, og trods dyb ærbødighed overfor det ham betroede hverv og Grüner-Nielsens minde er han først og fremmest aktiv deltager i en løbende debat. Dette påvirker hans fremstilling i den

grad at den bliver mundtlig og levende, og hans kommentarer virker som en serie trykte forelæsninger. Det gælder ikke mindst ved de tre viser (DgF 159, 161 og 171) hvor han på forhånd stod som den der havde lagt det tungeste lod i vægtskålen, fremfor alt DgF 171, hvor han efter at have klarlagt sine egne synspunkter og Örjan Lindbergers modargumenter mod disse (jf. DaStud. 1955.56ff.) frejdigt tilføjer, at det endelig kan tænkes at A-varianten »har skrivits i något tredje, ännu mindre påvisbart sammanhang«! Det er næppe for meget sagt, at Grüner-Nielsen afslutter den gamle diskussion og Hildeman holder døren åben for den nye.

Men hvor pinligt loyal Grüner-Nielsen end var, var det dog hverken sådan at han godtog alt han forefandt i udgaven eller tilbageholdt egne bidrag til visernes forståelse. Der var jo gjort et ihærdigt arbejde med stoffet også af forskere af ganske anden skoling end Grundtvigs og Olriks, og det kunne dårligt forholdes benytterne. Forøvrigt lå forholdene væsentlig forskelligt ved DgF 1–56, 57–175 og resten. Til den første og i meget ringere omfang den anden gruppe forelå omfattende tilføjelser og forskningskommentarer bag i de 4 første tekstbind, og det var egentlig både godt og ondt, godt fordi læserne fik det materiale mere til den enkelte vise, ondt fordi Sv. Grundtvig ikke tålte mere radikale modstanderes meninger som først og fremmest Gustav Storms. Den redelige Grüner-Nielsen kunne på den ene side ikke afvise alt i denne kritik, men var på den anden side bundet af at det var Sv. Grundtvigs udgave han førte videre. En løsning på dette dilemma blev påtrængende nødvendig da han med 3. hefte nåede til de historiske viser, som mere end nogen andre havde været i forskningens søgelys og derfor i særlig grad krævede ajourførende kommentarer foruden de egentlige teksttillæg. Sv. Grundtvig havde jo været alt for tilbøjelig til at gøre disse viser samtidige med de begivenheder de skildrede, og havde ofte støttet sin argumentation på lån eller lighedspunkter med kæmpeviserne, som han tillagde overordentlig ælde og derfor havde anbragt i 1. bind. Disse standpunkter var det nødvendigt at sige fra overfor, efter påvisningen af kæmpevisen som en norsk nydannelse med relativt sen spredning på østnordisk område og Schücks og Steenstrups underminering af en række visers historicitet; men samtidig ønskede Grüner-Nielsen at pointere, at den radikale kritik gik alt for vidt når den principielt udelukkede en lang mundtlig tradition før nedskrivningen. Han bragte derfor på de indvendige sider af heftets omslag en udførlig redegørelse, som den ny hovedudgiver Erik Dal har aftrykt i halvbindets forord og således reddet fra undergang ved indbinding.

Denne redegørelse er uden sammenligning Grüner-Nielsens mest revolutionerende bidrag til udgaven. Ellers er hans omvurderinger gerne stilfærdige, og ligger ofte i fortsættelse af Olriks, som han i det hele er mindre kritisk overfor. Den store varianttabel over Marsk Stig-viserne (DgF 145), hvor petit anvendes ved afsnit der kun findes i en enkelt håndskriftversion (som regel A samt Vedels tekster), svarer til Olriks opfattelse: at kortformerne er primære, og fører det egentlige bevis herfor. Men den fulde konsekvens af denne grundige oversigt, som eftertiden skylder ham stor

tak for, drog han ikke, måske fordi han havde taget for stærkt indtryk af Hans Brix' suggestive argumentation for at DgF 145 A og Niels Ebbesen (DgF 156) skulle have samme forfatter.

Sin selvstændigste indsats ydede Grüner-Nielsen i sine vurderinger af overleveringers bærekraft. I tilslutning til Brix' skarpsindige redegørelse i Vers fra gamle Dage fastslår han således, at A-formen af Rane Jonsens Endeligt (DgF 149) i de normale 4-linjede strofer ikke blot er sekundær i forhold til de 6-linjede BCD, men næppe kan være ældre end 1550; og med støtte i den tyske folkeviseekspert John Meiers forskning konstaterer han, at de 4 bevarede former af Riberhus-visen (DgF 147, de 3 i adelsvisehåndskrifter, den fjerde hos Vedel) er indbyrdes afhængige og næppe giver noget pålideligt billede af visens oprindelige form. Heller ikke de 2, meget forskellige, overleveringer af Dronning Dagmars Død (DgF 135) tillader videregående slutninger om den form visen fra først af har haft. Og m. h. t. Marsk Stigs Døtre (DgF 146) er den historiske »Etikette« særegen for ét adelsvisehåndskrift (Sophia Sandberg) og Vedel, mens de to unge piger både i Karen Brahes folio og folketraditionen er kongedøtre. Her er folkeoverleveringen så omfattende og samtidig så værdifuld, at det ud fra den er muligt at kontrollere de forkvaklede gamle traditioner; og dette er for Grüner-Nielsen vigtigere end den advarsel mod at tage historisering for gode varer som eksemplet også rummer, og har givet ham anledning til beskedent midt i kommentaren at fremsætte hvad vi andre bør opfatte som hans videnskabelige testamente (DgF.X.348): »Vi belæres om, hvor forvansket Adelsviseopskrifter kan være, og hvor usikker man maa stille sig overfor at udtale en Dom om en Vises oprindelige Indhold og Tendens, i det Tilfælde at der kun foreligger sparsom Adelsoverlevering, og anden Kontrol svigter.«

4. hefte (1948) var standset lige før Margrete-visen (DgF 159), og Grüner-Nielsen vidste at den indtog en central plads i Hildemans disputats (Politiska visor från Sveriges senmedeltid, 1950), og ville oppebie bogens fremkomst før han tog fat på visen. Da den forelå, var hans helbred vaklende, og det blev Hildeman der kom til at skrive om denne og de følgende på tre nær. Grüner-Nielsen ville utvivlsomt have billiget denne ordning, da der havde været kontakt mellem de to og Hildemans kommentarer flere steder bærer spor af denne.

Den ny kommentator kunne sikkert have ønsket sig en lignende lejlighed til at bringe et manifest som forgængeren havde eller tog sig på omslaget til 3. hefte. På den anden side kunne det nemt blive overset eller forsvinde ved indbinding, og det må derfor anses for naturligt at han indenfor rammerne af sit første bidrag, ved den centrale og i nyere tid undervurderede Margrete-vise, stoppede op og bragte et programmatisk afsnit: »Sovring av stoffet. Principer och metodik« (s. 394 f.), der mutatis mutandis er oplysende for hans samlede indsats i værket. Metoden går ud på, at man lægger varianterne ved siden af hinanden og udskiller dels *kerne-* eller *stamstof*, det der går igen i flere varianter, dels *særstof*, hvis isolerede forekomst i en enkelt variant eller evt. et par nærbeslægtede vækker mistanke om senere

tildigtning, dels endelig det stof som »varken är att räkna till stamverser eller särverser«, hvis betydning alene ligger i dets fingerpeg om mulig indbyrdes sammenhæng mellem varianter. Metoden vinder i værdi ved at han, ved de viser hvor det har betydning for kernestoffets afgrænsning, anlægger en omhyggelig håndskriftkritik, første gang med henvisning til Grüner-Nielsens håndskriftbeskrivelser i *Danske Viser 1530–1630 VI*.

Overfor Kr. Erslevs og andre forskeres forkætring af Margrete-visen peger Hildeman på andre kvalitetsnormer end det »historisk mest rimelige«, som jo meget vel kan skyldes sekundære lærde indskud. Første skridt bør være at frasortere stereotype strofer der må antages at være indlånt fra andre viser, sådan som allerede Sv. Grundtvig har anvist for en enkelt strofes vedkommende. Når dette konventionsbestemte stof er udskudt, er man meget nærmere ved kernestoffet; og når der ydermere er øvet håndskriftkritik – i dette tilfælde med konstatering af en bedste redaktion (B) –, har man nogenlunde klarhed over digterens opfattelse af de tilgrundliggende kendsgerninger. Navnestoffet i den bedste variant er i dette tilfælde så rigeligt og tilpas rigtigt at afstanden i tid fra de skildrede begivenheder næppe overstiger mands minde, forudsat at man – som her – ikke kan påvise en kilde det i sin helhed kan være taget fra. Men en sikker datering er umulig; man kan ikke komme længere end til at afvise to yderpunkter som usandsynlige: Margretes tid, fordi oplysningerne om felttoget er i bund og grund forkerte (Erslevs anke), og Christiørn I.s, fordi uviljen mod svenskerne da skulle have været større. – Endelig afvises den mulighed at nogen af de 3 kendte Danmarkskrøniker fra tiden, deriblandt rimkrøniken, kan være kilde, men antages – så vidt anmelderen kan se, uden tilstrækkelig grund for rimkrønikens vedkommende – at en variant af visen kan være benyttet ved affattelsen af disse.

Viserne med tilknytning til historiske begivenheder i 15. og 16. århundrede er jo overvejende specialforskernes domæne, hvad der dog ikke udelukker individuelle og undertiden indviklede problemstillinger, men disse må som helhed siges at være fulgt op med klarhed og styrke. Størst krav stillede sikkert de to viser om nederlaget i Ditmarsken 1500, DgF 169–170; og selv om det sidste ord om disse næppe er sagt endnu, har Hildeman æren af at have gendrevet et par væsentlige fejlslutninger hos forgængerne: at DgF 169 skulle være oversat fra tysk, og Sv. Grundtvigs hårdnakkede påstand om at DgF 170 trods alle tegn på det modsatte »er bleven til i Folkemunde«. Videst når Hildeman i analysen af denne fugleallegori, stort set på linje med Lindbergers i *DaStud.* 1955; dog stiller han sig mere skeptisk til den navngivne forræder Ebbe Gied (B-variantens form), fordi vor øvrige viden om ham, i en genealogisk notits fra det 18. århundrede, kan bygge på Vedels visebog. Derimod er det ikke givet, at de to svenske forskere har bedømt nr. 169 rigtigt ved at placere den i nedskrivningstiden, 1550'erne. I lys af problemstillingen i Hildemans disputats kunne den lige så godt tages for en politisk vise, affødt af det første rygte om nederlaget, som meget vel kan have gået ud på at kongen havde sat livet til, og at ditmarskerne havde ført hans skjold til Mariakirken. Det

skortede dem jo ikke på trofæer. Når Hildeman vil bortforklare at kongens hjerte brast med at det er en psykisk reaktion, må der protesteres; dels kan det på dansk kun bruges om fysisk død eller undtagelsesvis hyperbolsk, dels forudsættes hans død i visens komposition, spådommen i str. 3 ville ellers være meningsløs. Det skal tilføjes, at selv om »liden Kirsten« er traditionelt navn i folkeviserne for en handlende eller rådgivende part, kan man i dette tilfælde ikke se bort fra at det også er den folkelige form af Christine, navnet på Hans' dronning, som var kendt for sin fromhed og rimeligvis har nydt større yndest end kongen, så det lå snublende nær for en digter i en uvis og angstfuld situation at fremstille hende som hans gode ånd, som han burde have adlydt.

Må man således stille sig tvivlende til Hildemans vurdering af DgF 169, skylder man ham til gengæld tak for den dybtgående analyse han som den første har underkastet DgF 172, Christian den Anden i Sverrig. Det gode resultat skyldes det *genrekritiske* hovedsynspunkt: visens ældste form, A-varianten, er et typisk eksempel på genrens forfald, en tilsidesættelse af den hævdvundne nordiske folkevisestil under tysk indflydelse. Det ses lige fra tilhørerappellen og årstalsangivelsen i begyndelsen til ønsket om evig salighed til sidst, og ned gennem visen i den politiske standpunkttagen og den begrænsede brug af replikker. Dertil kommer de – pinligt rigtige – historiske detaljer, der har ledt Hildeman til en mulig forklaring, som han dog selv tager det forbehold overfor, at vi savner dokumentation for det sidste og interessanteste led i udredningen. Det givne er, at Christian II havde tyske hofsangere, og at der 1518 under hans forsøg på at erobre Stockholm er udarbejdet en latinsk beretning med henblik på disse; det tænkelige er, at grundlaget for DgF 172 A er en lignende relation om begivenhederne 1520, men det springende punkt, at vi intet kender til at han havde danske hofsangere. Belysende for genrens historie er redegørelsen for B-varianten: skønt yngre (overleveret i hs. Svaning II fra ca. 1590) svarer den langt bedre til den klassiske balladestil. Dens eneste genrestridige element er årstalsangivelsen; den begrænser sin skildring til hovedhandlingen: kampen; den gør mere brug af dialog og anvender gængse folkeviseformler; og endelig tilstræber den større objektivitet. Den er et produkt af folkevisens renaissance. Videre går Hildeman ikke, for her i værket er han jo kommentator; men han har utvivlsomt tænkt tanken til ende: hvor forsigtig man skal være med at tilkende sent overleverede visevarianter høj alder ud fra stil og formler alene.

Bindet med de historiske viser slutter med 5 af forment svensk oprindelse, DgF 178–182, karakteristiske ved det i Sverige yndede bruderovsmotiv, enten som led i handlingen eller baggrunden for denne. At en svensk forsker er særlig kvalificeret til at behandle disse, siger sig selv; derimod er det bemærkelsesværdigt, at han netop her er i stand til at bringe Sv. Grundtvig en varm hyldest for rigtige vurderinger, og det siger faktisk meget om DgF som værk og institution. Dermed være ikke sagt, at han ikke har adskilligt at tilføje, for gruppen har selvfølgelig været genstand for megen opmærksomhed i Sverige siden Grundtvigs tid.

Som forklaring på gruppens store yndest i middelalderen henviser Hildeman (s. 460) til kærlighedsmotivets dragende magt og visernes høje litterære standard, som repræsentanter for »den höviska centralinjen i högmedeltidens litterära mode, sådant det utbildats i franskt 1100-tal«. Højest når den poetiske kunst i den sidste (Karl Algotsøn), og derved kommer Hildeman i den lykkelige situation at kunne afslutte sin virksomhed med en analyse på rent litterært plan. Vel slipper han heller ikke dér for en saglig udredning; men med den energi og dygtighed han har lagt for dagen på andre og for udgaven vigtigere områder, under man ham, at han i sit sidste bidrag fik lejlighed til at fremtræde som det han først og fremmest er: æstetisk orienteret litteraturforsker.

Det betyder imidlertid ikke at man kan begrænse sit studium af disse viser til det æstetiske, bl. a. fordi der knytter sig store og i hovedsagen uafklarede problemer til deres datering og genesis. Hovedhelten i denne gruppe er lovmanden Algots søn Folke, der 1287 eller 1288 røvede en rig brud, flygtede til Norge med hende, og dømtes fredløs af Magnus ladulås. Titlerne på DgF 178 og 180 indeholder hans navn, men i 178 har interessen forskudt sig til hans forhold til Magnus' dronning, og i 180 er navnet kun hjemlet i fjernstående svenske varianter. Denne sidste vise virker ung, og Hildeman gør opmærksom på umiskendelig berøring med DgF 425 og 511. Der er imidlertid grund til at tro, at der har eksisteret en vise om Folkes brudrov, og at DgF 181, hvor helten desværre trods Sv. Grundtvigs overskrift hedder Magnus Algrevenssøn, er den af de bevarede der ligger den oprindelige vise nærmest. Hertil henlægges da også hovedreddegørelsen, og Hildeman skjuler ikke at den i høj grad hviler på gisninger.

Hovedvanskeligheden er dog nu som før tolkningen af DgF 179, Herr Mattis og stolt Ingefred, og det er et spørgsmål om man kan komme længere med den uden at forsøge nye veje. Anmelderen skal være den sidste til at bebrejde Hildeman hans advarsel mod uunderbyggede analogislutninger, men føler sig ikke overbevist om det uforsvarlige i at drage slutninger – eller søge forbindelser – mellem de svenske fredløse og kredsen omkring marsk Stig, aldenstund begge disse flokke – samt den norske sørøver Mindre-Alf – på samme tid havde deres tilhold hos den norske konge. Det nævnes jo, at navnet drost Lovmand er gledet ind i DgF 145 A. Det føles nærmest som et »Interdum dormitat« at denne ypperlige håndskriftkritiker ikke er gået til håndskriftet (Svaning II) og har undret sig over omgivelserne. De nærmest foregående er nemlig Marsk Stig-viserne DgF 145 F, K og I samt den disse nærstående Ranc Jonsøns Giftermaal (DgF 148 B), mens den efterfølgende – og sidste med samme hånd – er DgF 5 A, om Grimilds hævn over sine brødre Helle Haagen og Falquor Spilmand! Hvis DgF 179 virkelig hører til den svenske gruppe, hvad bl. a. nævnelser af Falquor Loumandssøn kan tyde på, og sammenstillingen ikke skyldes en tilfældighed, har vi her på rad og række senmiddelalderens tre mest yndede heltedredse: de berømte danske og svenske fredløse og Didrikskæmperne. Sagen bliver ikke mindre spændende ved en sammenstilling af to strofer fra DgF 179 og to fra Marsk Stig-viserne:

DgF 179 str. 1.

Oc fire da vaare de høffding,
den herre var vorden vred:
hand bad dennem rømme aff Suerig
oc komme der aldrig mere.
Saa ville de icke offuer den søø.

DgF 179 str. 9.

Det vaar herre Mattis,
hand tog til sin kniff:
»I skulle nu rømme aff Suerig met
mig,
eller det skal kaaste eders liff.«

DgF 145 K. 1.

De vaare vel siu oc siusinds-tiue,
de møttis paa en hede:
»Huad da skal wi slaa paa?
kongen er bleffuen oss vred.
Oc wi er dreffuen ud aff Danmarck.

DgF 145 C. 5 (E. 7).

Thett waar herre Marsti,
hannd tog tiil sin kniff:
»Haffde thett mig en annden sagtt,
tha skulle thett kostiit thiit liff.«

Her er ikke stedet til at diskutere prioritet, kun til at understrege sammenhæng; denne forstærkes ved at de foregående konventionelle strofer i DgF 179 med »sove paa arm« og »sove ved side« med tilhørende rim »harm« og »kvide« har deres modsvar i DgF 145 E str. 8–9. I E-varianten er resten gået tabt, mens slutningen af C handler om den fredløse marsk, som opbygger Hjelm, og at »Marsti drog tiill sin wenne høstru«. Navnet Mattis, der trods gisninger henstår uforklaret, kan vist kun være en yderligere fordrejning af folketraditionens Marsti (med tryk på første stavelse), hvad enten han er oprindelig i visen eller sekundært indsat, – ligesom Børial lige så godt kan være en nordjysk Byrial som en svensk Birger. Det skal tilføjes, at DgF 145 K ellers er tolinjet og første strofe vel kun er blevet udvidet ved lån fra Didrikviserne (DgF 7 D–H), så vi tør regne med en ældre tolinjet form, der sammenlagt med omkvædet har ligget tættere op ad de tre første linjer i DgF 179.

Det sidste ord om den interessante svenske gruppe er altså ikke sagt endnu, men Hildeman introduceredes jo ovenfor som den frejdige debattør, og det kan ikke noksom fremhæves, at han har ført debatten et langt stykke videre. Ej heller bør det skjules, at det har Grüner-Nielsen også på sin stiltfærdige vis, og at vi slet ikke ville kunne føre diskussionen i de baner uden Sv. Grundtvigs enorme indsats.

Helge Toldberg.

Karl-Ivar Hildeman: Medeltid på vers. Litteraturhistoriska studier. Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv I. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1958. 260 s. 25 sv. kr.

De nordiske middelalderlitteraturer har, fraregnet den islandske, kun et fåtal af læsere og endnu færre aktive forskere, så en essaysamling som den foreliggende er et særsyn. Der er i alt 6 afhandlinger: Paris och Vienna – Den äldsta svenskspråkiga lyriken och dess ursprung – Trohetsvisan och dess genre – När kom kämpavisan till Sverige? – Erikskrönikan och visan om Nyköpings gästabad – I marginalen till Draumkvædet, hver enkelt efterfulgt af et engelsk resumé, som bekvemt fritager en anmelder for egentlige referater. Bogens mystisk klingende titel vil måske lokke nysgerige lægfolk til, og dem har forfatteren – foruden ved sin blændende frem-

stillingsform – taget hensyn til ved at sætte den mest populære afhandling forrest; men videnskabsmændene, som undertitlen »Litteraturhistoriska studier« appellerer til, vil nok huske den anden af dem længst. De fire sidste har bud til begge kategorier, blandt fagfolk især specialister på de respektive områder, der ikke vil kunne komme udenom dem.

Som det fremgår af titlerne, er emnerne større episke digte, folkeviser og lyriske stev, og ikke mindst vekselvirkningen mellem disse genrer i senmiddelalderen. Det er dette der anviser den anden af afhandlingerne den centrale plads i bogen. Hvad der er overleveret af nordisk middelalderlyrik er jo uendelig sparsomt, og det der er tilhører overvejende den religiøse digtning. Dertil kommer – ganske som ved folkeviserne – den vanskelighed, at en del af det stof ældre forskere har inddraget i debatten er sent overleveret og kun efter nøjere prøvelse kan tages med i betragtning. Forfatterens forsigtighed i så henseende borger for hans resultater, når han på det resterende materiale prøver Ernst Frandsens teori om tilstedeværelse af en nordisk minnesang og Richard Steffens om en oprindelig enstrofet nordisk lyrik. Den første anser han vel ikke for bevist, men dog for sandsynlig, navnlig hvis begrebet udvides til minne- og mestersang. Indflydelse fra mestersangen i Sverige er han den første til at fastslå, og gør det uigen-driveligt, idet han dels påviser dennes strofebygning (med 2 Stollen og en derfra afvigende Abgesang) i svenske digte, dels gør opmærksom på at navnet på en tysk mestersanger (Frauenlob) har været båret af et medlem af Sankt Gertruds gilde i Stockholm (omtalt 1430–41). Kommende litteraturhistorikere kan herefter overtage sekvenserne og mestersangen som de to sikre forudsætninger for den svenske lyrik i 15. århundrede og minnesangen som en sandsynlighed. Der er ingen tvivl om verbale lån fra denne allerede i Ivan Lejonriddaren og det danske skriververs fra Köln (13. årh.), men her kan de stamme fra tyske kilder, selv om »också en översättning kan vara symptomatisk«. Enstrofingsteorien anser Hildeman for et vildskud, men koncentrerer sin polemik mod Steffen om de påståede spor af den i balladernes stevstammer og gengangerstroferne i den svenske lyrik fra det 16. århundrede; for disse sidste overtager han Johs. Steenstrups ram-mende betegnelse »Flagrevers«. Endvidere minder han om, at foretrukne enkeltstrofer ved penneprøver eller citater blot behøver at være de bedst huskede. Dette gælder også de i sagaer citerede »dansar«, som trods deres lyriske karakter jævnlig har været inddraget i diskussionen om folkevisegenren som helhed, men som Steffen (selvbestaltet) opfattede som enkeltstrofer der havde været danset efter. At de lyriske strofer normalt hviler i sig selv, tillægger Hildeman heller ikke større betydning; det er et middelalderligt kompositionsprincip, der bedst sammenlignes med perlerne på en rosenkrans. Steffen har altså misforstået hvad han forefandt: det var ikke en digtart, men et kompositionsmonster!

En vis almen interesse har dog også afhandlingen om den i Norge udviklede kæmpevises indkomst i Sverige (tidl. trykt i Studier tillägnade Henry Olsson, 1956). Dens indtrængen på østnordisk område har man hidtil set det ældste bevis for i Claudius Clavus' Grønlandsstrophe fra 15.

århundrede, men nu er grænsen rykket tilbage, idet Hildeman har påvist nogle af de for den særegne form i den svenske poetiske oversættelse Konung Alexander fra ca. 1380 (senest 1388), og derved flyttet dateringsgrænsen tilsvarende bagud for udaterbare tekster som f. eks. de kæmpevisebeslægtede partier i den danske rimkrønike (jf. DaStud. 1958. 29 ff.). Til dette værks karakteristik bidrager han ved at understrege de krydsrimede afsnits strofiske karakter, og påviser at strofebygningen må anses for normgivende for den svenske oversættelse af Paris et Vienne. Det kan tilføjes, at denne strofedeling er antydnet i Stockholmerhåndskriftet B 77.

Det kan næppe undgås at entusiaster vil føle smerte ved denne ædruelige forskers omvurderinger, i Sverige på Trohetsvisans vegne, i Norge på Draumkvædets. Overfor den første praktiseres den genrekritiske metode med samme held som i afhandlingen om lyrikken; emnets udførelse i denne tema-vise er så almen, at det ikke er givet at det omtalte mord »j fiord« sigter til nogen bestemt politisk begivenhed. Men inden denne redegørelse har Hildeman bibragt sin patriotiske læser et andet chok, ved at omstøde det vigtigste – palæografiske – bevis for at forfatteren var biskop Thomas af Strängnäs. – Omvurderingen af Draumkvædet går endnu dybere, idet den fortsætter linjen fra en undersøgelse af Dag Strömbäck (i Arv II, 1946), der modsat de norske forskere spørger hvor *ungt* digtet kan være. Metoden er atter den genrekritiske, og resultatet bliver her, at digtet indeholder så mange unge elementer, bl. a. jeg-formen, at man må tro det stammer fra middelalderens slutning. Man kunne ønske at denne afhandling, den mest revolutionerende i bogen, var fremkommet tids nok til at Olav Bø kunne have nået at tage den med i betragtning i sin artikel om Draumkvædet i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder III (1958).

Tilbage står afhandlingen om »Nyköpings gästabud«, dvs. DgF 154 (Kong Birger og hans Brødre). Den har sin særlige interesse som Hildemans nykommentering af en af de sidste viser Grüner-Nielsen nåede at behandle i DgF X, selv om det ville være uretfærdigt mod den afdøde udgiver at foretage en sammenligning, fordi visen ligger i udkanten af hans område men i centrum af den yngre forskers. Det er endnu en gang genrekritikken der hjælper over det døde punkt: der er så mange og sikre kæmpevise-formler at den dårligt kan være ældre end 1380, og dertil kommer en sadistisk udmaling der er typisk senmiddelalderlig. Da det er fastslået, at Erikskrönikan ikke kan være senere affattet end 1355 og den endda sandsynligvis er et par årtier ældre, må visen være yngst, og kan altså ikke være kilde for kröniken. Dermed stemmer også, at den er dårligere underrettet om de faktiske forhold. Hildemans forklaring – eller her måske snarere teori – går ud på, at en dansker har overværet en oplæsning af vedkommende afsnit af Erikskrönikan (som direkte angives at være skrevet med oplæsning for øje) og så genfremstillet det i en vise. Som bevis for at den er dansk, henviser Hildeman til synsvinklen.

»Medeltid på vers« er ikke blevet det afrundede helhedsbillede af den nordiske poesi i unionstiden og generationerne nærmest før, som Hildeman utvivlsomt var manden til at skrive; men man tør måske håbe, at denne

fortrinlige genrekritiker vil give os det ved en senere lejlighed. Dog kommer man ikke udenom at bogen i flere henseender er banebrydende; og suppleret med hans øvrige produktion, DgF-kommentarerne ikke at forglemme, er det – endda store – brudstykker af denne mosaik han allerede har stillet os for øje.

Helge Toldberg.

Historical Ballads of Denmark. Translated by Alexander Gray with ill. by Edward Bawden and George Mackie. The University Press, Edinburgh 1958. X + 160 s., hellærred. 30 s.

I DSt 1955 129 anmeldte vi den fhv. skotske nationaløkonomiprofessor Sir Alexander Grays oversættelser af 44 danske folkeviser til lavskotsk. Denne hans otiums interesse er nu fortsat med en række historiske ballader (og mere kan håbes udgivet), nemlig DgF 117, 121 i Olriks to versioner, 136, 132, 133, 135, 139, 155, 145FG, 145CDE, 145A, endvidere 222 Jomfruen på tinge, opfattet som vidnesbyrd om en historisk overgang til lensvæsen (and Feudalism is of absorbing interest to at least some historians), 156 Niels Ebbesen og endelig 424 Nilus Strangesøns stenstue, som eksempel på den fri formning af en historisk kerne udenfor den kongelige kreds.

Hvad der i 1955 blev sagt om Four-and-forty, lader sig overføre på den nye bog. De gængse folkeudgaver, især Reckes og Olriks, er grundlaget, nu dog suppleret med et knap nok komplet exemplar af DgF i Scottish National Library; og docent Elias Bredsdorff er Sir Alexanders danske konsulent. Indledningen: Round about historical ballads, samt bemærkningerne til hver vise, vidner om den upedantiske sunde sans, man plejer at tillægge briter, og kun meget få steder aner man den vaklen og mangel på indforståethed, som kun er naturlig, når man taler om emner fra et sprog og en forskning, der ikke er ens egen. Ligeledes er visesproget smukt overført. Den tidligere gjorde indvending, at formler og gentagelsesfigurer anfægtes, har stadig gyldighed og kan suppleres med den iagttagelse, at identiske gentagelser i mindste dimension ofte indføres mod kilden: Lang, lang Sir Marsti stude and thoct – Lang, lang he lookit this wey and that – Steik close, steik close the door o' the barn –. Men dette er en bagatel, og på et bestemt punkt er troskaben i dette historiske bind større: ingen person- og stednavne er forandrede, selvom oversætteren må beklage, at fortræffelige danske modstandsmænds navne er så lidet tiltrækkende for angelsaxiske øren som Niels Bugge og Povl Glob!

Bogen har bibliofile intentioner: nummereret oplag, en såre kuriøs vexlen af papirets farve og træsnit trykt med stokken. Disse er inspirerede af kunst fra visernes tid, men har samtidig, ganske som Sir Alexanders indledninger, et ganske tiltrækkende ironisk greb om de ofte så dystre emner, således ikke mindst det spøgefulde omslag. Fint skotsk bogarbejde.

Man må fra dansk side byde bogen hjerteligt velkommen, ligesom dens forgænger og mulige efterfølger. Det er en glæde at se vor viseskat modtaget og videregivet på denne måde.

Erik Dal.

Iørn Piø: Skillingsviserne om Christiansborg slots brand 1884. Udsendt af J. H. Schultz A/S ved årsskiftet 1958-59. 60 s. + upag. bilag. 16 kr. kartonneret.

Iørn Piøs interesse for den yngre skillingsvise vil være også DSt's læsere bekendt, og han har med denne lille bog skabt en af de meget få monografier indenfor emnet. Dettets ringe almene agtelse har sin naturlige forklaring i den uhyre skillingsvisemængdes gennemgående lave litterære kvalitet, men anskuet folkloristisk, »som en del af vor folkelige kultur i slutningen af 1800-tallet«, giver de den rette betragter meget af interesse, og Piø har fat i noget lovende, når han i et af de lidt løse indledende småafsnit påpeger forskellen mellem samtidige avisreferater af folkemængdens stemninger under branden og de for den samme folkemængde skrevne visers stemning, der ofte er klicheagtig patetisk (i andre viser lavkomisk). Ialt er 18 viser bevaret i et eller flere oplag, og Piø giver en bibliografisk beskrivelse af dem, blandt hvis talrige petitesseer mange litterære og personalhistoriske småfund skjuler sig. Derefter udregnes skarpsindigt visernes kronologi, træsnittenes indbyrdes forhold m. m., og et afsnit om visernes udtryksform åbner ganske spændende perspektiver mod en bredere behandling af dette emne. Det store kup er endelig visedigteren og -forlæggeren Jul. Strandbergs dagbog, opdukket i familieej, som opsummerer årets salg til 405.000 viser, deraf 60.000 om slotsbranden – og så må man endda erindre, at Strandberg nok var førende på markedet, men langt fra enerådende.

8 viser er indføjet som bilag i den fixe bog, og mens deres illustrationer etc. selvfølgelig er facsimilerede, er teksterne nysatte – til største fornøjelse for Liebhave-re af veltruffet typografi, idet man ikke havde troet, at disse gamle frakturnit endnu kunne bruges så præcist af en velopløst sætter, i velgjort efterligning på sættemaskine.

Uanset om man er enig med Piø i de ligesom passive synspunkter, han ved forskellige lejligheder har fremsat på skillingsviser og deres »forbrugere«, må man indrømme, at man her har en mand med sind for de værdier, forskningen vil kunne aflokke denne gruppe af »Danmarks nye Folkeviser«, som Svend Grundtvig i en af Piø fremdraget forbindelse har kaldt dem. Måtte han bevare humøret, også når opgaverne hundreddobles i forhold til, hvad denne velturnerede smagsprøve har at byde.

Erik Dal.

Karl Clausen: Dansk folkesang gennem 150 år. Statsradiofoniens grundbøger. Fremad, Bbh. 1958. 340 s., ill. 7,75 kr.

Lektor Karl Clausen er kendt i vide kredse som kordirigent og komponist. Hans dybtgående viden om dansk sangs historie var også kendt gennem mindre oversigtsarbejder og stædigt nøjagtige detailstudier. Det er derfor ingen overraskelse, at han ejer både kunstnerens og forskerens evner, men dog meget glædeligt, at han har fået en åbenbart udefra kommende lejlighed til at nedfælde noget af sin viden i en større bog, der er lige klar i linierne og i detaillerne, og som det er en ære for Statsradiofonien at kunne ind-

lemme i en serie, som ellers ikke kan eller skal lægges an på førstehånds monografier. Thi som en sådan må bogen betegnes. Trods rigelig citeret litteratur er der ingen direkte forgængere af anseligt omfang, og også bibliografiske og leksikalske hjælpemidler svigter meget ofte, omend annoterede sangbøger og Arthur Arnholtz: Lille dansk sangleksikon (1951) er værdifulde ledetråde. Og det til trods for sagens, sangens, væsentlige betydning netop i det behandlede tidsrum.

Sanghistorie er en mellemdisciplin; den handler om ordets og tonernes forenede kunst i visse formalt og funktionelt afgrænsede genrer, efter Arnholtz' opstilling: den kollektivt-kristne salme, den kollektivt-nationale fædrelandssang, den kollektivt-almenmenneskelige folkeviser og den ligeledes almenmenneskelige kunstsang, hvis individuelle holdning dog ofte glider over til eller forenes med kollektiv brug. Denne mellemstilling er samtidig en særstilling: hverken litteratur- eller musikhistorien yder sangen retfærdighed, dels fordi sangens og især folkesangens store ofte er ret små i de højere kunsters tranedans og omvendt nogle af de største digtere og især komponister uden direkte betydning for sangen – dels fordi selve genren og dens funktion spiller en mindre rolle i det helhedsbillede, som de to kunstarters almene historie udgør. Og selve denne mindre rolle får ikke altid sin plads i spillet, hvis *sangens funktion* overses. For de fleste genrers vedkommende er studiet af deres sociologiske funktion – eller skal vi for at undgå grimme ord nøjes med at sige menneskelige og praktiske funktion – eet blandt flere og gerne vigtigere synspunkter. For sangens vedkommende må funktionen blive det primære; den afgrænser genren (så godt man nu måtte kunne drage grænsen), og herunder må sangenes skabere bøje sig, selvom deres rangforordning bliver en anden end på æstetikens fri marked. Sanghistoriens milepæl er sjældent enkeltmænds samlinger af nok så gode digte eller melodier, men derimod sangbøger og melodiudgaver, der enten som symptomatiske forløbere eller titusindtalligt optrykte brugsbøger fortjener at huskes. (Dette gælder jo endmere salmehistorien, som ikke behandles af Clausen). Disse bemærkninger til orientering – for egen regning, men vist ikke så fjernt fra den foreliggende bogs intentioner.

Karl Clausens bog indledes med et lille metodisk afsnit, af hvis betragtninger vi her nøjes med at notere den vigtige (s. 17–21, jf. 176), at forf. ved *folkelig sang* vil forstå den sang, der siden oplysningstiden, under flere og flere befolkningsgruppers åndelige og politiske myndiggørelse, har fundet vej til de officielle sangbøger – et stykke Danmarkshistorie, befordret af personer, for hvem *folkelig* var et kvalitetsord. *Folkesang* vil forf. bruge som det videre begreb, al sang i folket, således folkevisen til og med skilningsvisen – for det er jo ikke alle grupper af folket, der vil lade sig nå af de *folkelige* bestræbelser. Da disse yderområder ikke negligeres i bogen, omend de fremtræder sekundært, får den lov at hedde *Dansk folkesang*, afgrænset i tid til »folkelighedens århundrede« plus vort eget halve. Hvormed Karl Clausen har gjort sit til at forøge fagets elementært terminologiske debat.

En række særemner forbeholdes et knapt sidste afsnit: skillingsvise, Indre Mission, arbejderbevægelse, Færøerne, Sønderjylland. Ellers følges en kronologisk linie: oplysningstiden (der vises at have udløbere henimod midten af 19. årh.); almue og akademiker (c. 1820–40, et dejligt kapitel); romantik og folkelighed i 1840'erne (Weyse, folkevisen, N. F. S. Grundtvig); »den levende folkesang« (fra 48 til 64 og hele højskolesangen etc. efter dette år, idet nogle småstrømme ved siden af denne flod som nævnt er behandlet for sig); revision og fornyelse (Laub, Nielsen, Aagaard, Ring – interessant, at visse kapitler har komponister, andre digtere og andre udgivere som hovedfigurer).

Fremstillingen er såpas let læst, at bogens formål intetsteds forrådes; forf.s overskud af viden kvæler hverken ham selv eller læseren i detaljer. Alligevel er bogen rig på fakta, også på detaljer, men også på fine karakteristikker af mennesker og tendenser (se om Hertz 108, om romantikken s. 129). Trods disse pædagogiske dyder er bogen ikke overdrevent forenklet og da kun bevidst.

»Wie es eigentlich gewesen« hedder hos Karl Clausen s. 38: »Men hvert menneske er plantet i sin tid, og ingen ved, om hans bestræbelser vil bære frugt. Først bagefter kan siges noget om, hvordan det gik til, eller mere beskedent: hvordan det, set i et bestemt perspektiv, vistnok gik til – for den, der udtaler sig herom, slæber også sine fordomme med sig.« Andre fine bemærkninger om al videns og alle bestræbelsers historiske relativitet er anbragt rundt om, til tider blot som et »vistnok«, til andre tider mere formet: »Et kultursyn indebærer altid et fejlsyn« (122); 87; 239; og 266 om Hjemlandstoner i forhold til IMs ældre småbøger: »I forhold til det historiske forløb tænker menneskenes børn vist gerne i milepæle og er derfor tilbøjelige til ikke at ænse, at den første mils vej kan byde på mange overraskelser. En forgænger er kun »forgænger« i kraft af efterslægtens bedreviden. I sig selv står han jo midt i kampens hede og løser dagens problemer efter forudsætninger og evner.« – Altsammen ord, der inderligt taler til enhver, der af natur og ud fra beslægtede studier gerne vil se, hvad der er i det andet federal, før vi bliver vrede. På den måde kommer en forfatter, hvis politiske og sociale anskuelser har ligget til venstre og ikke til højre for midten (for at bruge gængse klicheer), til at slutte sit hovedværk med talen om de almene værdier, »tradition – en del af os selv«.

Og denne holdning er særlig frugtbar, når man har så vanskelige emner for sig som samspillet mellem en mellemdisciplin og den almene historiske baggrund, under stadig fastholden af *kunsten* gennem både sociale og bibliografiske komplikationer: »Hver god melodi, om gammel eller ny, er hver gang et under« (32).

Anm. kan ikke påpege fejl i bogens detaljer; selv i de få afsnit, hvor han selv kender tingene godt, er der nyt at lære – men lad det være udbasuneret, at melodien til Sorgløst kan vi ej synge dit navn står i Vad og Kirkegaard 3. udg. 1908, men af Clausen dateres til 1909, så har man dog gjort noget! samt at det er altfor venligt at skrive om Arbejdersangbogen uden at hen-

viser til Kelvin Lindemanns trods hjertelig perfidi meget oplysende artikler i *Min Rejse til Rusland* (1949).

Det er heller ikke let at påpege særlig gode eller svage partier i bogen, da ens egne sympatier spiller med ind; også forf.s., og hvor disse undtagelsesvis svigter, erkendes det redeligt (om IM, 274). Men de ældste afsnit er ypperlige, både oplysning og romantik skildres med varme, ærlig talt mere varme end det meste af vort århundredes revision og fornyelse, så positivt denne ellers er behandlet (især Thv. Aagaard). Og selvom man tilhører den generation, der knap har oplevet stilskiftet, men overtaget »et alment anerkendt mønster for folkelig sang« (206), og som synger mangen melodi af de fire fornyere så selvfølgeligt som at trække vejret, forstår man forf. så vel. De tider er jo forbi, hvor man fandt det fremskredent at synge Schierbecks melodi til I Danmark er jeg født i st. f. *den rigtige*, som jo er og bliver den rigtige. Eller hvor man tillod sig at grine lidt ad Moders navn er en himmelsk lyd, fordi kormanerer og et par grundtvigske manerer faldt i ørerne fremfor hele sangens og melodiens gribende sandhed og skønhed. Der kan være stunder, hvor man selv i kirkesangen føler sig vel ved en smeltende samtidig romancemelodi til en og anden Grundtvigsalme. Og også i den verdslige sang er der ofte noget ved de gamle melodier, kendte og mindre kendte, der mere end dette århundredes anerkendt klare og »folkelige« tonesprog taler til sindet. Dette bør der være råd til at indrømme.

At denne såkaldte anmeldelse begynder med almene betragtninger og nu er gledet over i subjektive, er Karl Clausens skyld. Hans bog sætter mange tanker i gang, men også følelser; væsentlige indtryk fra næsten ethvert afsnit af ens liv melder sig med ny friskhed ved læsningen. Men man tænker også på nutid og fremtid. For sangens funktioner, anledningerne til fællessang, ikke nødvendigvis bekendende, men dog seriøse, synes i vore dage at blive færre, ihvertfald i mange kredse, bl. a. akademiske – hvorfor synger man ikke før og efter museernes og Folkeuniversitetets foredrag? eller skolers og læreanstalters lærermøder? Der kan blive noget i dårlig forstand historisk over almindelig sangundervisning, når eleverne aldrig har været i situationer, hvor den seriøse danske sang *bruges*. Og tilskudet af nye melodier udenfor det efterlaubske kunsthåndværk, endsige af lødig sangbar digtning, er jo også lille. Så videreførelsen af den tradition, hvoraf alsangen var den hidtil sidste almene opblomstring, er ikke selvfølgelig; Oluf Rings død 1946 opfattes også af Clausen som en afslutning. Nutidsmennesket gøres jo passivt på så mange felter, selvom også modgående symptomer er synlige. Typen Karl Clausen, »den praktiske realist (som af natur og embede hælder til optimisme)« (317) kan få brug for alle de argumenter, han fint fremfører på de sidste sider, hvis han ikke skal fortvivle over, at mange i disse altfor dårlige eller måske altfor gode tider vil regne hans emne som personligt uvedkommende, selv når en så nyttig, klog og hjertelig, kort sagt *berigende* bog lægges på bordet.

Erik Dal.

Norsk folkedikting. Stev. Med ei inleiing og merknader av Olav Bø. Det norske samlaget. Oslo 1957. 238 s. 18 n. kr. (23 kr. i helshirt.).

I 1930'erne udkom en ret stateligt udstyret serie bind med norsk folkedigtning (eventyr, sagn, gåder m. m.). Nu er der udkommet en ny, ændret udgave af Liestøl & Moes folkeudgave af norske folkeviser, som ved sin afslutning vil blive anmeldt sammen med Norske folkeviser, et udvalg ved Reidar Th. Christiansen, Bergen 1957. Og endelig er stevene inddraget i serien med dette indholdsrige bind: 50 sider indledning, 233 gamlestev (versform som den firliniede folkevisestrofe), 736 nystev (versform som Der bor en bager på Nørregade), samt nogle noter. Samlingen er hermed ikke den største trykte, men den bedste til indførelse i stevenes særlige verden. Man skal selvfølgelig ikke læse dem alle 969 i træk, og trods noterne vil en dansker også snuble over nogle af dem. Men denne lille genre af ofte improviserede firlinjede vers, isolerede, i rækker eller i dialog og spændende over visdom og tidkort, højtide og dagligdag, er alligevel en genre, det nok er værd at kende; mangeartede stemninger kan være præcist og poetisk anslået i den snævre form, og i deres oprindelige milieu har de endnu i vort århundrede fyldt en plads, som ikke optoges af nogen af de større genrer. Enhver har kunnet »stevje«, de fleste måske kun ved gentagelse eller variation af kendte stev, men mange også ved ægte improvisation. Sagens musikalske side er historisk uklar og berøres derfor med fløjlschandsker i indledningen; derfor skal det her oplyses, at folkemusikserien på det norske plademærke Musica omfatter nogle ypperlige gamle- og nystev ved forskellige sangere.

Dr. Olav Bø, der i Norge V 1955 [1957] har skrevet en original og væsentlig afhandling om det i detaljer uløselige spørgsmål om Draumkvædets forhold til gamlestevne, giver en meget læseværdig introduktion til sit emne i den lange indledning: om gamlestevet, der lever side om side og lejlighedsvis i vekselvirkning med folkevisen, og om nystevet, der i en anden metrisk form, påvirket af ukendte strømninger især vel af musikalsk art i 18. årh., desuden friere i sin holdning til livet og dets situationer; om genrens begrænsning til Telemark, Setesdal og dele af Vest-Agder; om stevets milieu og funktion og dets indsamling i nyere tid med Jørgen Moes klassiske skildring og svenskeren Richard Steffen's store samling på 1200 numre, samlet på een sommer.

Det skyldes vel bogens ret vide sigte, at den ikke er bebyrdet med noget apparat udover de få sproglige noter. Men det er et savn, at kilder ikke gives udover almindelige henvisninger til de gamle samlinger; der gøres heller ikke noget for at belyse sagen med fremmede paralleller; jeg ser ikke ordet Schnadahüpfel i bogen, skønt denne tyske genre dog melder sig af sig selv. Ej heller er der tilløb til emneregister over stevene, der uægtelig ville være delikat at lave, men måske dog af interesse ved siden af udenlandske udgaver med komparative noter.

Bogens anlæg hindrer også begyndelsen af indledningen i at gå ind på debatten om stevstammeteorien. Den antagelse, at stevene skulle være den

ældste enderimede digtning i Norden, og at den skulle have allieret sig med den senere importerede ballade og afsat dennes omkvæd, medens den selv i en række tilfælde bevarede som lyrisk indledningsstrofe, stævstamme, er især knyttet til Steffen's navn; men Steffen havde lært den af Moltke Moe, og forskere som Olrik, Grüner-Nielsen og Knut Liestøl holdt på den til det sidste. Når man selv har prøvet at veje for og imod og følt sig stærkt draget af disse store forskere og deres modstand mod kritik fra fx. Steenstrup og Ernst Frandsen, burde man glæde sig over at se en yngre nordmand oprulle hele det gamle repertoire af bevissteder og argumenter uden at ryste på hånden. Men nej – det går jo ikke! Det sidste stød mod teorien – det hvoraf jeg er blevet overbevist meget mod min vilje – har Olav Bø ikke kunnet kende: Karl-Ivar Hildemans kapitel om den ældste svenske lyrik i hans andetsteds omtalte *Medeltid på vers* (1958). Og Ernst Frandsens arbejde i DSt 1955, en videreførelse af hans gamle teori om en middelalderlyrik, behøver ikke at være holdbart. Men der er dog efterhånden affyret så rammende skyts mod stævstammeteorien, at man slet ikke bryder sig om at se denne udviklet uden henvisning til eller debat med modstanderne. Moderne våben må tages i brug, hvis man vil forsvare denne gode gamle fæstning.

Erik Dal.

Ehe sie verklingen... Alte deutsche Volksweisen vom Böhmerwald bis zur Wolga. Mit 4 Schallplatten und 24 Bildtafeln. Gesammelt, herausgegeben und eingeleitet von Johannes Künzig. Verlag Herder, Freiburg 1958. 80 + XXIV s., hellærred. DM 38.

Da vi i DSt 1957 anmeldte Walter Salmen: *Das Erbe des ostdeutschen Volksgesanges*, er det rimeligt kort at nævne denne den første »Herder Ton-Bild-Buch«, som giver et lille udvalg af det materiale, prof. dr. Johannes Künzig i de sidste år, men med tidligere rejser i Østeuropas tyske minoriteter som personlig erfaringsbaggrund, har samlet i sit institut, Zentralinstitut für ostdeutsche Volkskunde. Den usædvanlig nydeligt fremstillede bog giver et rids af forholdene i hver af de tyske sprogøer, ledsaget af smukke fotografier, samt tekster og oplysninger til de 34 musikexempler, der medgives på 4 17-cm-plader med ialt c. 1 times spilletid. Dette musikrepertoire rummer sange af sjælden kunstnerisk og videnskabelig kvalitet, og de omstændigheder, der ligger bag deres tilvejebringelse blandt mennesker, som er drevet fra deres østeuropæiske hjemstavn til det tyske stamland, gør den romantiske titel særlig berettiget.

Erik Dal.

Iivar Kemppinen: Lunastettava neito. Vertaleiva balladitutkimus. [Fæstemand løskøber fæstemø, en komparativ visestudie.] Helsinki 1957. 168 s. Komm.: Akateeminen Kirjakauppa, Helsinki.

Dette er ingen anmeldelse, men kun en præsentation. Jeg kan nemlig kun orientere mig i bogen og læse et vedlagt maskinskrevet engelsk

resumé, ikke læse det finske, og med al respekt for ønsket om at bruge selv et mindre kultursprog til videnskabelige arbejder kan jeg kun beklage, at et internationalt emne gøres så svært tilgængeligt. Men emnet er altså den ballade, der på dansk er DgF 486, på engelsk Child 95 *The maid freed from the gallows*, på svensk Geijer-Afzelius nr. 14 (eller 15) *Den bortsålda*, på tysk Die Losgekaufte. Kemppinen har mønstret 1634 varianter af denne ballade, praktisk talt alle fra Europa og Nordamerika, og over halvdelen finsk-ugriske. Disse opstilles og analyseres i geografisk orden, og dette er bogens altovervejende indhold. I konklusionen vender Kemppinen sig mod den gængse opfattelse af visen som en beretning om sørøvere, fra hvem den fangne pige reddes (således i Grüner-Nielsens svendestykke i DgF). Kemppinen antager, at balladen som ballade er skabt i 12.-13. årh. i Syd-europa på basis af mytologiske beretninger. Skibet og vandet skulle være Charons båd og Styx og emnet det samme, som Euripides optog i *Alkestis*-dramaet; ligheden ligger bl. a. i, at pigens nærmeste slægtninge nægter at hjælpe hende, medens hendes elskede gør det; derimod er den mytologiske farvning gået tabt.

Kemppinen går i ret høj grad imod gængse anskuelser i moderne viseforskning; og hans engelske disputats om DgF 183/Child 4 i dens 1865 varianter blev både ved forsvaret i Åbo og i den internationale kritik modtaget med svære metodiske forbehold (sværest vist i DSt 1955). Man ønsker for ham, at dette arbejde må blive bedre modtaget af de altfor få, der fuldtud vil kunne drage nytte af det.

Erik Dal.

*Archer Taylor: The Shanghai Gesture. (FF Communications 166).
Helsinki 1956. 80 s., 300 mk.*

Professor Archer Taylor, Berkeley, af hvem vi i DSt 1958 bragte et lille bidrag, var indtil sin nylige afgang professor i germansk filologi. Hans internationale berømmelse grunder sig dog på hans mangesidige indsats for folkemindeforskningen; en række særdeles brede og dybe studier især over gåder og ordsprog har set lyset, og i de senere år har han desuden skrevet forskellige monografier over emner fra bibliografiens historie – det lyder tørt, men er meget fornøjelig lektur for ligesindede. Den lille bog, der her foreligger, er en studie over den gestus, vi kalder »at række næse«. Man vil forstå, at studiet af noget så flygtigt som fagter og gestus er vanskeligt, men indgående undersøgelser af den vidtorienterede forsker og megen korrespondance fra og til den altid oplagte brevskriver har resulteret i så mange billedlige, skønlitterære og folkloristiske eksempler på den velkendte gestus, at et mønster kan øjnes. Den synes at være begrænset til Europa og USA, og dens alder er ikke særlig stor – ja jeg ved selvfølgelig ikke, hvad læseren regner for meget, men ældre end renæssancen er den næppe, hvorimod andre gestus og metaforer i forbindelse med hænder og næse synes meget ældre, således udtrykket »at få en lang næse« (eng. a long face). Archer Taylor viser iøvrigt en stadig vågen kritik i grænsetilfælde.

Selve betegnelsen the Shanghai gesture knyttes til det i sig selv uforklarede australske substantiv shanghai = slangebøsse (jf. vinkelen mellem tommelfinger og hånd). Bogen omtales her som både underholdende og metodisk oplysende.

Erik Dal.

Mesteren fra Møre. Viser og sanger fra den kristne barokkdiktning i Norge. Ved Kristen Valkner. Utg. av Det norske språk- og litteraturselskap. H. Aschehoug & Co., Oslo 1958. XXIV + 128 s. 18 n. kr.

Enhver kan finde, men ikke enhver kan vide og skønne, hvad det er han finder. Det er således rigtigt og retfærdigt, når den norske salmekender Kristen Valkner har gjort det her publicerede fund, og træffende siger han i sin første meddelelse herom: Det hører til de store gleder en liten forsker oplever, når han gennem sitt studium har fått øyner som virkelig ser hva det er han finner (Norsk teologisk tidsskrift LV 1954 129-40).

Fundet er den sidste del af et samlebind i Det kongelige Bibliotek, MS Thott 200, 8°). Første del er trykfærdig og omfatter salmer af Anders Jensøn Bernhofft. Anden del virker fragmentarisk, den omfatter salmer af forskellige Bernhofft'er. Tredie del er atter trykfærdig, ved Hans Hanssøn Bernhofft, men er ikke forfattet af ham, og titelblad mangler.

Her sætter studiet ind. Indgående undersøgelser i de norske præste- og bondeætter i 17. årh., støttet af de akrostika, hvormed en del salmer er forsynet, viser at salmerne er ældre end de Bernhofft'ske fra 1690erne. Man føres tilbage til c. 1670, og der er indicier for at udpege Frederik Jørgenssøn Marstrand som den anonyme digter. Han levede 1638-1701 og var præst ligesom sin far, der var blandt Arreboes sagsøgere i 1622; en af de kvinder, hvis navn optræder som akrostikon, var datter og niece af to af sagens vidner, deriblandt sagens kronvidne Peder Lauritsen.

Dateringen støttes af salmernes melodiangivelser, der alle peger på tiden før Kingo og Dorothe Engelbretsdatter. Dette er ikke i sig selv bindende, thi man kunne endnu c. 1700 finde salmedigtere, der holdt sig til den ældre stok af kirkemelodier uden at interessere sig for de nye, verdslige toner, og udgiveren skulle have styrket sit argument ved at påpege, at den anonyme digter *ikke* er tilbageholdende i melodivalg; når dette er tilfældet, kan man med rette betvivle, at han skulle have nået at kende de to store mode-salmister, da han skrev sine vers. Men udgiverens metriske og musikalske noter er overmåde knappe, og man har ikke indtrykket af, at den side af sagen har hans interesse, skønt det måtte være nærliggende efter de bedste forbeholdet at fastslå den ukendte digters fysiognomi også i denne henseende, især da der synes at foreligge interessante detaljer fx. i form af nyheder og kontrafakturer (i bogen stavet kontrafraktur ved gentagne trykfejl). (Jf. anm. i DSt 1957 af Engelbretsdatter-udgaven, som nærv. lille bog desværre ligner).

Den ukendte »mester fra Møre« er et smukt fund, der giver Norge en ny salmedigter før Kingo og Dorothe, skønt de fleste sikkert ville placere ham som efterklang af disse, om man ikke havde dr. Valkners omhyggelige dateringsarbejde. En del af tidens karakteristiske usikkerheder og udvendigheder findes selvfølgelig i versene, især i de metrisk mere dristige, men hvor digteren ikke vover sig for langt ud, føles både kunstnerisk evne og ægte personlig følelse i hans salmer. »Om det formelle kan det uten overdrivelse sies at *lenger enn han* var ingen norsk dikter kommet så tidlig,« siger Valkner i førnævnte artikel. Godt og rigtigt derfor, at han er blevet gjort tilgængelig for sine landsmænd – og næsten-landsmænd.

Erik Dal.

Mogens Brøndsted: Digtning og Skæbne. En Studie i æstetisk Determination. Udgivet med støtte af Carlsbergfondet. Munksgaard. Kbh. 1958. 282 s. 24,50 kr.

Det er et centralt, men også et næsten uoverkommelig stort emne Mogens Brøndsted har taget op til indgående undersøgelse. Hans bog behandler den særlige side af digtningen og dens arter som berører skæbneforestillingerne, og den problematik der hører sammen dermed. Men selv med denne afgrænsning af opgaven undgår forf. ikke at måtte gennemgå eller tage stilling til så at sige al litteratur, i al fald al stor digtning. For i hvilket digterværk, det være sig epos, drama, lyrik eller roman, spiller forestillingerne om skæbne og skyld ikke en afgørende rolle?

Selv om bogen er overordentlig indholdsrig og forf. med en hartad utrolig lærdom og belæsthed henter sine eksempler fra den ganske verdenslitteratur, er det dog ikke analysen af de valgte enkelttekster, men selve de principielle tendenser der er vigtigst for ham. Hans metode kan man få et godt indtryk af gennem en meget oplysende lille afhandling han nylig har offentliggjort i sidste hefte af *Orbis Litterarum* (p. 40–47): »Prolegomena zu einer Methodik«. Med et klart blik for det objektives og det rationelles begrænsede muligheder som eneste kriterier for tydning og tolkning af litteratur hævder han her (p. 46) at bestemmelsen af kunstens, in casu digtningens, egentlige »Wesensart und Seinsweise« (– det er meget karakteristisk at dette kun kan siges på tysk, og at bogens resumé også er på tysk –) hverken tilkommer psykologien eller sociologien, men at den hører under videnskabernes moder, filosofien. I striden mellem den »strukturelle« og den »historiske« metode indtager han et formidrende mellemstandpunkt, idet han hævder at disse metoder ikke bør udelukke hinanden, men kan støtte hinanden gensidigt.

I den store studie over Digtning og Skæbne gennemfører Brøndsted disse metodologiske betragtninger i praksis på et umådeligt stof. Hans synspunkter og metode gør unægtelig fremstillingen noget tung og filosofisk. Ganske karakteristisk må han begynde så at sige *ab ovo*, med alt liv som udtryk for stræben, og mennesket og dets vilje som den højeste form for liv. Men selv om han ved sine noget bastante definitioner (som jeg straks skal komme

til) og ved sin stærkt filosofisk prægede terminologi tilsyneladende eliminerer det emotionelle element, der er så væsentligt i al digtning, glimter dog ofte – også i humorens form – en indtrængende og dyb forståelse for denne side af digtningen frem. Brøndsted nævner (s. 138) en kendt – eller berygtet – udtalelse af Finnur Jónsson om at man har måttet omflytte eller bortskære hele stroferækker i Vølvens Spådom for at få digtet så »korrekt og logisk« som muligt, og føjer hertil, i en note, at der i marginen af et svensk bibliotekseksemplar kan læses følgende håndskrevne kommentar hertil: »detta har sällan varit huvudsaken i en poetisk text«! Parentetisk kan her bemærkes, at man gennem denne oplysende lille note ligesom i et glimt ser forf. sidde begravet i bogstaberne på det vidunderligt velforsynede Carolina rediviva, og at nyere norsk og svensk litteraturstudium og idéhistorisk forskning synes at have været en rigere inspirationskilde for ham end den hjemlige litteraturhistorie, der enten holder det strukturalistiske og idéhistoriske langt på afstand, eller går til den anden yderlighed og anbringer alt i faste skemaer. Dog tror jeg ikke der er særlig stor afstand mellem forf.s syn på litteratur og den nyeste og efter min opfattelse hidtil bedste danske fremstilling af digtningens teori af Sven Møller Kristensen.

I sin Indledning giver forf. på god akademisk vis definitioner af sine termer, først og fremmest af de forskellige former for det allerede i undertitlen forekommende begreb »Determination«, hvorved han forstår forestillingen om den menneskelige viljes fundamentale begrænsning, enten i sin frihed til at følge selvvalgte motiver (»kausal determination«) eller i sin evne til at nå selvvalgte mål (»final determination«).

I to kapitler, »Determination som formfaktor« (s.12–48) og det største og centrale »Determination som indholdsfaktor« (s. 49–244) gennemgår forf., med en utrolig rigdom på velvalgte og oplysende eksempler fra alle arter af digtning, de forskellige former for begrænsning af den menneskelige vilje i digtningen, både i dens struktur og i dens indhold. Også her går han overordentlig grundigt til værks: ikke alene de nærliggende eksempler, epos'et og det egentlige skæbnedrama, men også de prælitterære former, myte, sagn, varsel, legende, eventyr, bliver udførligt behandlet. I den egentlige kunstdigtning begyndes med lyrikken (hymne og salme), fortsættes med en meget righoldig redegørelse for epos, kvad, sagaer, ridderromaner og folkeviser (i den sidste med stærk understregning af dansens betydning som dramatiserende element, men uden indgåen på genrens omstridte udviklingshistorie), hvorpå der sluttes af med de dramatiske former.

Inden for dette omfattende stof behandles så at sige hele den store digtning i verdenslitteraturen, lige fra Gilgamesh og Homer, de tre store græske tragikere, komediedigtningen, de oldislandske sagaer og middelalderens litteratur op til helt moderne forfattere. Som eksempel på de sidste kan henvises til citeringen og kommenteringen af Morten Nielsens gribende digt »Skæbne« (s. 23 f.). Anm. må standse op over for denne enorme lærdom og med et suk bekende at han kun er kapabel at bedømme eller vurdere en brøkdel af dette kolossale stof. Men behandlingen deraf har et præg af nøgtern vederhæftighed og virker umiddelbart troværdig, en tro-

værdighed der forøges, når man på sit eget felt, den græske litteraturs område, kan konstatere, ikke alene at selve digtningen er behandlet med kyndighed og skønsomhed, men at også den nyeste videnskabelige litteratur på området er benyttet og vurderet med dygtighed og selvstændighed.

Een meget væsentlig anke har jeg: at hele bogen fremtræder så trist: det burde forbydes at trykke en bog så sparsommeligt at noterne er næsten ulæselige uden lup. Denne vidtdrevne sparsommelighed har også medført en del flere trykfejl end der ellers ville have været, dog kun få meningsforstyrrende (s. 52 l. 17 f. o.: lov, læs: *liv*; s. 150 l. 16 f. n.: Helte-, læs: *Helge*-, s. 272, note 426: særlige, læs: *saglige*). Hverken et trykkeri, et forlag eller et videnskabeligt fond burde tillade et tryk med en så minimal type at der kommer 71 – siger og skriver én og halvfjerds – linier på en almindelig side i oktav! Så fattigt er Carlsbergfondet ikke!

Forf. gør ikke meget for at hjælpe sin læser, der er ingen afsnit, ingen overskrifter eller andre markeringer af inddeling! Og sproget er tit tungt og fyldt af unødvendige fremmedord. Den videnskabelige terminologi er naturligvis en nødvendighed. Men er det også nødvendigt at sige »omgivelsernes influens« (s. 8), når man dog lige så godt kunne sige »indflydelse«, eller »en gammel truisme« (s. 13), når »sandhed« siger det samme? Eller »narrativ recitation« (s. 203) i stedet for »fortællende«.

Men alt dette er småting. Mogens Brøndstedts værk er en sådan manifestation af lærdom, metodisk sikkerhed og konsekvens og gennem sine rige eksempelsamlinger et vidnesbyrd om en sådan belæsthed, såvel i litteraturen selv som i litteraturen om litteraturen, at det havde klædt vor lille litterære klan ved vort gamle universitet, om den havde ladet det fremtræde som disputats. Jeg er ikke i tvivl om at det er et lærdere og mere inciterende værk end Th. Linds om Poesiens Mission, for ikke at tale om den sidste litterære disputats om Nis Petersens piger, og jeg tvivler heller ikke om at vore søsteruniversiteter i Oslo og Uppsala med glæde ville have givet bogen deres anerkendelse.

Mogens Brøndsted kan være sit arbejde bekendt. Hans metode er ikke den anerkendte på bjerget. Det er nu *hans* skæbne. Måtte det ikke hæmme hans lyst til at fortsætte og uddybe sine studier! Bare de næste gang må fremtræde i en ydre form der svarer til det vægtige indhold!

Per Krarup.